

РІЧНИК VI.

— Львів —

ТОМ XXI.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА II.

— 1903 р. —

ЗА ЛЮТИЙ

З М І С Т.

	СТОРОНА
Із поезій Миколи Вороного: I. Ікар; II. До моря і III.	81—83
Із поезій Надії Кибальчич: I. Уривок; II. Переспів; III. З давнини і IV.	83—84
М. П. Старницький — Заклятий скарб, подільська легенда (кінець буде)	85—115
Целебс, М—а	116—128
Володимир Винниченко — Народний діяч, оповідання	129—157
Із поезій Некрасова — переклад Івана Франка: I.; II. Зелений Шум; III. З роботи; IV. Невідомому другови; V. Забудь	158—161
Володимир Короленко — Оповідання про Фльора-Римлянина і про Агірішцаря, переклад Ст. Закубанського (кінець)	162—172
=====	
Невистанна деградація енергії — Конечна проява і причина всякого руху і життя в природі, Юліана Гіряка	73—83
Новини нашої літератури:	
1. Нове укр. оповіданє Марка Вовчка, Ів. Франка	84—86
2. Талан чи випадковість, І. Личка	86—92
3. Мик. Чернявський, Зорі, збірка поезій, рец. Ів. Франка	92—95
4. Народний декляматор, рец. Ів. Франка	95—96
5. Ще кілька слів про календар „Просвіти“ на рік 1903, В. Левицького	96—97
6. В. Лепкий, Осінь, рец. М. Грушевської	97—100
Руські пам'ятники в Кракові, з подорожних записок О. Макарушки	101—105
Микола Некрасов, М. Грушевського	106—113
Дискусії: I. В погоні за новою красою:	
1. Принципи і безпринципність, Ів. Франка	114—119
2. Для проясненя неясности, В. Коцовського	119—123
Народня освіта в Росії по цифрам, Р. Петлюри	124—127
Над свіжими могилами:	
1. Павлови Грабовському — Б. Грінченка, Г. Ков.-Кол. і Ів. Франка	128—130
2. Кость Горбаль, Ів. Франка	130—132
Хроніка і бібліографія	133—148

ІЗ ПОЕЗИЙ МИКОЛИ ВОРОНОГО.

І. Ікар.

О, Ікарє нещасливий!
О, Дедалів славний сину!
Я мов бачу в сю хвилину
Вид і погляд твій звабливий.

Сьвітлий образє блискучий,
Ти стоїш передо мною,
Гордий силою міцною
І відвагою могутий!

Не спияла тебе рада
Батька любого, старого, —
В сьйві сонця золотого
Там була твоя принада.

З давніх літ вона манила
І зробилась ідеалом,
І юнацьким чистим палом
Тобі душу запалила.

Сьвітло сонця чарівливе,
Джерело життя земного,
Сьвітло сонця золотого
І ласкаве, і пестливе!...

В нїм знадна, могутча сила;
І для нього ти покинув
Землю, батька і полинув,
Як почув у себе крила.

Не лякав ся ти Міноса,
Ти шугав в яснім просторі
І не знав, що в темнім морі
Знайдеш смерть коло Самоса.

Віск розтанув... І безкрилий
Впав ти, хлопче необачний!...
Та за вчинок свій розпачний
Став душі моїй ти милий.

Бо на крилах мрій щасливих
Я до сонця теж літаю,
І на землю теж спадаю
З високостів чарівливих.

Але тим я не журю ся,
Бо кохаю сонце красне,
Бо кохаю сьвітло ясне, —
Ім живу, йому молю ся!

І коли мене покине
При кінці живуща сила,
Вільний дух мій виїде з тіла
І до сонця знов полине.

В сьйві ясного проміння
Він потоне і посполу
З ним спадати-ме до долу
На земні всі сотворіння.

II. До моря.

Чолом тобі, синє, широкеє море!
 Незглибна безодне, безмежний просторе,
 Могутняя сило — чолом!
 Дивлюсь я на тебе і не надивлю ся,
 Думками скоряюсь, душею молю ся,
 Співаю величний псалом.

Міцне, непоборне!... ні грому, ні хмари
 Не страшно тобі, не боїш ся ти кари —
 Само собі висший закон.
 Звабливе, розкішне... в тобі й раюванне,
 І мрія солодка, і втіха кохання
 І любий та лагідний сон...

Прийшов я до тебе змарнілий та бідний,
 Про те не чужий, але близький та рідний,
 Тобі бо від давна я — свій.
 І ось я з тобою душею зливаюсь,
 В просторі блакитнім на хвилях гоїдаюсь,
 Втопаю в безодні твоїй!

Як ти, неосяжне, хистке, таємниче,
 Як ти, чарівливе, як ти, бунтівниче, —
 Така-ж і душа у співця.
 Тому і до тебе вона так прихильна,
 Що пут і кайданів не зносить, і вільна
 Бурхає, як ти, без кінця.

III.

Що зі мною таке — я ніяк не збагну...
 Мов ховаю я в серці якусь таїну,

Мов делію в душі якийсь скарб дорогий,
 Що сьогодні я радий, щасливий такий.

Легких образів, тінний проносить ся рій
 У прозорій імлі розколисаних мрій.

Виривають, зникають, у млі миготять, --
 Буцїм ті херувими крилами тремтять.

Чи побачив я в сні любку-мрію мою
 І від неї почув вперше слово „люблю“?

Чи то сьвітлі надії, яснє прочуття,
Що так гарним вдалось мені бідне життя?...

А в душі все гудуть, все дунають пісні,
Все бреньять у ній струни її голосні...

Мов в тумані блужу, не отямлюсь від сну, —
Що зі мною таке, не збагну, не збагну!

ІЗ ПОЕЗИЙ НАДІЇ КИБАЛЬЧИЧ.

I. Уривок.

Ген Дніпр розлягав ся та шірів ся далі,
Єднаючись з небом в єдиную барву.
Рожева далеча далеко леліла
Стуманена трохи вечірньою млою.
На неї поволи з туманом лягали
То сиві, то сині, то чорнії тії.
Як зорі блищали огні пароходів
І безлічю скалок тремтіли по хвилі.
Поволи темніло і гасла далеча,
В безмісячну нічку здавалось все сивим.
Під веслами тихо вода плюскотіла,
Та голос пташиний із берега линув.
На співи й гукання високії гори
Гучною луною що раз обзивались;
Вона розлягалась над лоном Дніпровим,
Летіла за гори все далі і далі...

II. Переспів.

Читаючи слова написані в останнє,
Не згадуйте мене, всі згадки залишіть.
Забудьте наче сон і зустріч і розстаннє,
І спогадів яспих по вік не ворухіть.
Від рідного гуртка з ясної хати
До тихої труни хай думка не летить.
Читайте як чуже... Не хочу я устати
Марою з далині і знов вас засмутить.
Не хочу я, щоб вам усе, усе минуле
Серпанком жалібним повитеє було.
О, лекше бо мені, щоб ви мене забули,
Ніж горе хоч на мить на серце вам лягло.

III. З давнини.

Вже росою садочки блищать ся,
 Стихла мова, чути солов'я.
 Ой піду я з садочком прощатъ ся,
 Бо не швидко верну ся вже я.
 Надивлю ся на пишнії віти,
 Налюбую садком весняним.
 Ой без мене та прийде і літо,
 Й буде осінь холодна за ним.
 Не жалкую! Весна не раз буде!
 Є без краю весні вороттє;
 Я поїду далеко між люде,
 Подивлю ся, яке то життє?
 Серце й розум надїями повні,
 А на віщо, не знаю й сама!
 Сі бо гадки такі невимовні,
 Як та казка, де правди нема!
 Шепотіте в садочку всі віти,
 І співайте всю ніч, солов'ї!
 Всю ніч ясну до самого сьвіта,
 Щоб найкращі були сні мої!...

IV.

Хмарно і безлюдно, похмуро та пізно...
 Вітер рвав ся далі холодний, невпинний...
 Море хвилювало і з темряви грізно
 Хвилі набігали на берег пустинний...
 Вітер припинив ся, неначе то ждучи,
 Море все шуміло, все йшло, хвилювало...
 Хвилі все котились із темряви йдучи,
 Плескали всі разом, ураз одбивали,
 Рівно, рівно...

М. П. Старицький.

Заклятий скарб.

Подільська легенда.

IV.*)

Коди Ядвіґа вийшла з льохів, то їх так засліпив соняшний сьвіт, що аж зелені та червоні кола стали в очах, і вона ледве не впала. Відпочивши на порозі, вона озирнулась округ і вбачила на дворищі кілька осідланих й уючених коний, та якихсь незнайомих людей; важно вони похажали і віддавали згорда накази.

Деякі з прибулих — завважила вона — були молоді й гарні, одягнені в пишні убори з золотими шнурами та кутасами, а иньші були в мідь і срібло закуті; на око вони видавались страшні, і Ядвіґа втекла мерщій до себе в свою сьвітличку.

Напалась на неї нападом панна Казиміра і почала гривти з піною на губах, що вона нарешті урве їй нитку встрявати завжди туди, де пбрають ся хлопи, що з нею, панією, не любить князівна сидіти і переймати шляхетні думки, поведенці й маніри, а з хлопамы їй бавитись любо; тепер уже вона сама буде прохать найяснійшого круля звернути на сирітку увагу, що коли закрив ся від неї батько плечима, то вона сама нарешті напосяде, щоб вислати геть хамського того накоренка Яська, бо вона певна, що князівна принижить ся до панібратства з тим схизматським бидлиськом. Зблідла князівна з образи, аж затремтіла, а про те відрізати тій панні словом належним не зважилась: деякі хиби,

*) Див. кн. I, ст. 17—40.

а надто страх за Яська згасили її запал, і вона приміляючись попросила вибачить їй пустоту, яку вона вчинила цікавості ради.

Підлещена панна зараз помякла і порадила князівні краще спочити гаразд, щоб бути готовою на завтрішню зустріч.

Ядвіга покликала дорогу свою няню до себе і замкнувшись щільно лашилась до неї довго та чуло, пригортала бабусю і плакала на її поморщеній шиї, та згадуючи Яськові клятьби ховала своє зашарене личко на її лоні.

— Моя ясочко, моя зірочко! — шепотіла няня, — дитиночка моя любя та мила! Бентежиш ся ти занадто й не диво, але то не гаразд; ач, як у тебе серце палко тріпоче! Ляж краще, засни!

— Не хочеть ся, няню... от нема сну ані крапельки!

— А ти розбери ся і ляж; он уже й сонечко боже лягло в постіль свою з-за хмар рожевих, легеньких, так і ти! — умовляла мазунятко своє бабуся, гладючи по кучерявому шовку, що спадав темними хвилями на біленькі плечі. — Приляж бо, приляж: я тобі кавочку розкажу, а сон прилетить її слухати, тай стулить тобі оченята!

— Розкажи, моя голубочко, розкажи, ріднесенька, про того чабана, що одружив ся з королівною... Адже се може статись, няню? Адже так було колись справді? — допитувалась князівна.

— Було, було те, що кажеть ся в казці, було колись правдою, тільки давно — за царя Гороха, коли людей було троха!

— А хiba тепер того бути не може?

— Не може!

— Чому?

— Та яка-ж королівна тепер з чабаном захоче вінчатись? Теперішнім королівнам треба таких молодих, щоб чоло було срібне, а потилиця золота, щоб на персах була звізда, а на спині червінці.

— А чому-ж давні королівни шлюб брали?

— Ет, моя кралечко! Тамті королівни не були такі пишні та горді, як ниньки; перше люди по просту жили: королі за плугом ходили, а королівни льон прями не знаючи нихи.

— А я, няню, не хочу гордою бути, не хочу, от як мене не примушують, я не хочу; гордощі й лютість — теж саме! — обурювалась князівна.

— Та ти, кралечко, у мене діямент найяснійший, що найперша зіронька в небі! — Обняла няня Ядвігу, перехрестила,

поцілувала і почала сівши в ногах: „За морем-океаном у тридцятьому царстві, у славному панстві жив був король, а в того короля та була дочка, преслічна паняночка...“

Старечий голос рівно й одноманітно гучить, а князівна стуливши очи не спить і не слухає казки, а десь то своїми думками літає по невідомих краях, по незнайомих землях, по невбачаних чертогах... Тільки перед сьвітом сон їй стулив натовлені очи, тай то не тихий, не лагідно-супокійний, а бентежений, бунтливий, повний лиховісних химер.

Примарилось князівні, ніби вона одягнена у променисті шати, осяяна блиском самоцьвітів та перлів іде кудись до привабного пишнотами храма; люд падає їй до ніг, здивований гомін хвали летить їй на зустріч, якісь то лицарі пишні ждуть її на сходах храмових, а з храму хвилями линуть чудові згуки нечуваної ще музики, повні раювання й звитяги. Коли се враз розліг ся їй із заду знайомий голос, від якого їй серце здригнулось; вона пізнала той голос — то звав її Яся: „Потривай, куди ти йдеш? Ти забула мене, забула свої присягання!“

Їй жалко Яся страшенно; боляче відбивається ся в серці його благання; але він далеко, десь у птьмі, в брудній млі, а тут близесенько рай сьвітозорий... Вона вагається, мучиться ся, але все таки не спиняючись простує вперед.

— Ти зрадила, знати, присягання? Так заступись же хоч земле за мене! — грімотить Ясїв голос уже грізно.

Розліг ся під ногами гуркіт і грім; земля своїм лоном здвинулась. Затремтіла князівна і почула в серці смертельний холод...

Перед нею замість осяйного веселками храма підвелось важко щось велитенське, чорне, жахливе, з роззявленою пащою, і та паща втягла її в свою прірву і замкнулась... І почулось князівні, що вона летить крізь пекельну ніч у безодню, а каміння та глина гудуть і летять їй на здогін...

Прокинулась Ядвіга з жаху, і прокинулась від грому, тільки не землі, а гармат! Замок воздавав ясу королівському почту, що наближав ся пишню від Камянця.

Скочила з ліжка Ядвіга, убралась хутенько і вийшла з панною Казимірою на кружгачок, з якого виявив ся чудовий прозвір у далиню... Вийшла і скамянїла вона від незвичайного видовиска. З усіх замкових бальконів звисали в низ розкішні, ясні килими; на шпелях баштових маяли короговки; по мурах і бойницях стояли

скрізь озброєні вояки; ранішнє сонце грало сліпучо на їх блискучих, срібних та сутозолотих телягах і шеломах; край залізної брами відчиняної на розмах стояло в ризах духовенство оточене хоругвами, хрестами й звіздами, з біскупом на чолі; по крутих сходах вибитих кривулями в скелі, по мосту і аж геть до другого узвозу протягнуто було сукно червоне як жар, а по йому посипано було скрізь зелених віточок і квіток, а на тамтій стороні стояв комендант твердині пан Бровальський і доворця замку пан Запольський з почтом... По балконах, кружганках, дахах шулив ся і мостив ся народ... А з-за синястого ліса виступала блискуча кіннота, попереду якої на білому румаку їхав огрядний лицарь; то був король польський.

Враз за зближенням пишного поїзду з мурів гукнули ясу громами гармати; білявий, густий дим вилітав з мідяних пащ цівками, кучерявив ся над урвищем і покрашений соняшними, рожевими хвилями плив по проваллю. Коли король над'їхав до узвозу, комендант здавши відомість про тверджу, відступив на бік. Усі корошовки спустились перед королем тричі, а півчі в білих сорочках обшитих плетевом заспівали разом з ксьондзами: „Te Deum laudamus!“ Приложившись до хреста і взявши благословення, король нарешті з'їхав на місток брами при заглушнім галасі: „Вік довгий! Нєх же!“

А князівна Ядвіґа разом з панною Казимірою стояли давно на порозі край дверей у палаці і ждали велезначного гостя. Величнн картина, що впала зараз на очи Ядвіґі, зрушила її надзвичайно і нагнала ще більше страху, так що коли король одержавши справоздання дозорці, скочив з коня і став наближатись до неї, то князівна так зблідла, що панна Казиміра злякалась, щоб вона була не зомліла. Але король з такою чарівною, ласкавою ухмілкою запитав: „Так се доня мого найкращого друга князя Владислава?“ — що у Ядвіґи десь дів ся той жах і поломінь пихи самовтішної зайняв її щічки румянцем.

— Так, найяснійший королю, я його дочка! — відповіла вона сьміло тай поцілувала протягнену ласкаво їй руку.

— Ні, моя преслічна дитино, мого друга дочка має бути привитана мною не так! — І він пригорнув до свого лона князівну і поцілував її тричі. — А тепера приймай у себе гостя, князівно, а ми зауважимо, чи їй мосць так саме привітна й гостинна, як її покійна матуся, непорівняна Люкреція. — І король тихо вітхнув.

Не стямившись від захвату з природним повабом і зручністю Ядвіґа простягла руку до широко розчинених дверей і ввела короля в пишну, патретну салю, де готовий уже був розкішно обставлений стіл.

Король сів на почетне кріселко і припросив Ядвіґу сісти обік себе, за нею вже сіла Казиміра яко опікунка недорослої князівни; підтоптана панна до того була зрушена такою честю, що мало-мало не впала з стільця. За панною Казимірою порозміщався блискучий королівський почот; до столу завитані були і комендант і дозорця замковий. Коли всі посідали, гайдуки в дорогих гербованих уборах стали розносити розкішні потрави й наїдки. Ядвіґа трохи заспокоїлась від буйної радості, що сколотила їй серце і змогла вже озирнути пишну громаду не спянілим, а міркуючим оком.

Король, що сидів поруч неї, був одягнений простійше за інших, а решта придворців сліпила очи багачною пишнотою: і едwab, і оксамит, і соболь, і горностай, і срібло-білі плетева, і золото, і добре каміння, — все вабило і тішило око своєю красою. Багато сиділо круг стола гарних облич: і мужніх з підголеними чупринами та довгими вусами, і юнацьких з ледво примітною тінню на верхній губі, але Ядвіґа зразу пізнала-б між ними свого короля, хоч би його й не показувано: в рисах обличчя його ясної моєці було стільки шляхетства й лицарської поваги, у погляді великих сірих очей світилось стільки влади й величі, що мимохіть перед ними сумирялась гордота і виринала покора, а безмірно ласкава ухмілка його і шире поводження зразу прихилили серця.

— Як вона схожа на свою неньку! — замислено промовив король, поводючи руками по шовкових пасмах Ядвіґи. — Те-ж обличчя, ті-ж риси чудові, тільки очи світліщі! Чи то не правда, панове?

— Дійсна правда, найяснійший крулю! — відповів поштиво один не молодого вже віку вельможець. — Але князівна обіцяє бути гарнішою навіть за матір!

— Не тільки обіцяє їй моєць, а вже й є! — відбив з запалом молодший.

— Князівна-красуня, найперша красуня, про се не сьміє жаден змагатись! — підхопило разом юнацтво.

— Я згоден з вами, панове! — усміхнув ся король. — Князівна буде покрасою наших бенкетів і учт у Варшаві та

Львові! Але що ми накоїли панні! — додав він, кинувши оком на неї. — Ми її засоромили і поняли полум'ям чарівний її вид! На Бога, я за свою молодь прошу вибачення: на мову вона завжди безміра.

А князівна за соромом нічого вже й не бачила перед себе: сі хвали голосні і тішили її серце, і займали личко огнем, і сповняли очі сльозою.

А Ясь стояв тут же в салі між джурами й усе говорив королю. Звеличання Ядвіги і голосний присуд її краси збурили кров і йому, але зовсім з иньчого приводу — вони запалили йому гермонську рвію; закоханому Ясьови так заманулось пошпурити талітками в голови отій нахабній шляхті, що від поривного руху він одну брязнув до долу і брязкотом звернув на себе увагу найяснішого круля.

— Славний козак, — озвав ся всміхнувшись король, — тільки вже б йому час не посудю орудувати, а зброєю; от би до тебе в науку, — додав він обернувшись до підголеного вояки з здоровенним оселедцем на вуху і з довжезними вусами, — так вийшов би Запорожець на славу!

— А хочеш, хлопче, до нас? — запитав у Яся козак, очевидячки Запорожець. — Тільки у тебе руки занадто щось білі і панська шкура.

— Залюбки, коли ласка, пане отамане! — відповів по українськи Ясь, тріпнувши хвацько чуприною.

— А ти-ж з яких будеш? — здивував ся Запорожець.

— Та він з хлопів, узятий князем у полон, — пояснив пан Запольський.

— У нас, пане, хлопів нема! — відбив Запорожець згорда.

— Так, козаки мої — вільні люди і вірні оборонці Посполитої Речи! — затвердив строго король.

— Пробачте, найясніший королю, „падам до нуг“, у нас так тільки мовить ся! — белькотів переляканий пан.

— Я не похваляю пихливої чвані вельможного панства, що завіхає принизити всі стани народа і розхитать основи нашого королівства, — провадив далі піднявши голос король. — Для мене рівні всі стани Речи Посполитої, і коли в неї не буде геть хлопів, тоді тільки вона стане необорним моцарством і освітить цілий мир. Мій друг князь Владислав на превеликий жаль не такої засади: уже восьмий рік, як він свою отчизну покинув,

як залишив свою незмиловану доню і відпомщує своє горе на бісурменському люду, а тим загрожує небезпеченства й нам, і от Господь Бог покарав його: він тепер ускочив з недобитками своїх славних уланів у руки невіри і поневіряєть ся у вязниці. Я через чауша отримав від султана про його відомість, і султан править викупу двацять тисяч дукатів... Треба небавом, пане, — звернув ся король до Запольського, — вирядити до Трапезонди з грошима послів... Пробач, князівно, за такі смутливі вістки, — додав він, — але занадто нема що трівожитись: твій батько живий й тепер — от напевне повернесть ся; він і мені потрібний, тай Річ Посполита швидко удасть ся до його послуг.

Ядвіґа справді сиділа бліда як стіна, та роняла сльозу за сльозою; але не звістка про батька її так засмутила, а попередня розмова про Яся; се завважила панна Казимира і головою покивала з жаху.

— А хто-ж пильнує про едукацію князівни? — зацікавив ся король.

— Я сама, найяснійший крулю! — відповіла підвівшись і зажарившись жаром панна Казимира.

— А, панна? — здивував ся король. — І князівна вміє на люті грати й співати? Ах, як твоя мама чарівно-чудово співала!

— Ні, найяснійший крулю, не було кому вчити... — плуталась панна Казимира.

— Жаль, жаль, — завважив король, — але ще часу досить — надолужить: ми-ж не старі! — усміхнув ся він до князівни.

Ядвіґа хотіла було відперечити, що вона й тепера уміє багато пісень, що в неї була навчителька няня, і що вона знає такі думи, від яких розплакав ся-б і король, але не хотіла засоромити панни Казимири, для того й промовчала.

— А мені ще треба, панове, огледіть фортецю! — підвів ся король. — Вона повинна нам бути ослоною в боротьбі з Бісурманами, тай далі треба зараз рушати: донантрувать і зміцнить наші південні грониці. Збираєть ся ворог на силах, так й нам треба завдалегідь готувати ся до зброї.

— Правда, ясний королю: береженого, у нас кажуть, і Бог береже! — додав Запорожець.

За королем підвели ся придворні. При від'їзді король ще раз обняв Ядвіґу і сказав:

— Не забувай же, князівно, й нас, а отцevi перекажи, що ми на його ждемо; та ще памятай, ластівко, що ти мені дуже вподобалась!

Ядвіга стояла не чуючи землі під ногами; вона не уявляла собі гаравд, чи то був чарівний сон, чи дійсність, а спочувала лише, що у неї крила ростуть і що вона підносить ся кудись високо-високо в ясну блакить, до самого сонця...

V.

Коли виїхав король у вечері пізно, запросила до себе Казимира пана Заславського і така проміж ними сталась розмова:

— Ти, пане, коли виражаєш у Туреччину посольство за ясноосвіщеним князем?

— Завтра рано, панно добродійко: уже пакують у барилки дукати!

— Гаравд, пане; а кого маєш слати?

— Пана капітана Зембовича, пані добродійко, пана Заржицького і пів сотні драгонії.

— Ти, пане, прилучи конечно до сього посольства й Яська.

— Молоде ще занадто, панно добродійко.

— Молоде, а вже шельма! — ударила панна дразливо кулаком по столу. — Панні князівні, ще певній дитині, а закрутив голову отой хам.

— Не може быть, панно добродійко! — аж віджахнув ся Запольський.

— То-то, а вірно; власними очима бачила, як вона вблідла і не здолала затримати сльозу, коли король запропонував Яська тому Запорожцеві... А хіба пан не зауважив, як у того хамла затрептіли руки, коли король запросив ласкаво нашу князівну до двору? Адже-ж й талірку впустив...

— Ой, ой, ой! — залементував ламаючи собі руки Заславський і заходив бентежно по хаті. — Та коли князь, борони Боже, довідасть ся про таке зухвальство, про таку зневагу його славнішому іменню, то він мало того, що посадить шельму на палю, а й нас усіх перевіша.

— І перевіша, — ридала Казиміра злосливо, — бо й слід: деж пак не допильнувати його єдиної доні! А все потурання!

Кільки разів я напосідала, щоб отого бидлиська, отого гадючого вищлодка й до замку не підпускати, — так ні!

— Адже-ж сам князь його за джуру узяв, панно добродійко, сам його мосць, а не я... Чи-ж міг я ясновельможній волі перечити?

— Ну, а тепер пане й цілуй ся!

— Та не може-ж бути, щоб се вже була непоправна річ, панно добродійко? Та я його, коли що, й без князя... — кричав без памяти пан Запольский. — Та я його розірву дикими кіньми на шматки, на кавалочки!

— Що там непоправне — все поправне, а тільки те лихо, що князівна звикла до того хамиська... Так от най пан завтра-ж і запроторить його у бісурменські землі, — може він на наше щастє й сам здохне в дорозі, а то при нагоді й приколоть можна наважитись...

— Конечно, конечно... Завтра-ж спроважу і шепітну капітану Зембовичу, щоб його туряв по жаховиськах.

— Так, так, пане! От ще нянька та з хлопок — друга біда... Ну, та з початку Яся, а потім до неї...

— Завтра, панно добродійко, Яська того й сліду не буде! — закінчив пан Запольский і поцілувавши зграбно ручку у панни хутко вийшов з покою.

Натомившись перебутими вражіннями спала Ядвіга молодим сном; він повен був не примар і сновид, а самого лише сьвіто-раднього почутя та лепських мрій; спала на просьвітку міцно князівна і не чула серденьком, що дорогий, щиро покоханий її друг виїзжає з замку далеко, на край сьвіта, до невіри, і либонь не поверне назад уже ніколи.

Забігав Ясь у замок, щоб няня розбудила князівну хоч по-прощатись, так тільки за ним пантрували прискоряючи виїзд; на силу вже няня сама, бо й сон її добре не брав, прокинулась від метушні і вийшла на ганок. Ясь підбіг до неї благословення узяти і всунув їй в руку маленьку писульку, бажаючи передати її князівні.

Цілий день ходила няня вагаючись, чи спалити ту писульку, чи віддати своєму мазунятку. — Але що там написано, чи нема часом якого гріха, прости Господи! — бентежилась бабуся. Про те знов вона була певна, що Ясь нездатен був образити свою дорогу подругу і її бабусю підвести на лихе.

Так минув день і Ядвіґа про те, що сталося, ані-ж не знала; вона тільки постерегла, що стара панна Казиміра занадто з нею ласкава, а пан Запольський аж падає до ніг, що вони пантрують за найменшим її бажанням, аби його вдовольнити, і пояснила сю надзвичайну до себе шанобу ласкою короля; вона всьміхалася згорда походяючи по розкішній салі, повній ще дурманячих пахоців. Тільки на третій день прокинувшись від блискучих проміннів, що заграли на її віях стрілаєх, князівна якось згадала, що вже другий день, як бачила Яся, тай спитала у няні:

— А деж Ясь? Щось його не видно!

— Далеко, моя зірочко! — вітхнула бабуся.

— Як далеко? Не вже його взяв отої страшенний козак голений і з косою? — скрикнула князівна сплеснувши руками і підвівшись в мить на пуховій перині.

— Ні, заспокійся, Запорожець його не взяв, а Яся післали з посольством за татом твоїм, ясним князем! — пояснила бабуся.

— За татом? В такі далекі краї, до Бісурмен? Хтож загадав то?

— Певно пан Запольський...

— Та як же він насьмілився? — залемтувала вона ридючи дразливо і грамаючи в руках теплу ще подушку.

— Що ти, моє дитинятко? — То-ж почот для Яська! — приводила її до розуму няня. — Не стояти-ж йому вік тут з талітками за спинами у гостей, не підводити їм покульбачених коний, а час йому і в чистім полі перевідатись з буйним вітром та дрібним дощем та з Татариним лютиим.

— Та його вбє Татарин! — заливалася князівна жалібно й ревно.

— Господь з тобою і з ним! Крий його Цариця небесна! Всі ми під Богом, а Ясько не вже-б то такий хирний нікчема, що піддасться Татарину? З роду ні!

— Ясь — то сокіл, орел... Але на віщо йому в бісурменську землю?

— А на те, що він козак, а козака й Бог сотворив на острах поганцям; дасть Бог, вербеться, не джурою, не прислужником, а лицарем славним.

— Лицарем, няню? То правда! — усьміхнулася з захватом князівна і сині оченята її вияснились, тільки перлисті росинки ще брєніли на віях.

— Лицарем, моє сонечко, моя квітко рожева! — пророкувала стара. — Його відзначить князь — отець твій, відзначить і вшанує за звитяжні, багатирські вчинки, за оборону його старого... Та що й казати — не забуде своєю ласкою.

— Ой няню ріднесенька! — обвела руками князівна бабусю та й знову заплакала. — Коли-б так стало ся! Тільки як же то... і не попрощав ся він... зі мною...

— А, не можна було; збирались хапливо в ночі, а виїхали у досвіта... ти ще спала... Та Ясь тобі тут zostавив... писульку...

— Деж вона, де? — аж стріпнулась Ядвіга.

— У мене-б то... тільки боязно мені віддавати... воно немов би негоже: такий, мовляв, ясноосвіщеній князівні... і писулька від свого підданця, від княжого челядника... все-ж пак...

— Та що ти, няню? — скрикнула перво князівна. — Від старої панни набралась таких речей, чи від дурного Запольского? Подавай мені зараз той листик!

— Щож, коли велиш, то я тут ні при чому! — зраділа такому викруту бабуся і подала писульку до рук.

Позирнула на неї Ядвіга, — там стояли тільки два слова: „Памятай клятьбу!“ — Позирнула і скрикнувши: „Памятаю, памятаю!“ — заридала, заголосила і на постіль білу впала...

Перелякалась страшенно бабуся і давай хрестити й водою поїти своє дитинятко буркочучи: „Що я дурна наробила, що я накоїла!“

Про те молоді сльози дівочої провесни не палять отрутою серця, не завдають болючих ран, а спадають лише ясною росою: зійде сонце і росу висушить. Стара няня після сієї сцени тільки тяжко замислилась: „Чи не закохалась моя зірочка в Яся? Ой гріх який, — і здумати страшно!“

Поплуганились дні за днями, та не такі вже веселі й ясні, як колись, а сумні та нудливі: і ставали вони коротшими і крили частійше хмарами сонце, та не чорними громовими, а сірими та брудними, і плакало від них небо невміте. А от уже золота та мосяжова жовтінь укрила далекі ліси покрасивши де-не-де їх червоною кровю; стали й приморозки ранками сідати і прилетів з далекої півночі вітер суворий; дихнув він з своїм братом морозом на золотисті ліси та садки, і згорнув ся від того подиху лист, одірвав ся від рідної віти, і закрутившись з сиротами-братами полетів за буйним далеко-далеко... Аж ось уже в холоднім

тумані заяскрила голочками наморозь і замиготів своїми срібними, ясними пуховинками перший сніжок.

Сидить князівна в своїй сьвітлиці край високого штукованого вікна, сидить утопивши в сивій далечі свої важурені очі, а далекий ліс і площина вже білим покривалом укрита, але на яснім обрусі тім не маячить нікогісінько: ні закутаного в хутро прохожого, ні легких санок, ні становитого вершника; і насуплені померки хутко криють ту мертву далеч від ока.

А про те смерком любить ще більше сидіти край вікна князівна Ядвіґа. В мутнім просьвітку обриси далеких постав приймають химерні прояви, а ближчі ростуть до велитенської міри розпливаючись в химерні сутінні; а під тим настроєм і її власні заховані думки одягають ся в милі подоби та чарівні малюнки: то їй виявляєть ся Ясь, ніби повертаєть ся назад окритий славою, або лежить окрівлений десь на чужих скелях, то вирина їй із мли осяяний огнями дворець і вона вступає в напоєні пахощами покої, то її в пущах та нетрях якийсь невідомий лицарь рятує, то марить ся їй, що рядом з нею їде на білосніжнім коні сам король.

Уже давно на дворі стоїть глуна ніч і заглядає сліпими очима в темні вікна, а князівна загадавшись усе сидить край вікна понята дивними мріями.

Прийде часом панна Казимира, окликне Ядвіґу, не діждеть ся відповіді, і покивавши головою сердито поплине хмуρο назад.

Покличе було й няня свою дитиноньку чи до підвечірку, чи до вечері, чи до медку, а Ядвіґа тільки похитає нерадісно головою; ну, бабуся з тим і вернеть ся смутна в свій покійчик.

— І що таке скоїлось з моєю нагідочкою! Нудить сьвітом, таї годї... Звелась ні-на-що, змарніла... Ховай її від лиха, Царице небесна, сповни відрадістю її серденько! — молилась пильно бабуся.

А стара панна було як зустрінеть ся з паном Запольским у порожній салі, то зараз питає:

— Ну, що, нема вісток, пане?

— Нема, панно добродійко!

— Повинно й наші пропали?

— А невідмінно, панно добродійко!

— А що ми будем, пане, чинити з князівною? Адже сохне по тому бидлу, розумієш, сохне...

— Ох, най не трівожить мене панна добродійка: цілісніькі ночи спати не можу... Одно лише добре, що того бенькарта либонь уже й на сьвітї нема! Я цильно наказав пану Зембовичу...

— То слічно, а от як пан міркує: чи повезти-б нам куди князівну, щоб хоч трохи розвіяти її горе?

— Куди-ж би, пані добродійко, куди? Без князя се неможливо... От як би запросив найяснійший король...

— Що й казати!

— А то ще, пані добродійко, на полювання-б...

— Чи не збожеволів ти, пане! Щоб скоїлось те, що з її матірю? Ну, сього й думати годї! От хиба провозувати її та запрошувати до неї на дівочі забавки панянок.. хоч тут і нема їх під пару, та щож вдієш!

— Так, так, моя пані добродійко! — згожував ся пан Запольський і притупивши окованим закаблуком цілував її поштиво у руку. А для князівни справді несподіваною радістю був дозвіл проїзжатись у санках далеко, хоч стара пані без себе її не пустила, але поступила ся й на няню.

Підїхали під гостинний ґанок широкі санки пишним коцом укриті, що з заду спадав аж до самого снігу; шестерик дорогих, гнїдих коний запряжених встяж бив нетерпляче копитами сніг і давонив срібними балабанками. Молода князівна вийшла в соболячїм хутрі і сіла між панною й нянею укривши медвежим покривалом ноги. Лягнув голосно бич і конї порвали навзаводи в відчинену браму з гори через міст та узвозом винеслись на той бік і покотили полем до ліса.

З дитячою радістю усміхалась князівна у широкому обрію і пекучому повітрю та білому снігу, що яскрив брилянтовими скалками на сонці, і срібному лісі, що біг їм назустріч. Все втішало затвірницю, і вона весело скрикувала навіть цокотливій сорочці і чепурному снігурчику, та знай усе просила, щоб їхати прудче. Стара пані теж була задоволена своєю вигадкою і не вертала коний назад, аж поки не змерзла. Пізно вже вернулись вони до замку, і той після ясених ночий здав ся князівні ще більше хмурую, тісною темницею; про те її личко шаріло живим, грайливим румянцем, а ясні очі сьвітились ярким захватом.

Подякувавши пані за втіху Ядвіґа пішла до свого покою і попросила няню розказати яку казочку. Зраділа старенька і знову почала про старі байки гомоніти, і знову замріяли перед

очима князівни чарівні й жаховиті з'явиска: і на помелі відьма з розпущеною косою, і болотяник оплетений кушіром та роговом, і чорний лісовик оброслий мохом, з здоровою герлігою, і яснозелені мавки, і бліді русалки, і гурти нехрещених діточок, і змії з огняними язиками, і яснозоре, пишне лицарство, що її від страшила боронить...

Потяглись хоч і невеселі, а всеж бодай неодноманітні часи; стара панна стала давати більше волі Ядвізі і пускала її проїзжуватись навіть з самою нянею, за проводом лише двох вершників, а то часами дозволяла їй з нянею і з панянками сходити в нив аж до річки сховзати ся на срібних підківках. Надійшли і Різдвяні Святки з розкішною святотою вечерею, з величними згуками пишних органів по осяйних костьолах. Стали до князівни збиратись однолітки панянки погуляти в забавки різні і погадати про свою долю дівочу.

Потай від няні сіла в порожній світлиці між двома зеркалами й Ядвіга. З початку вдалось їй моторошно сидіти в хмурій, далекій кімнаті, серед мертвої тиші, але цікавість передужала страх і прикувала її до креселка. Князівна сиділа й сиділа, встроивши натовлені очі в затуманене скло... В блискучій сливе чорній тафлі маячів ряд попарних свічок, що рівномірно зменшались до цяти, до якоїсь млісної далені... Ось вона сутеніє, темнійшає, витягуєть ся у якусь темряву вулицю, у якийсь похоронний поїзд... Коли се враз у самій глибині з'явив ся чорний, мохнатий, страховажний змії з роззявленою пашою, з огнистими очима і з залізним кільчастим хвостом: він у своїх лапах тримав укоханого нею Яська і лагодив ся його жерти... Але за тим змієм плазувало кілька ще більших страшил... і вони зашипіли й задзвеніли залізом... Князівна затремтіла з жаху, крикнула і прокинулась: на замчиці розлягав ся даєнькіт і галас, по темних покоях миготіли світлом лиховісні смолиці й тіни перебігали сквапливо по стінах...

VI.

Давно забута саля освітілась раптово. Димно палають смолисті світочі якихсь химерних свічницях по стінах і їх світло криваве лягає червонястими плямами на кам'яний плитковий поміст, на рами темних патретів, на незграбні дубові ослони, килимами та хутрами вкриті, і на довжеленний стіл, що простяг ся від

одного краю салі до другого, а верховини високих дверей і довгих скосистих у горі вікон гинуть у пільмі високости; чорний дим від смолиці здіймаєть ся в гору і немов крила велитенського кажана безшелесно стелить ся під склепінням.

Кривь намерзлі, осріблені паморозю вікна зазирають у салю з неба бліді зорі. Високі двері раз-у-раз розчиняють ся з недобрим рипінням і впускають з хвилями холодної пари якихсь закутих у залізо людей, навантажених тяжезними паками. В кінці салі скупились під стінами бліді, тремтячі челядники, на-пів мертві з страху; на чолі їх стоїть пан Запольский з панною Казимірою...

— Приїхав... приїхав... Що то буде? О Ёзус-Марія! — злітали з їх побілілих уст нечутні слова...

Всіх очи немов молотом прикуті до покутя, де на чолі за столом на високому креселку з горорізною спинкою сидить старий похмурий вояка монаршої постави і звірючого погляду. На ногах йому важкі чоботи з розчахом у горі і довгими острогами на закаблуках, на грудях поверх пишного кунтуша панцирь кільчастий, голову йому криє зложистий шелом, а на руках залізні рукавиці; при боці у його виставляєть ся держалиом широкий дорогий меч.

Рука вояки того лежить тягаром на столі. Обличя його похмуре й страшне, сиві вуси звисають пасмами низько; над зімкнутими владно й гордо устами червоніє широкий рубець і перетинає цілу щоку; сріблесті, навислі брови насунулись хмуру, вирізуючи попереk чола зморшку глибоку, а очи, від яких полотніли жівки й діти, тепер востромлені остро в підлогу.

Мимохіть думки вояки залетіли в химерне панство колишнього, звідкіля знайомі та кривні тіни простягали до його свої руки. І похмура саял ожива йому в очах. Соняшне проміння пронизує широкими стовпами високі вікна, осяює яскравими плямами і ряби темних патретів, і кахлі штучної печі і пишне панство за столом. Серед його сидить огрядний можновладець повний живої сили, з палким поглядом, а до його приголубилась повабної вроди молода пані, ласкава, привітна, немов весняний соняшний промінь; в очах у неї грає радість, а коли вони зупиняють ся на поставнім князї, то займають ся таким щастям, що вельможець не здолає перебути мовчки оте раювання і припадає мерщій до її білої мов виточеної руки. І все пишне панство не зводить з неї очий, а вона тільки й вбачає, що його одного, тільки до його лише схиляють ся її великі, темні, агатові очи. А коли вона сідала на ви-

сокому стільці край вікна в лютнею в руках, і тихо перебираючи золоті струни починала співати своїх далеких любих пісень, то голосок її срібний так мьелодійно лунав під хмурим склепінням, що задума геть відлітала з душі у ясного пана. О, тоді його огортало таке широке щастя, що він відкидав далеко від себе свою тяжку зброю, опускав ся на ведмежу шкуру і припадав до ніг своєї дорогої Люкреції, а місяць кидав химерні мережки на штучній підлозі і вигравав у самоцьвітах на княгининій голівці, а згуки лютні розлягались так журно, так мило... О, тоді в його серці прокидалось таке пекуче щастя, що аж відрадісні сльози проступали йому на гордих очах, і він ховаючи на колінах у жінки свій зрушений вид поривчасто стискав її стан гнучкий та тоненький...

А коли вона бліда та слаба держала потім у себе на колінах дрібненьке немовлятко, загорнуте у єдваб та плетиво, в яким сердешним захватом зупиняв ся він край щасливої неньки придержуючи шаблю від брязкоту, щоб не злякати нею маленького створіннячка; яке добре, тепле почуття прокидало ся у його загартованих грудях, коли він позирав на сі дві рідні істоти! А вона, мати, здійсмила до нього свої закохані, радісні очі, пильнуючи відшукати у малесенькім видочку схожі риси, риси величнього лицаря...

Так от і минали дні, місяці, роки, і можновладний князь забував край ніг подружя свого і буйні наїзди, і вояцькі потіхи, і свої незлічимі червінці, — і крилась тоді иржою в піхвах випробувана на боїщах шабля. А потім, потім... у сій же самій салі скрізь по стінах жалібне, чорне сукно, високі сходи до амбони обитої таким же оксамитом, два рядки срібних ставників з силою воскових сьвічок, а по середині у розкішній трупі на завітчаних, скропляних пахощами подушках бліде, непорушне обличчя, подібне до його дорогої Люкреції, тільки безмовне, холодне... І він стоїть каменем поруч, повний жаху та німого одчаю, з ножем у серці і холодною руїною в грудях... А жовті огники блимають стиха, дух ладану мішаєть ся з пахощами троянд, під склепінням розтинають ся похоронні співи, а в розчиняні вікна влітає щебетання безжурних пташок і сьмієть ся радісний день... Тоді то в князевім серці й прокинулась ненатла лютість, що довгі роки там спала, і він несамовитий прокляв у той час і радість, і щастя, і життя...

І від тої пори сьвіт погас, радість пропала, а стогін та смерть запанували навколо... Так, смерть, смерть усюди... Ось

вона кублить ся й тут під темним склепінням і холодними, невблаганими очима поглядає на його.

— Ех! — простогнав князь заскреготавши зубами. — На бік, на бік усе! — І вдаривши по столу кулаком увірвав силою течію пекучих думок і обернув ся грізно до остовпілих зо страху челядників і дозорців; глухо загучав під склепінням надбитий дідича голос: — Що? Багато мого добра рознесли, розмантачили? Зраділи певно, що господарь не дома, тай ну коло панських скринь гріти руки... Гей, ти, вилазь по сюди та давай мені зараз рахубу! — крикнув князь до пана Запольського, та так позирнув, що той аж захитав ся на своїх товстих ногах і почув, як по його відпасеному череву мов сипнув би хто кригою...

— Та памятай но, — додав князь, — що за кожен пропавлий червінець ви всі мені заплатите річками сліз!

Тремтячими, невірними кроками наблизив ся пан Запольський до грізного князя і поклав перед ним вязку ключів.

— Обдивись, ясний княже, усюди! — ледве вимовив княжий дозорця Запольський. — Перевірь все, скарай, коли хочеш, — і він знову низько вклонив ся, — тільки ми твоє добро пантрували як своє око.

— Пантрували! — переказав князь стиснувши у руці товстезний золотий перстїнь. — То-то, глядїть: за найменшу малізну головами положите! — кинув усїм він погрозу, і мороз перебив по спинах у челяді, що скупчились край дверей у салі.

— Ви-б раді були звичайно, коли-б князь і по вік не вертав ся, коли-б він загинув як пес у невіри! Га, а я ось і вернув ся, і присягаюсь пеклом, що згадаєте тяжку мою руку! — І він брязнув залізною рукавицею по столу.

Панна Казиміра стояла ні жива, ні мертва, не маючи сили на князя звести очий, а пан Запольський не тямив, де він і що він; витяг він непритомно з саквів, що були коло пояса, зложений у четверо аркуш пацери і розгорнувши його став справоздання вичитувать.

Суворий князь мовчав, слухав перелїк своїх дібр, захованих у несходимих підвалах, у просторих коморах. На супротивнім кінці салі стояли узбросні вояки. В мертвій тиші лунав тремтячий голос пана Запольського, а за ним часами вчував ся то задушений стогін челяді, то брякіт панцирів та мечів. А тим часом смолянці палали й кадили, осяюючи лиховісним сьвітом сю хмуру й дику

картину. Коли се враз почувалась чиясь легка, хаплива хода, і делікатна рука з зусилем відчинила важенні двері: на порозі з'явилася Ядвіґа; волосся розсипалось їй по плечех безладно, обличчя бліде, очи в переляку й подиву розімкнуті широко, а в тремтячій руці воскова свічка...

Ядвіґа позирнула на сю похмуру картину, на посуплених воєнків, на того страшного недоброго лицаря, що сидів край стола, і їй здалось, що тіни мерців зібрались гупої доби у сій салі; вид її зблід іще більше, і вона скамянїла біля дверей.

А старий воєнка запримітив теж, як стиха розчинилися двері і як бліде, тендітне створіння зупинилося на порозі.

— Люкреція! — покрикнув він з жаху підводячись із стільця, і срібний шолом зірвав ся йому з голови та з брязкотом покотив ся по кам'яних тафлях підлоги. — Люкреція! — гукнув він у-друге йдучи Ядвізі на зустріч і простягаючи вперед руки. — Ти, чи тїнь твоя? — І він провів долонею по чолі. Але Ядвіґа стояла біля дверей нерухома і широко розімкнуті її очи дивилися з страхом на лицаря, що зближав ся до неї.

Пан Запольський, панна Казиміра і вся челядь замерли... Аж ось враз понялось жаром обличчя Ядвіґи, очи її спалахнули радістю і вся вона хитнулася вперед, мов загорівшись кинути ся на зустріч комусь-то жданому та бажаному.

Панна Казиміра зачудувалась на таку зміну і хутко направила свої витрішкуваті баньки в той бік, де зупинила свої очи Ядвіґа, — направила і скамянїла вся від жаху й дива; там серед закутих у сталь княжих воєнків стояв один, до якого плинув шасливий погляд князівни. Він був вищий, стрункіший за всіх. З під сталювого причілля дивились сьміло завзяті очи; русяві шовкові вуси закручувались сьміливо, хвацько...

Так, то був Ясь! Але не той молодесенький, запальний хлопець, що ганяв як вихор по замчищу, а мужній, загартований в боїщах лицарь, з надзвичайною міццю в руках, з необорною силою в серці... Казиміра зараз пізнала його і зблідла від люоти та досади, таї штовхнула пана Запольського, що підійшов раптово до неї.

— Се-ж моя Ядвіґа! — промовив давучим ще голосом князь, притискаючи її до свого широкого лона.

— Тато! — прошепотїла Ядвіґа більше зляканим, ніж радісним голосом, доторкнувшись до холодного залїза на батьківськїм панцирі.

— Ти підвела мені з мертвих свою маму! — промовив тихо з заглушеним риданням старий князь, пригортаючи до себе голову Ядвізину. — Але ходи по сюди, дитя моє любе, дай озирнути тебе! — І він високо підніс над нею сьвіточ смольниці.

Кілька хвилини стояв він нерухомо і мовчки край неї, прозивуючи її очима, мов би силкуючись у її рисах прочитати поблеклі сторінки минулого. Тяжкий стогін, такий тяжкий, що навіть страшно стало й Ядвізі, вирвав ся у його з грудий і він опустил руку з смольницею.

— Так, так! — промовив він. — Вся в неї... теж волосся, тіж дрібні, чарівні риси, тільки очі не ті.. Не дарма-ж вона шукала у тебе моїх очей... Се наші очі владні й сьвітлі, і сю рису між брівок провела гордота Потоцьких.

І князь з пихою поглянув на свою єдиначку-красуню. Якесь нове, славолюбне чуття прокинулось у Ядвізі, і вона мимохіть випрямила величній свій стан і обвела всіх таким упевненим поглядом, яким королева позирає на свій двір.

Ясь з подивом поглянув на свою Ядвігу, нову та горду красуню.

— Одна ти у мене, — вів далі з захватом князь, обертаючись до дочки, — і нема в мене сина; присягаюсь на гонор, що ти зумієш носити славне імя — уставиш стародавній наш рід! Чи так, моє панство? — обернув ся він лагідним голосом до Запольського і до иньших підданих.

— Так, так, ясноосьвіцоний княже! — почув ся звідусіль почтивий гомін. — Головка князівни либонь для вищої корони сотворена!

— Глянь бо, глянь, пане, — штовхнула панна Казимира Запольського, — якими вірлами витріщив ся на нас усіх отой шельма хлопчисько Ясько!

— Ну, мій вірний слуго, — обернув ся ласкаво до Яся князь, (а пан Запольський і панна Казимира тільки з жахом переглянулись), — підійди сюди і здійми з мене сю тяжку зброю; ми тепер дома, і я певен, що вона мені тут непотрібна.

Ясь підійшов мерщій, розстібнув гаплички, зняв панциря з князя, взяв рукавиці, шолом, великий меч і зупинив ся край креселка.

— Так, ви вірно, панове, сказали, — вів далі князь до громади, — голова князівни така пишна, що, слово гонору, здолає й королівську корону носити! — закінчив він річ голосно.

Очи Ядвіги спалахнули гордим огнем; уся зброя, яку держав Ясь, брязнула раптом до долу.

— Ти щось сьогодні неграбен, слуго мій вірний, — зауважив прикрим голосом князь; Ясь кинув ся мерщій підбирати розкинуту зброю. — Так, — не спиняв ся князь обертаючись до Ядвіги, — коли тебе побачить найяснійший король...

— Мене король бачив і я його витала тут у сїм замку, — відповіла згорда Ядвіга, запишавшись і зашарівшись полузями.

— Ти його ясність витала, моя пихо, моя царице? — перепитав збентежений князь. — І як же? Король задоволений був з молоді владарки?

— Він до мене, тату, був дуже ласкавий: голубив і до Львова запрошував.

— О, найшляхетнійша величність! Потоцькі найвірнійші слуги твому престолу! А тобі, дочко, спасибі! — І він обняв жилавими руками її виточену голівку і поцілунком завітчував свою радість. — Тепер, дочко наша, сїдай тут та послухай перелік наших маєтків і скарбів, бо не одну сотню літ згромажував їх наш рід, і се все наша сила й влада... і все піде тобі на віно, на посаг: сто перунів, що таке віно й самому королеви буде за честь!

Ядвіга сїла в креселко поруч з ним.

Пан Запольский почав знов читати свою рахубу, але вже певним голосом, а всі присутні легко вітхнули, бачучи таку зміну у княжїм настрою.

— Я гину з кохання... я мушу з тобою обрратись! — почула Ядвіга ледве чутний шепіт над вухом. Уся вона затрептіла від згуку знайомого голосу. — Я мушу з тобою побачитись, зіронько, а хоч би дістати за те й смертної кари!

Від палких слів козачих затїпалось тривогою серце у молоді князівни; вона впустила до долу свою легку хусточку і хутко нагнулась за нею... Кинув ся за нею й Ясь; рука його торкнулась її білої викоханої рученьки, він почув над своєю головою мьелодийний голос: „Завтра... у північній башті...“

Старий каштелян скінчив нарешті відчитувать свою справу і князь махнув усїм ласкаво рукою.

— Та бачив, пане, бачив? — прошепотїла таємничо Казимира Запольскому, зупинивши його в вузькому й таємному ходнику. — Вернув ся, шельма, вернув ся!

— Так, пані добродійко, я своїм очам не няв віри; адже пильно наказав пану сотнику за се діло, так ні, — вернув ся, тай уже! Та ще, здасть ся, княжої ласки доскочив, — додав Запольский, важко дихаючи й витираючи піт із свого широкого чола.

— Адже-ж то кепсько, пане, — похитала головою панна Казимира, — ой-ой, як ще кепсько!

— Ох, Єзус-Марія, кепсько, пані добродійко; я ниньки вже стільки набрав ся страху, що здасть ся вистарчило-б його на весь вік. А як глянула князівна та запримітила Яся, то зашарілась і трохи не кинулась йому на шию, так я помислив, пані добродійко; „Ой, пане каштеляне, здере живцем з тебе його мосць шкуру, коли завважає, що дочка його на козака задивляється ся!“ Признаюсь тобі, пані добродійко, що я вже почав був і „патерностер“ читати, та відвів поки Господь, хай буде похвалене Його імя сьвяте!

— Амен! — ствердила панна Казимира. — Тільки на се, пане, не все, — засичала вона йому на вухо, — пан читав собі і не завважив, як підлий хлопчисько нагнувшись до князівни щось шепотів їй.

— Ой лихо, ой біда! Князь мостить ся аж до короля, до корони, а тут... — аж ухопив ся Запольский за голову. — Щож то буде, коли він довідаєть ся, що горнеть ся ясноосьвіцона князівна до бидла?...

— І то ще, пане, не все, і того ще мало... Я зразу догадалась, що шельма благає у князівни побачення, і коли вона нахилилась до хустки, я витягла шию і дочулась, що вона шепотнула: „Завтра у ночи...“

— Ой, пані добродійко, пропали ми, пропали, як пси! — крикнув Запольский. — Довідаєть ся князь, то закатує живцем нас, на палю посадить! Щож робити, пані добродійко? Убить його, задушить, отруїти?

— Ні, пане; князь почне розшукувати, розвідувати причину, а до того ще підійшов лайдак під його ласку...

— Ну, так щож? — розвів безнадійно руками Запольский. — Мовчати хйба, пані добродійко, — знать, мовляв, не знаю, відать не відаю; хай сам князь дізнає і квітаєть ся!

— Що ти, пане, зсунув ся з глузду, борони Боже, чи що? Коли князь довідаєть ся про се з чужих уст, коли побіжить скрізь поговор, то помяни моє слово, що не втримати нам на в'язах голов.

— Ой, так, не втримати!

— Ні, вже краще самим нам довести князеви, — вимовила панна Казиміра рішучо, — а там най уже він чинить, що знає, бо чи так, чи инак, а кари нам не втекти; тільки коли з наших уст правду одержить, то може зглянеть ся з ласки... тай на няню можна звернути...

— Ну, а коли-ж ми не дізнаємо ся, пані добродійко, де вона тому бидлу стрівання назначила?

— То вже моя, пане, турбація, і будь певен: очи видивлю, а голубят дочатую! — закінчила вона рішучо.

А князівна тим часом спала безжурно, поринаючи в мріїх волотих та ласкавих: із химерного того плетева то виникала перед нею блискуча, яскрава, королівська корона, то визирали закохані, принадливі очи хорошого, вродливого козака...

VII.

Тиха, морозна ніч. З високого, холодного неба зорять на землю зорі яскраві. Стоять нерухомо дерева, немов одягнені паморозю в срібні, лахматі хутра. Місяць-князь осяює ясно сю бачну картину, кладе ґратчасті сьвітові стежечки по кам'яних тафлях на долівці і сповняє порожняву замкових покоїв якоюсь непевною, химерною сутінню. Скрізь тихо, тільки коли-не-коли почуєть ся десь якийсь шелест, або крізь намерзлі вікна, що блискочуть вигадливо штучними візерунками, донесеть ся рип снігу, чи вищання далеких савок. В північній стороні замку під баштою, схилившись до муру, стоїть нерухомо мов камінь козак; не задубів він і не спить: його очи затоплені в темне скло вікон, що підносять ся над його головою. Але там за тими клятими шибками все стоїть ніч, і думає козак: „Невже не блисне там радісний огник, невже не прийде туди моя ластівка, горда князівна? Невже вона його щире серце промінєє на знадливу корону? О, чому ні? Потоцькі пихою своєю завзяті, а вона в батька вдала ся... Яким огнем заняли ся її очи, коли князь натякнув на можливе сватання короля? Яким величнім поглядом окинула вона всіх! Як запишалась своєю царською красою!... Ох, і краса-ж!“ — зітхнув він і серце йому занило якимсь нудливим, лихим прочуттям.

А мороз усе міцнів та міцнів і здавалось, наважував ся ледом поняти і величній замок, і завалений снігом дах, і зав'язані жури та бійниці, і засипані горбами рови.

Наступали вже обляги. Жовті й червонуваті огники один по одному гасли по замкових вікнах; тільки в південній башті, де оселив ся сам князь, ще млисто сьвітилось намерзле вікно. Грізний господар сього замку не спав; він лежав на тапчані килимом укритий і сіпав з пересердя свій вус. Перед ним на низенькім стільці, на срібній таці стояв золотий збан повен меду доброго, і тут же у високому шандалю горіла груба, воскова сьвічка, кидаючи навкожного мигтяче, підсліпувате сьвітло. Високо, в готичних склепіннях тулились і плавали тіни, а темні, дубові двері з висячим замком гинули зовсім у п'їтмі.

Не спав князь. Боліли йому по ногах старі рани і пекла йому серце давня роздратована боліть... А в замку було тихо, супокійно, мов у велитенськоху склепі, і здавалось часами князеві, що й сам він лежить у труні...

Знову князь вихилив кухоль, але спогад уїдливий, невідчепний не затемрив ся з того, а ще більше наблизив ся, притулив ся і став шепотіти йому про колишні події, про замовклі розмови, став відхиляти йому мертві лица, і вони виривали з сутіни і дивились йому в вічі і в душу. Князь стиснув у жмені держак від меча. Марно він десять літ кидав ся сьвіт за очі, у січі скажені, марно важив ся він чужими сльозами залити свої; чорне горе не тікало від його й не втече, і годі чим наситити його ненаглу, ненажерливу лютість... Князь Потоцький не відає і не хоче важити милосердя й любови; десять літ сіє скрізь він лихо і сяяти-ме його на далі. Так, нема милосердя, воно вмерло разом з Люкрецією, на жаль усьому сьвіту!

І князь знову стиснув холодною рукою свій тяжкий меч і лютим, божевільним поглядом озирнув ся довкола.

— Не вернеть ся, не вернеть ся! — простогнав він. — І навіть нова втіха, нова пиха й відрадість не можуть прояснити в моїй душі пекельної темряви! — І в перший раз почув князь, що сам він перепалив чужими сльозами своє серце, і що воно не здолає тепер усміхнутися на сьвіт божий, відгукнутись колишніми радощами... і що навіть Ядвіга, в якій ожила укухана їм Люкреція, не може розтопити замерзлої в грудях крижини, і сей довід лютував князя ще більше.

А князівна, дочка його, пиха його, втіха й слава йшла у той час на потайну розмову і то з ким же? З негідю, з хлопом князівським Ясем! Нишком і полохливо йшла вона по порожніх саях

і ходниках; невеличка ліхтарня тремтіла їй у руці і кидала пасма слабого світла, що зараз у темряві й гинули; поперед Ядвіги бігли страшелезні тіни, простягались якимись потворами і кивали їй з високого склепіння своїми куделями. Десь надалі щось виломов вовк, а під дахом стогнало мов пугач.

Сліпий острах вазирав Ядвізі у вічі і гнав її все вперед та вреред, так що нарешті вона вже без пам'яті бігла до дубових закутих дверей. В сусіднє, крайнє вікно світлив мигтячий світ і зеленастими плямами лежав на чорних дверех, на брамі й на долівці. Ядвіга вступила у той світ ясного проміння і легко зітхнула. „Чи тут Ясь? Він мусить бути під сим вікном! Се-ж башта північна!“

Тут вона запримітила, що з п'єми довгого ходника блиснула якась світова пляма і злодійським зайком перебігла через неї тай зникла. Ся пригода збентежила була на хвилину Ядвігу; приставивши до очей руку вона придивилась пильно кругом, але нічого не вбачивши заспокоїлась, поставила ліхтарню на підвіконник і стала відчиняти примерзле вікно.

Козак озирнув ся. Слабе світло з вікна блигнуло йому радісно в вічі, а ось і вікно над головою рипнуло стиха, нарешті його відчинили дві білі рученьки і в відтульні з'явилась Ядвіга. Вона була в куновім байбараці, а на голові у неї накинута була шовками гаптована хустка.

— Ядвіга, ти? — покрикнув Ясь простягаючи руки до неї.

— Я, коханий! Лізь сюди; жду, не джду ся! — почув він її тихий голос.

— Хапай шнурок! — І Ясь зручно кинув шнурок з вагою у вікно. — Та закрути міцно об віщо вагу! — Ядвіга хапливо справила його прохання і крикнула у вікно: — Уже!

Тоді Ясь ухопив ся за другий кінець шнурка і мов кішка видранав ся по стіні до вікна, та через хвилину вже мав у обіймав свою ревне кохану Ядвігу.

— Стій бо ти, божевільний Ясько, тут небезпешно! Я відчиню зараз двері у башту: там ніхто не буває, туди й входу другого нема! Та тривай бо, Ясько! — пручалась вона. — Посьвіти!

На превелику силу опам'ятав ся козак і взяв у руку ліхтарню. Ядвіга ледве-ледве повернула ключем і налягла на двері; але вони прикипили ржою до петель і не подавались; тільки вже коли Ясь напер їх добре плечем, розчинились вони з якимсь уразливим

лоскотом. З пустки як з могили повіяло на них холодною гниллю. Якась нестямлива болість здавила серце Ядвізі... „Що се? Прочуття?“ — майнуло їй у голові.

— Ет, бридня! — промовила вона в голос і взявши за руку Яська сьміло ввійшла в забуту, опущену башту.

Ясь причинив двері, поставив долі ліхтарню і пригорнув знову до свого серця Ядвігу, та так палко, що вона аж спалахнула і обвела його шию руками...

— Занудилась я за тобою, славний, відважний лицарю мій! — прошептала вона тулячись до козачого личка. — Уже не гадала й бачити, уже й не сподівала ся!

— Серце тобі, вірочко, віщувало правду! — промовив Ясь цілуючи, милуючи її головку. — Я й сам не сподівав ся вже твої сині очі вбачити... Сядь, мое щастя, моя нагідочко, тут біля мене... Отак... Присунь ся ще ближче... Я хутром твої ніженятка укрию, я пригорну тебе до свого гарячого серця... Я не підпущу сивого морозу до тебе!

Ясь кинув на широку лаву свою хутром підбиту керею, посадив Ядвігу, окутав, огорнув її щільно, а сам припав їй до ніг і обвів її стан рукою.

В високій, похмурій башті стояв непривітний холод, а в горі слалась чорна темрява; вузьке та високе, схоже до бійниці вікно заліплене морозом та снігом, майже не пропускало сьвіту, а лише заледве зеленіло стягою в окружній щільній темноті. Ліхтарня невеличким сьвітловим колом поняла округ себе долівку і мигтячи промінєм вихоплювала з темряви дві припавші одна до одної тіни. Але Ядвіга не чула пекучого холоду, не помічала могильної стуми.

Їй було тепло, сьвітло та радісно; серце її тріпоталось від захвату в грудях і вона слухала та слухала кипучі розмови коханого друга...

— Бач, князівно моя! — провадив Ясь гріючи її цілунками рученята і зазираючи в сині очі. — Я неначе паний, шалений; радість і щастя туманять мій мозок, а мені треба багато-багато дечого тобі розказати, тільки й слова розгубились і думки мов голуби розлетілись, коли тебе я побачив... Ти й збагнути не зможеш, як смертельно тебе я кохаю! — шепотів він тулячись до її тремтячого лона.

Ядвіга тремтіла не від холоду: якийсь нутрянний пал перебігав огнем їй по жилах і зневолював солодко тріпотатись усім тілом.

— Зірнице моя! — вів далі Ясь. — Як я побачив тебе, коли ти з'явила ся в залі, величня, ясна та хороша, мов янгол, то треба занадто волі, щоб прикипіти до підлоги і не кинутись при всіх, при твоєму грізному батьку до тебе, не розцілувати твоїх рученят...

— Ох ти мій любий козаче! — нагнулась до нього близько-близенько Ядвіґа і обвела своїми рученятами білими засмалену шию козачу. Чорне волося її розсипалось шовковими пасмами і укрило хороше обличчя Яська. — А хіба мені треба було менче принуки, щоб не кинутись у всіх на очех до тебе і не крикнути шалено: „От кого я кохаю над усе, над усіх!“

І шепочуть один одному, Ясь і Ядвіґа, всім відомі, але вічно дорогі і жадані слова...

І розлуки мов не бувало; полинула вона на сивих крилах далеко-далеко... І дарма лютує сивий мороз киваючи білою бородою, дарма силкуєть ся провяти товсті, намерзлі мури і впяться крижаними пазурами їм у серце... Ні, не заморозити йому гарячого серця, не затамувати киплячої крові...

І палко пригортає до серденька Ясь свою неналюблену квіточку, а тим часом по верхніх вікнах у замок мелькає якийсь огник: то крадеться ся котячою ходою панна Казиміра до південної башти. Тремтить у її руці каганець, темні тіни склизять по вохких мурах і женуть ся за нею...

Страшно старій нанні; хапаєть ся вона не озираючись навіть назад; тихо й глухо гучать ступні її по камяних тафлях і здаєть ся їй, що от-от холодною рукою хтось її злапає...

Аж ось панна Казиміра зупинилась коло остро-верхих дубових дверей, окованих залізними шпухами й цвяхами, з залізним иржавим замком...

А тут уже мов чорний той кряк пильнує її пан Запольський.

— Щож, пані добродійко, вистежила?

— Вистежила, винюхала, знайшла в північній башті! — сичить її шепіт, немов осінній вітер серед німотних могил. Панна Казиміра притулила вухо до щілини в дверех, через яку боязко пробивало ся світло. І чує вона важку ходу грізного пана і несамовиті, заеклі проклони...

— Ісра, пані добродійко! Або жити, або сконати! — рішуче промовив Запольський і тихо постукав у двері...

— Моє голубятко, тобі правду в довгі ночі осінні шепотіло твоє чутке серце! — говорив Ясь. — Ти-б мала мене більш не бачити: адже пан Запольський умовив ся з паном сотником мене вбити, аби назад не вернув ся! Один Бог рятував мене!

Ядвіґа притулилась до його цілком.

— А за се я ще більше тебе кохаю! — воркувала вона.

— А коли ми викупили князя і повертались назад, сотник наважив ся оклеветати мене перед ним і скарати на голову. Тільки Господь відвів від мене його лихий замах. Трапилось нам зустріти ся в дорозі з татарським загоном. Князь звелів ударити на його. Жарка була січа й тепер, як згадаю, займаєть ся кров. Їх було більше, про те ми вдарили сьміло. На нас випало по три Татарини, — так у нас же була краща зброя, і Татари кинулись у ростіч, а ми за ними. Коли се зирк, — князя між нами нема; сюди-туди, аж він гонів за двоє беть ся з шістьма Татарами... Я гукнув на своїх, але за брязком, за івалтом не дочув ся їм мій покрик і вони промайнули вперед. Тим часом князь наш рубав ся як розлютований лев, але Татари перемогали його числом. Думати було годі... Гукнув я на коня і стрілою до нього на визвол, і по правді нагодив ся у пору, бо у князя вже був зломав ся меч, і він відбивав ся лише тупицею: в ту мить, як мій кінь до його доскочив, уже був свиснув ятаган над головою у князя, але враз свиснула й моя кривуля, і відрубана ворожа рука впала до ніг.

— О, мій славний, хоробрий лицарю! — покрикнула радо Ядвіґа любуючи на ясне та жваве обличя Яськове.

— Не всіли озирнуть ся Татари, — розказував далі козак, — як я другого, що накинув вже був князя арканом, шелеснув на відсіч, аж кривуля ввігнала ся у нього по держално... Я смик її назад, — не бере — гепнув Татарин з моєю кривулею... а на мене вже двоє... Вихопив я пістоля, бахнув одному в вічі, а другому вже ним шпурнув у лоба... і не завважив, чи влучив, чи ні, а тільки Татарин навтеки, а за ним двоє. Оглянув ся — один но лишив ся, охопив обіруч князя, а князь його — борюкають ся. Князь то здоровий, так і Татарюга-ж вискіпав ся дужий, а тато твій знесилений був... Я прожогом під татарського коня і розпоров йому ножем черево, а як гепнув з ним і Татарин, то добув таки кривулю свою і відтяв йому голову... Обняв тоді мене твій тато тай каже:

— Ну, спасибі тобі, слуго мій єдиний — і життя ти мені зрятував і уявив себе лицарем... Не забуду сього до віку, — за батька мене мати-меш тай годі!

— О мій милий, коли-б се справдилось! — обвела рученьками козака палко Ядвіґа тай поцілувала шалено...

— А в хмурім князівськїм покої стоять блїді як мерці перед своїм можновладцем пан Запольскій в панною Казимірою. Панна белькоче щось язиком неслухняним і давить ся... Пан Запольскій стогне й зітхає. Князь сидить темний як ніч, лиховісний як туча... Сьвічка блимає тьмяно й осьвічує млисто три постатї.

Аж ось схопив князь панну за руку і здавив її як у лещетах.

— А коли ти лжеш? — промовив повагом, здавленим голосом князь, але так, що пан Запольскій і панна Казиміра почувлись, немов їм ноги вросли уже в землю.

— Коли ти звела на князівну Потоцьку такий поклеп, на єдину лїторосль нашого роду? Зміркуй, чи вистарчить мук на землі, якими-б здолав я тебе вґонобити?

Пан і панна впали навколїшки.

— Ясноосьвіцоний княже! Ти владен нас загубити й помилувати, а ми безневинні; то хлопка няня...

— Бидло! Вам була доручена дочка! — заревів князь. — А поки все се єсть лжа?

— Хай ясний князь піде з нами й упевнить ся своїми очима! — давилась Казиміра словами. — Ясноосьвіцона князівна в твоїм слугою Яськом...

— Цить! — гримнув князь зблїдши від лютости і ударив чим дужче об долівку стальовими піхвами.

— Жаден язик сього не може промовити; на гонор клянусь: за такі речі, за такі слова, за такі навіть думки заплатить усяк мені головою! Ну, — добув він широкий свій меч, — ідїть, я за вами; але пеклом клянусь, що коли хоч єдине ваше слово виявить ся кривим, то краще-б вам було й на сьвіт не родитись! А коли правда, — провадив він з пекельним усьміхом, — то князь Потоцькїй потрапить як віддячити своїх вірних слуг за добрі вістки.

Смертельний жах оціпив панну Казиміру і пана Запольского, і вони почувли на своїй шиї мов би лезо холодної сталї. Але князь грівно гукнув: „Ну, гайда!“ І сам за ними пішов з видобутим мечем...

— Але чи любиш мене, чи кохаєш мене, моє щастя, на життя, на весь вік? — буркотів тимчасом Ясь, мов той голуб зазираючи в вічі князівні...

— Кохаю, кохаю! — усміхалась Ядвіґа.

— Не сьміє ся! — підвів суворо голос козак. — З моїм коханням жартів нема! — Він міцно стиснув її руку. — Скажи, чи ти не забула ту клятьбу, яку ми один одному дали під землею?

Ядвіґа здригнулась.

— Ти мене, Ясю, лякаєш! — промовила вона випручуючись. — У тебе страшні очі!

— Ні! — відказав Ясь беручи її знову за руку. — Скажи мені, чи присягнеш ся в-друге зо мною, що не зацураси мене ні за ради кого й ні задля чого, що не зміняєш мене ні на роскоші, ні на пишноті, і що в свідки до своїх присягань ти покликнеш землю тяжку?

— Я кохаю тебе! — відповіла тремтячим голосочком Ядвіґа. — Хіба ти не віриш мойому слову?

— Вірю, хочу вірити, але-ж і ти, моя радість, мойому віриш, а коли віриш, то можеш і закласти ся знову...

— Який бо ти, Ясю! — тремтіла і якось з жахом озиралась Ядвіґа. — Не присягання боюсь я, а мені ті слова чогось душу морозять... Ну-ну, не сердь ся! — промовила вона глянувши на хмурий, насуплений вид Яська. — Мій соколе ясний... ну-ну... присягаюсь, клянусь... — Але далі зупинилась, мов у неї не стало духу на слова...

— Слухай, Ядвіґо, моя доле, мій раю! — заговорив чулим зрушенням голосом Ясь, узявши її за руку. — Ти ясноосвіченого роду, можновладка, тебе твій отець мостить у королеви... а я ніби твій хлоп, так принаймні мене вважали, а може ще й доси вважає його-мосць князь... Ото-ж і маєш, що між нами така незмірима ріжниця, яку хіба божевільний побороть може зважитись. А з того знати: або мені зараз же не сходячи з сього місця себе загубити, умерти на твоїм закоханім слові, на твоїм поцілунку... або коли ти мене також непереможно кохаєш, як я тебе, то запевнити страшною клятьбою надію... Але стій, завваж но ще ось що: ріжниця, про яку я казав тобі, — се можновладна кривда, а на справді її такої нема. Я походжу з значної козачої сїм'ї, яка може порівнятись достатками з найпервим шляхетством... Отець твій у наїзді на українські села, — бо тим бавить ся славне

магнатство, — взяв мене у полон як бранця... і безправним я й доси... Скажи-ж мені, — втопив свої очі в очі Ядвіги козак, — коли розшукаю я рід свій, коли за пять, за шість літ верну ся до тебе і край твоїх ніжок зложу й славу й багатство й достойність, яку тільки може здобути дужа рука та серце відважне...

Ляда в темнім кутку тихо відсунулась і з під долівки знялась якась чорна та довга тінь.

Але Ядвіга її не запримітила: вона дивилась у чудові очі ковачі, що горіли під чорними бровами пекучим огнем, а Ясь не чув шелесту, бо він у ту мить обвивав тонкий становчок своєї красуні.

— Скажи-ж, — намагав ся таки він, — чи згодиш ся тоді дати мені рученьку на все життя, на весь вік?

— Ой, Ясю мій, — покрикнула Ядвіга, — тоді твоя на віки, на віки!

— Чи не рано занадто? — прогучав враз із кутка якийсь холодний, але розсатанілий від лютости голос, і схована під керею ліхтарня осяяла несподівано цілим променистим снопом грізну, невблагану, князівську постать і скамянілу від жаху князівну.

Стрепенув ся був Ясь заступити свою милу вихопивши шаблю, але перед ним з добутих мечем стояв уже князь, а за князем трусились пан Запольський з старою панною. Вид у князя був занадто страшний.

— Стій! — гримнув він хижо на Яся. — Ти зважив ся, хлопе, обнімати ясноосвіцону князівну Потоцьку? Га! — скрикнув ся він пекельним усміхом. — Чи-ж правда, що то єсть раювання? Не людське раювання, богівське? Ха, ха, ха! Але за таке раювання беруть і ціну хорошу!

— Ти владен, княже, убити мене, — відповів підіймаючи гордо голову Ясь, — і за князівну я прийму з радістю смерть!

— Цить, хлопе! — заревів озвірений князь хапаючи меч. — Ти заніс ся над міру думками, коли ждеш, що тебе ще вшанує мій меч... Ні, ти мене визволив від неминучої смерти, і клянусь сатаною, було-б не по правді умерти тобі від моєї руки... Скрутить його, — зіпонує князь обертаючись до Запольського, — і до стовпа прикуватимуть у льоху!

Запольський кинув ся до Яся, а гої опустив шаблю і не рушав ся з місця; Запольський звязав йому руки поясом.

— В льохах моїх ти зотлієш... Від голоду здохнеш як пес... Сонця божого ти більше не вбачиш... Не знати-ме твоє падлюче тіло погребу...

— Тату! — благала Ядвіґа кидаючись до його...

— А ти, — прохарчав відпихаючи її князь, — геть від мене!

— Не забувай, отче мій! — спалахнула Ядвіґа гордо виправившись і уявляючи царську поставу. — Коли ти князь Потоцький, то й дочка твоя теж князівна Потоцька!

— Від нині ти не князівна, — прохрипів глухим голосом князь, — а черниця в монастирі Кармеліток; там замурована в склепі, відрізана від живого світа, в німій гробовій тишині ти будеш спокуювати свій тяжкий гріх перед Богом, а ще більше перед твоїм почесним родом, який ти зганьбила в-край... Там ти будеш оплакувати свою неславу й публіку, поки не змиєш сльозами до цяти весь бруд із свого серця, всі спогади про мерзотні часи, або поки не сховаєш негідні, що отруїла цілком твою кров, у домовині... Інших skutків не буде й жадного милосердя не жди: ніхто, ніхто над тобою не зглянесть ся!

Ядвіґа стояла бліда, нерухома, мов з мармара витесана статуя; але в погляді її світилась більш непокора й упертість, ніж страх. Князь відвів від неї очі і проняв ними своїх вірних слуг Запольського й Казиміру.

— Ну, хамку і всіх прислужників та прислужниць, що коло князівни ходили, розірвуть на шматки коні! — хрипів князь з якимсь гадючим шипінням. — А вас, вірних слуг, що мене оповістили, вшаную я до живоття дозорцями сієї башти; двері замурують ся і ви будете стерегти тут таїну герба Потоцьких, щоб вона не вилетіла, борони Боже, з сих murів...

Панна Казиміра і пан Запольський повалились князеві в ноги; але той відіпхнув їх своїм важким чоботом.

(Конець буде).

ЦЕЛЄВЪ.

Polaly się lzy moje czyste, rzesiste
Na me dzieciństwo sielskie, anielskie...
.....
Na mój wiek mężki, wiek kłeski...

A. Mickiewicz.

В невеличкім мазурськім селі велике сьвято: пріміція молоденького, що лиш висьвяченого ксьондза, сина місцевого селянина Вільгі.

Сьвяє сьвітлом маленький костел. Сьвяють утіхою лица всіх присутних: стареньких родичів, родини, знайомих. Усеї радють, що видали з поміж себе слугу божого, в бідах і скорботах заступника, о всіх потребах молебника. Їм здаєть ся, що через те й самі троха присьвятили ся.

А зворушений глибоко молоденький слуга божий стоїть перед престолом. Дрожачим голосом вимовляє величні слова відправи, тремтячою рукою причащає своїх старих родичів, благословить нарід. Потім стискає всім голови і веї цілують його руки. Вертає до престола, припадає на коліна і молить ся так, як молять ся лише молоді, невинні душі в хвилини щастя. Горячо дякує Богу за одержані ласки і шлюбує віддячитись за них сьвятим житєм.

У сю прегарну, сьвяточну хвилину, в тій сьвятині рідного села, серед тих простих, щирих, рідних душ, що горнуть ся до нього з такою любовю, він чує крила, і сьвяте житє, яке саме шлюбує Богу, видаєть ся йому не лиш єдино гарним, єдино вартим змагань і заходів, а й безконечно легким, майже єдино можливим, майже конечним. Воно мусить видавати ся таким і на тлі дотеперішнього житя молодого ксьондза, чистого, як білий листочок паперу.

Цікавий хлопчина, що рвав ся до науки в сільській школі, звернув на себе увагу вчителя. Поговорив з родичами тай підготовив до гімназії. В гімназії хлопець люблений усіми за добре серце, за веселу, рухливу вдачу, вів жите скромне і дуже трудяще: майже удержував ся з лекцій. По матурі записав ся на теологію, бо так веліла традиція. Всі селянські сини з його околиці, що кінчили гімназію, йшли на теологію. Протягом чотирьох літ начитав ся, наслухав ся багато про сьвятість, про красоту стану, який собі обрав. Тепер чуєть ся в нїм дуже щасливим, дуже вдоволеним.

Десять літ пізнійше.

В костелі парохіяльнім місточка Х. править ся вечірня. Хор співає чудову суплікацію: „Święty Boże! święty mocny! święty a nieśmiertelny zmiłuj się nad nami!“ Ксьондз пробощ Вільга клячить перед престолом. Ах! і камінь вжахнув ся-б на вид страшного, німого горя в лиці, в усій поставі молодого пробоща, на звук його голосу, що інтонує суплікації. Таке горе, таке цілковите зломанє всьої істоти дає лише одно найбільше на сьвітї нещастє: почутє власної провини. Так страждають лише нещасні грішники.

Першу посаду сотрудника дістав кс. Вільга на селі, в східній Галичині, деь аж на російській границі. Заяв ся ревню обовязками свого стану. Правив прегарно, сповідав сумлінно, катехізував, учив набожних пісень, говорив горячі проповіді на тему пошанованя чужої власности, сусідських сварок, бійок та процесів, панства і розумієть ся „шизми“, уряджував чудові маєві богослуженя і величні процесії, дбав про прикрашенє вбогого дому божого. Поводив ся дуже щиро і сердечно з місцевим простим народом, а нарід той, Мазури кольоністи, лип до свого молодого побожного „вікарого“ і називав його сьвятим.

По кількох роках перенесено молодого ксьондза на посаду вікарія в місточку Х. Попрощавши сердечною проповідю свої дотенерішні „овци“, при якій і сам сплакав ся і всі плакали, перебрав ся на нове місце.

І в Х. був молодий вікарій зразу лише ревним слугою престола. Виручав старенького, хорого пробоща, з'організував на ново „братство“ і приєднав багато членів до „ружаньца“. Та діяльність отся не вичерпувала богатого засобу житєвої енергії молодого ксьондза, одіиченого по предках мужиках. Більша часть її ле-

жала відлогом і домагала ся конче спожиткованя. Марив про добру, позиточну роботу суспільну, при якій не сотворений на провідника трудив ся-б щиро і горячо як рядовий. Роботи такої в Х. не було. А могла бути. Ось поліпшити економічне положенє міщан, піднести місцевий промисл, вирвати торгівлю з жидівських рук, поорганізувати спілки, позакладати каси, читальні. В чотирьох стінах свого мешканя снував пляни за плянами. Всі були гарні і видавали ся легкими до здійсненя, лиш аби трошки доброї волі. „Ах! розбуджу рух-житє в тім глухім куті. Втягну до роботи всю місцеву інтелігенцію“.

І почав робити „візити“, аби втягнути інтелігенцію до роботи.

Інтелігенція місточка Х. не була ні гірша, ні ліпша від інтелігенції иньших наших місточок. Дідич ратував останки фортуни предків. Урядники були перетяжені бюровою, учителі шкільною працею, лікарь угинав ся під вагою надмірної практики. Між тими людьми трапляли ся частійше, як по великих містах, приватні родинні чесноти: більше було взірцевих подруж, добрих батьків родин, правдивих, тривких приязний. Та на всіх їх покляло свою печать ярмо перетяженя, вбиваючи, здавлюючи в кожного нерв справжнього духового житя, бажанє, потребу красних ідеальнійших змагань, ширшої позиточної діяльності. Ширшої? Ах! тої вузної за богато! Від фахового перетяженя робив ся з часом кождий і найкрасний чоловік машиною і лиш у ряди-годи „gleich einer alten halbverklung'nen Sage“ нагадував собі: „Ах! тай я в Аркадії родив ся! і я покладав на себе за молоду такі а такі надії!“ Зрештою животів і втягав ся з часом зовсім в оте животіне.

Всі прийняли молодого ксьондза дуже ввічливо. А коли на питанє, як йому подобають ся місцеві відносини, розкривав звільна свої задушевні мрії й наміри, то більшість потакуючи з чемности слухала його так апатично, наче-б бесіда йшла про щось таке, що з живою дійсністю не може мати ні найменшого звязку, про щось, що дієть ся в Японії, чи в Китаю, або діяло ся ще перед виходом Ізраїльтян із Єгипту. Деякі кивали головами тай усміхаючи ся клепали його поблажливо по плечи: „Ідеаліст, ідеаліст з нашого księżunia!“ Декотрі гляділи на нього з симпатією, з виразом якогось сумовитого зворушеня в очах. Відай згадували свої молоді пориви, як в осени безлиста деревина свої весняні цвіти. Ще иньші слухали його з великим занятєм, признавали повну

рацію його поглядам на невідрадне положенє міщанства, на визиск зі сторони Жидів, ба, ілюстрували їх цікавими, яркими, вопіючими до неба о пімсту фактами. Тай ті на заклученє його: „Мусимо щось радити, щось робити!“ відповідали з почутєм безсиля: „І щож ми порадимо? Що можемо зробити?“

Nec Hercules contra plures! Вільга не почував себе зовсім Геркулем. То був звичайний, пересічний чоловік доброї волі. Поробивши візити чув, що мрії його розбили ся о скалу дійсности, знав, що „з тими людьми годі буде щось зробити“ і що ані сота часть його гарних плянів і проєктів, які видавали ся перше так легкими до введеня в житє, не буде здійснена.

І справді скінчило ся на заложеню склепика „Кулка роль-нічого“.

Другим результатом візит було, що ксьондз зробив добре враженє, подобав ся загально. Його стали втягати в „товариства“. Насамперед намовили, аби записав ся до касина. „Адже-ж і ксьондзови треба знати, що дієть ся в сьвітї, розірвати ся від часу до часу. А в касинї може нераз так приємно забавити ся в мужеськім товаристві!“ Касиновці прийняли нового члена дуже сердечно і раз-у-раз то сей, то той запрошував ксьондза на склянку пива або на ляпку вина і частував папіросами. Ксьондз переглядав часописи, приглядав ся, як грали в білярд і в карти, прислухував ся до обговорюваних у перервах між двома партиями чи пулями сензаций дня. За якийсь час і його втягнули до гри. „І то добре для забитя часу!“

Замість дома, як бувало на селї, вчитувати ся пильно в „гомїлї“ та житія сьвятих і укладати проповіді, або як на початку побуту в Х., снувати пляни-мрії про позиточну громадянську діяльність, став молодий вікарій що раз то частїйше проводити вечери в касинї тай засиджувати ся геть-геть поза північ, забавляючи ся „приємно“ в мужеськім товаристві.

Правда, потому бувало нераз зовсім неприємно вставати рано на службу божу, або говорити проповідь без приготованя. Вільга чув несьвідомо, що таке житє нї до чого, иноді навіть говорив собі: „Ет! глупо засиджувати ся так у касинї“ — але на тїм і кінчило ся. „Засиджуванє“ в касинї стало ся привычкою, а сонність, приголомшенє духа, викликанє невиспанєм, алькоголем, куренєм, сидженєм при картах не давало обїзвати ся голоснїйше розсудкови та совісти.

Касиновці признали ксьондза добрим товаришем і стали його запрошувати до домів на „оплаток“ і „св'ячене“, на весіля, хрестини, іменини, піквіки, равти і т. и. Господиня припрошувала до їди, а гостинний господарь доливав нива і вина, частував папіросами, цигарами. Були й карти, а молодіж та дами заваляли ся розмовою, співами, танцями, а найбільше так званими товарицькими грами, видуманими для улекшеня флірту між молодіжю. Бавили ся „пташка“, „талярка“, „пацанки“, „збирали мід“, „ішли до закону“, „падали в студню“, „в'язали букет“ або „ставили міст“. „Просимо ксьондза до нас!“ — кликнула раз якось розбавлена дама. Глянув вагаючи ся на свою „сутанну“. „Та то невинна розривка, для руху!“

Пішов. Справді рух оказав ся відповіднійшим для його живої вдачі, як гниле сидженє при картах. Веселість, оживленє молодіжи уділили ся йому. Бавив ся як студент, як дитина.

З того часу став душею всіх „пташків“, „талярків“ і „моствів“ на всяких домашніх забавах, душею маївок і прогульок і — любимцем жєнщини, а ті знов зробили ся швидко головною атракційною силою, із-за якої не опускав ні одного „домашнього вечера“, ні одних іменин, хрестин і т. д.

Ті жєнщини, старші, молоді й молоденькі, погані й гарні всьміхали ся, примилували ся й підхліблювали молодому вікарному з цілою наївністю і з цілою безпощадністю. „Що за милий, веселий ксьондз!“ — „Ах! добре що наші ксьондз тут! Ми ксьондза так любимо!“ — „Ах! колись-то у панства Н. не було ксьондза — не було й забави!“ — „Ксьондз прийдуть завтра до нас. Правда?“

Ксьондз усьміхав ся і паленів з радости, а з вдячності спровадив прєгарні образки сьв. Антонія Падевского, патрона міста, і роздавав межи дами. „Ах! який гарний, який чудовий сьвятий Антоній, що за миле лице!“ — „А який незвичайно подібний до ксьондза! Ксьондз можуть роздавати той образок замість своєї фотографії“. Кадило ділало звільна. Ксьондз осьмілював ся що раз то більше. Перестав палєніти, коли жєнщини говорили до нього, нарешті спустати скромно очі перед їх поглядами. За те робив ся що раз то більше „шармайтським“. Незабаром стали говорити, що поборцова чи контрольорова, яких жертвами бували доси всякі молоді практиканти та апліканти, для відміни таки на добре. і відай доволі успішно кокетують вікарого.

-- Відки то пані директорова мають такі знамениті грушки?

— Дарунок.

— Від кого?

— Від отця Н. з З.

— А пані директорова відки його знають?

— Привозив дівчинку до вступного іспиту.

— Таж він бачу целебе!

— Ну, ну! Приходить бідака, тай троха змішаний повідає: „У мене діло до пані директорової. Я привіз тут дівчинку до V-тої кляси. То селянська дитина, сирота (тут спустила я скромно очи). Я її вчив у вільних хвилях. Повинна здати четверту клясу. А сказало ся вже А, треба сказати й Б. Хочу її давати до дальших шкіл. Нехай учить ся“.

— Сиротиско! У нього відай аж четверо тих „селянських сиріт“. Та видно чоловік чесний і почувасть ся до обовязків.

— Власне! І мене се зворушило. Я сказала, що подібний намір можна лише похвалити. Дівчина здібна, може мати колись із науки кусень хліба і дякувати-ме по вік своєму добродієви.

— Ет! Латинський уже мусить, але по що руському класти здорову голову під євангеліє?

— Тепер то й у руських щораз більше входить в звичай. Ось здибаю оноді стару Ябчакову. Плаче неборачисько гіркими, що сина висьвятили безженням.

— Котрого? Того Юрця?

— Ага!

— Та-ж то ще цілком дитина!

— Ну, ну! І стара так каже. „Такий — говорить — „хробачок“, ради собі ні в чім дати не вміє, та він пропаде сам один“.

— Той „хробачок“ має вже в кождім разі своїх 24 роки, коли його висьвятили.

— Не в роках діло. Один дозріває борше, другий пізнійше. Юрцьо — мамин синок, пещений, незарадний. І дай Боже, аби за рік, за два не пожалував теперішнього нерозважного кроку!

— І аби не змарнував ся, бо дуже добра дитина!

— Знаєте! Читала я саме, не тямлю вже в якій часописи, що латинське духовенство в Америці так довго і так витревало просило про знесенє целібату, аж нарешті римський престол згодив ся і позволяє клирови в Америці женити ся. Коли ся вість правдива, то Лев XIII не міг ліпше, не міг гарнійше закін-

чити свого панованя, бо що сьогодні в Америці, те завтра в Європі.

— Ах! ледви чи римський престол на щось подібного згодить ся!

— Певно! Нехай буде як бувало і нехай муза людова й дальше творить поеми в роді:

„Jakem jechał do Przemysła,
Trzymała się świnia dyszła;
Ja se myślał, że to świnia,
A to księża gospodynia!“

— Ет! добре то людовій музі кепкувати! Але візьмим на увагу положене кожного з них, славно мужеську незарадність у стараню про харч, про біле, про хатній лад. От такий Юрцьо ходити-ме певно і по місяцеви в одній сорочці, хату буде мав і по тижневи неметену і т. д. Ми вчили ся колись у школі на память:

„Bieda jest każdemu czlekowi samemu,
Lecz stokroć samotnej kobiecie!“

А по мойому — найбільшій самотник-мужчина. На него чатує більше покус. Він капарить ся сто раз частійше, як самотна жінщина.

— Ба! Саме найкрасні, найпишнійші цвіти людськості видала пустиня. Всі великі, всі незвичайні люди — се по більшій часті самотники. А Будда то й жінку і всю царську розкіш покинув...

— Великі! незвичайні! Будда! Не про великих бесіда, а про тих звичайних, пересічних. Сам Христос сказав: „Могій вмістити да вмістити!“ А то відсунуть молодика на довший час від сьвіта і в недосвідного, несвідомого життя і його вимогів, некомпетентного, незрілого ще рішати, чи він саме буде „могій вмістити“, беруть обіт — а відтак шлють його не в пустиню і не між сьвятих, які би йому допомагали зістати сьвятим, а в наш грішний, повний соблазнів сьвіт.

— Тому власне так мало відай справжніх целебців. От комедия, тай тільки.

— А щоби не було комедії, повинна власть духовна щось в тій справі зарядити: розіслати відповідний квестіонар. Ну, а як би показало ся, що целібат неможливий — знести його тай годі!

— Міркую, що Лев XIII зробить се і без квестіонара. Щось в тїм мусить бути. Инакше не писали би по газетах!

— „Блаженні віруючі!“

— Ну, як би Рим звіс целїбат, то наш ксьонд катихит зараз оженив ся-б з панною Зоєю. Колись-то на аматорськїм представленю, знаєте, підчас тої сцени, в якій панна Зося виступає в балевій сукні, ксьондз, що сидів коло мене, не спускав з неї ока, тай повторяв в одно: „Прегарна, чудова дївчина! Як би я так не був ксьондзом, оженив ся-б зараз!“

— Лише що я-б не вийшла за ксьондза! — відізвала ся Зося.

— Віримо!

Зося, молодша учителька жіночої школи в Х., роскішна, жвава, весела, сердечна — нагадувала весну. Від неї аж било промінє житевої сили і втїхи. Матїнка то, середно засїбна вдовиця по уряднику, викохала її такою: дала на дорогу житя величезний засїб любови і кусень хлїба в руки. Зоська вийшла в свїй завїд добре приспособлена, вступала в жите всьміхнена, з любовно-роскішно-простертими раменами.

Щастє, се така рїдка а така потрібна в житю поява, що до щасливого липнуть усї мимоволї. В Х. з'єднала собї Зося всї своєю сердечною, любовю вдачею. І Вільга, скоро лише перестав спускати очі перед жіноцтвом, мусїв звернути на неї свою увагу. Та перший комплімент, який звернув до неї (а який вдав ся їй сьвятотацтвом для ксьондзової сутанни, а ще дужшим сьвятотацтвом для її молодї, чистої любови до одного бїдного студента, якого знає від двох лїт і на якого прийдеть ся ще зо два роки почекати) відбила Зося, хоч і чемно, та так рїзко і рїшучо, що молодїй катихит спаленїв лише мов рак і дав дївчинї раз на все спокїй. Псований вїчно всякими поборцовими і контрольоровими — він ще зіпсований не був.

Ядзя, друга молодша вчителька, занята при мужеськїй школі, блїда, дрїбна і утла, з вїчно майже зморщеним чолом, з затисненими устами, апатична, з хвилями надїрного, нервового оживленя — не була зовсїм образом цвитучої, побїдної молодости. То була молодїсть покривджена, стоптана, здавлена в розвою. Ранне і тяжке сирїтство: спершу сварки і побої від кривних, що держали її з ласки, відтак лїта науки в нуждї... В жите о власних

силах, між чужими, в якому дихаєть ся так довго сердечними засобами з ранніх літ, вона не внесла жадних засобів. Щирости людської потребувала, як той змарнілий цвіт сонця. Та наче нуждарь занадто гордий жебрати, не вміла й не хотіла з'єднувати собі людей, підхлібляти їм, впрошувати ся в їх симпатію. Пані совітниковій не говорила ані „пані добродійко“, ані „цілую руці“. Паню меценасову, що звернула ся до неї з якоюсь фразою солоденько та так прожекціонально з висока, гейби ось: „Видиш, яку честь тобі роблю, що говорю до тебе!“ — змірила очима від стіп до голови і відповідала їй коротко, холодно. Паню начальникову образила на смерть затитулувавши її в відповіді на лист в справі якоїсь лекції лише: „Ласкава пані!“ (Правда, такий самий титул поклатла і начальникова в листі до Ядзі, але-ж то знов начальникова!). Пані адюнктовій, що славила ся острим язичком, відтяла пару разів порядно. Всі ті пані враз зі своїми приятельками і приклонницями були до молодой учительки дуже зле успособлені. Лише кілька пань, як ось бурмістрова, докторова, яких дівчатка Ядзя приватно вчила, поводити ся з нею як і з усіма щиро, приязно — але ті пані не надавали тут „тону“. То були лише прості, добродушні жінки старої дати, завзяті господині і матері численних родин. Зрештою приходило ся Ядзі вислухувати багато про „еманципантки з понеревертаними головами“, про те, що „висше образоване для женщин вельми шкідливе, позбавляючи їх усякої делікатности“, що „образовані панни, приміром учительки (з виїмком Зосї, якої по просту шкода на учительку і яка певно довго нею не буде) звичайно незносні, зарозумілі і арогантні“ і т. д. Кождий крок дівчини, кождий її рух, кожде слово виділи і оцінювали ті пані в фальшивім сьвітлі особистої образи і докучали їй залюбки при всякій нагоді. Дівчина терпіла, відгризала ся, як не ставало терпцю, а на самоті плакала.

Раз на іменинах у бурмістрів пані адюнктова діткнула Ядзю, того дня чогось ще марнійшу і більше пригноблену як звичайно, якоюсь новою, злобною заміткою. Пані начальникова докинула своє, а пані меценасова своє. „Правда, ксєнже вікарій?“ — звернула ся послідня солоденько до Вільги, що сидів коло неї. Вільга, натура проста і щира та непричасна у всіх бабських крутнях та сплітнях, відповів як думав: „Я зовсім не годжу ся з панями. Моя дужка така й така“. Пані побачили себе ні в сих, ні в тих. Навіть злобна адюнктова прикусила язика і спаленїла мов пен-

сіонарка. Молоденька інженєрова, що завїзвала панї до „пташка“ і господиня дому, що попросила Ядзю допомогти їй накрити до вечерї, зробили конець прикрїй ситуації.

Гостї розходили ся звільна. Вільга вийшов до передпокою по свої річи. Станув хвилинку задуманий, де-б їх найти. Збудили його з задуми сказанї з тиха слова: „Дякую отцу катихитї!“ — ударив їх ніжний, глибокий тон. Глянув на дївчину. Її спущенї очи були вохкі, губи легко дрожали. Такий вираз лица має дитина, що втишуєть ся по довгїм плачу коло маминих грудий. Ксьондза огорнуло зворушенє. Дївчини вже давно не було, а він в одно стояв на місці, не шукаючи плаща, кальошів, капелюха. „Віднятко — міркував — як дуже жусить її болїти злоба тих баб!“ Став нагадувати всякі дотинки, колючки і дрібні шпильки, які діставали ся дївчинї в одно від „баб“ і на які він доси не звертав особливої уваги. І знов наче почув її ніжний голос, уздрів зворушене, заплакане лице. „Дитино — думав — не будь у мене тої проклятої сутанни, не так іще заступив би я тебе перед ворогами. Взяв би за дружину та змітав порох з перед твоїх нїг“. І пішов до дому думаючи, що би то було, як би не та сутанна.

Голосу, лица дївчини не міг уже забути. За те швидко забув зовсім, що носить сутанну, що він ксьондз. То був лише молодий, закоханий чоловік, для якого весь інтерес життя концентрував ся в тім, аби побачити кохану дївчину, сказати до неї пару слів, почути її голос. Його просту, первісну натуру огорнуло чутє з первісною, стихійною силою.

Швидко зробив ся тїню дївчини.

Задля неї лише ходив у „товариства“, її одну видїв, а палкі погляди поборцовой і сантиментальні зітханя контрольоровой були тепер уже лише даремно марнованою амуніцією. Став майже щоденним гостем в домі старої учительки, у якої мешкала Ядзя. Відтак нїби ненароком стрїчав її, як ішла на лекцію або вертала з неї, нїби ненароком здїбав її в часї звичайних, самотних прогулок за місто. Нездїбний роздумувати, несвїдомий сьвітових звичаїв він зовсім не видїв, не відчував того, що своїм поступуванєм копає грїб у публичній опинїї, тїй, перед якою рад би був і порошилку змітувати.

Вона не мала сили відіпхнути його від себе, як се вчинила Зоська. Зрештою він нїколи не говорив їй компліментів. Вони

лише розмовляли. Розмовляли так, що тим розмовам здивувались би не мало ті маломісточкові дами, що вітрили скрізь сензацію і скандал. Розмовляли про шкільних дїтїй, про хорого пробоща і старого органісту. Тай ще він їй розказував про свою маму, батька й рідню, про те, як пас худобу малим хлопцем, про свої шкільні тріумфи, про шкільних приятелїв і професорів, про висвяченє, пріміцію і гарне жите на першій посадї на селї. Потїм випитував її про родинні відносини, про спомини з дитинячих лїт і вона розповідала йому щиро все перебуте горе, і те горе наче щезало, викло, болючі спомини переставали бути болючими, стїлько щирого, правдивого співчутя оказував. Тимчасом місто аж кипїло від благородного обуреня.

Запізнані поборцєві і контрольорові, ображені адюнктові, меценасові і т. н. сичали як гаде.

А побожні, смирні міщани й міщанки, що здибали ксьондза на проходах з молодою вчителькою, роптали: „І як тут має Бог благословити? Як мають родити ниви? Як не має вилити вода, коли таке дїєть ся, коли ксьондз водить ся з паннами?“

Пішли скарги, доноси. Зїхав декан на плебанїю, а інспектор на візитацію школи. Вільзі і волос не спав з голови. Ядзю перенесли до місточка У.

Зі стисненим серцем спакувала річи і заговорила почту. Не прощала ся ні з ким, бо замітила, що навіть добродушна старенька бурмістрова від якогось часу чогось скоса позирає на неї. Встала досвїта, майже в ночі, бо тоді відходила почта до У. В почтовім возі застала Вільгу. „Що ксьондз тут роблять?“ — запитала здивована і чогось троха налякана. Звиняв ся благаючим голосом, що випало якесь важне, парафіяльне діло до адміністратора парафії в У. — Зрештою і вам буде зо мною безпечнїйше в дорозї!

— Вгадайте, кого я здибала вертаючи зі Львова?

— Ну!

— А Ядзю.

— І щож?

— От бідацтво! Ще марнїйша, ще більше чогось пригноблена, як тут була. Питаюсь її, як їй поводить ся на новїй посадї?

— От — повідає — як було з ранку, так до останку. —

Потїм каже, що в цілім нашім місті один лише старий директор їй на правду зичливий.

— Се сьмішно! Вона й не знає, що саме той директор найбільше клопотав, аби її відси взяли...

— І добре зробив. Бо знаєте, — кажу я відтак до неї, — таки то з боку ксьондза дуже нечесно, що вас так скромпромітував своїм глупим поведєнєм. Міг мати обачність на сироту...

— А вона?

— Вона й не дала мені докінчити: „Ох! ні, ні! — каже з жалем — не говоріть нічого на ксьондза! Він добрий, він нічого не винен! То лише люди, люди злі і підлі!“ — „Ов — думаю — то так з тобою, небого! Щастє твоє, що перенесли! Тут, бачу, пропала-б ти була зовсім і він не був би нічого винен!“

Не допомгло й перенесеє. Старенький парох в Х. помер, а кс. Вільзі, адміністраторови парафії, лучали ся чогось раз-у-раз усякі важні парафіяльні діла, із-за яких треба було самому їздити до У.

Згодом ті поїздки устали. Натомісь Вільга, що тимчасом зістав пробощом, кинув ся в вир забав так шалено, так якось горячково, наче-б хотів забути сам себе, здавити, приголомшити, заглушити щось дуже важке, прикре, болюче в своїм нутрі. Уряджував у себе шумні принятя, на які запрошував усю місцеву сметанку. Пив як ніколи перед тим і поїв иньших, грав пристрасно в карти і шалів з жєнщинами. Відвідував з часта поборцовуї і контрольорову, та вже найчастійше нового судію, жонатого з прегарною зальотною вихресткою. Звичайно, для укріплєна неофітки в сьвятій вірі.

Тимчасом Богу одному відомі всі муки, які перетерпіла, вс тортурн, які завдавала собі бідна Ядзя, намагаючись укрити те, що чим раз тяжше було укрити. Людські поговори не доходили до неї, бо не бувала у нікого. А коли раз директорова (що була також учителькою) сказала їй отверто, за що її підозрівають, тоді Ядзя з безличности, яку їй подиктувала розпука, а якої сама по собі не була-б сподівала ся, відперла її закиди, ба навіть загрозила, що заніаве перед суд кожного, хто поважить ся в-другє повторити подібну клевету. Від того часу не зачіпав її ніхто. Всі чекали лише, що буде дальше.

Ах! Богу лиш одному відомо, що діяло ся з нещасною, коли замкнувши ся в своїй кімнатці, два дни не виходила з неї і не сьвітила сьвітла.

По двох днях господиня веліла виважити двері. Ядзя, бліда як тїнь, ледво вдержуючи ся на ногах стояла серед кімнати, зібрана до дороги. Зразу хотіла всьому перечити, та швидко почула, що її опускають сили. Тоді впала перед ненависною бабою на коліна, здаючи ся на її ласку й неласку. Ся дала знати поліції. Ревізія, слідство і т. и.

Живо прийшла до Х. відомість про увязненє нещасної, під закидом дітовбійства.

Горе діткнуло Вільгу так страшенно, що навіть груба і тупа маломісточкова публіка вжахнула ся, схилила голову і не відважила ся підняти каменя. Глянувши на нього не відважував ся ніхто розпочинати з ним розмову. Розмови мовкли, де він появил ся. Ніколи, ні зараз, ні пізнійше не зроблено в його присутьности ні найменшого натяку на факт, який став ся.

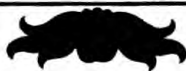
Хвиля такого страшного нещастя наче блискавка ярким сьвітлом осьвічує житє. В її сьвітлі вдрів Вільга всю мерзоту й нікчемність того житя, яке вів тут. Натомісь затужив тяжко за чистими хвилями свого раннього дитинства, своїх шкільних літ, за житєм, яке вів на першій посаді на селі. Спровадив до себе свою стареньку маму, що від смерти мужа жила при доньці — і веде пустельницьке житє.

Не йде ніколи й кроком між людий, що забивають час, веселять ся, бавлять ся, і ті люди не кличуть його між себе. Його мовчазливість, його пожовкле, постаріле перед часом і немов скаменіле лице разили би лише в веселім товаристві.

Натомісь спішить усюди, де загостило нещастє, де грозить небезпека і несе поміч, пораду, ратунок. Добрими вчинками, повними милосердя й абнеґації він наче намагаєть ся загатити якусь прірву...

ХП. 1902.

лл—а.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО.

НАРОДНИЙ ДІЯЧ.

ОПОВІДАННЯ.

I.

З серцем хрюпнувши дверима Вася ввійшов до себе в кімнату і то пощипуючи себе за те місце, де повинні бути вуса, то потираючи по голові стриженій під їжака, почав ходити швидко й нервово. Тай справді, їй Богу, як його не сердить ся! Васі 22 роки, Вася, здаєть ся, самостійний уже чоловік, Вася бувший студент київського університету, „исключенний за безпорядки“. Так таки виключений, виключений! Вася се раз-у-раз з чистим серцем буде говорити, щоб там не базікали його вороги. Вася не перечить (від правди він не ухилив ся ніколи і не хоче ухилати ся), що він не ходив цілий рік на лекції і без безпорядків, що він навіть не знав, за віщо його виключають. Се правда, та про те факт фактом, що його виключили. І він має право робити все, що душа його забажає. Тай справді, як він доси тільки знав, що їздив з шансонетками, бенькетував по цілим тижням, кидав грішми і всіми своїми молодими силами по всяким притонам, йому мати нічого не говорила, прислала навіть грошей. А тепер, як він рішив (так, рішив і твердо рішив!) покінчити з тим, почати нове, розумне життя, — йому не дають! Ну, розсудіть самі, Бога ради! Діло стоїть так: Вася познайомив ся раз з однією панночкою, гарненькою — треба додати — панночкою, але се Васі все одно, головне те, що з панночкою-Українкою. Познайомив ся Вася і в той же вечір догадав ся, що він — і по крові, і по роду і по симпатіям* — Укра-

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXI.

9

інець. А на другий день він почув, що в йому таять ся великі ідеї, широкі наміри, незвичайна сила. Про се, звісно, зараз же дізнала ся панночка, а за панночкою один гурток, в яким панночка була членом, і Васю ввели в гурток, і Вася в мент переродив ся. Вася переродив ся, справив хрестини в „Аркадії“ в шансонетками, попрощав ся з ними, з гуртком, і поїхав до себе в село, де у його була вдова-мати і 600 десятин власної від батька землі. Ну, по-судіть самі, як йому тепер бути: він виніс з кімнати килимки, крісла, ліжко на пружинах, диван, м'ягкі табуретки, повикидав Поль-де-Кока, Золя, постелив на простих дошках одіяло, поставив простий стіл, поклав на його Шевченка, Толстого і Бокля, і все се — неприємно його матери. Ну, скажіть Бога ради, на віщо Васі, Васі, який переродив ся і справив навіть хрестини, який уже не — Василь Семенич Головатий, а — народній діяч, який листуєть ся з гуртком, якого поважає сама панночка за його ідеї, який відкинув ся від своїх сусід-знайомих і зілляв ся з народом, на віщо, скажіть, сьому Васі м'ягка постіль, килимки, крісла, Поль-де-Кок?! Сьміховина тай годі! Ні, з сього часу годі! Годі, годі й годі! Вася — самостійний господарь і має право робити все, що сам захоче, а не мати. Крісла, пружини — розкіш, а розкіш у такому ділі не повинна бути. Або народ, або розкіш, одно з двох. Народ, народ! Се — велика сила, страшенно велика сила, але неосвічена, темна. Ну, та дасть Біг, прийде час і освітить ся. Освітить ся, освітить ся, Вася чує се. Аби більше тільки робітників, і освітить ся. Тепер буде так. Вася кидає все нікчемне, кидає університет, усякі забавки і працює для народа. Сам буде в полі, сам коло машини, сам розчот давати, сам продавати, купувати, все сам. Відносин з народом буде багато, народ зрозуміє його наміри, народ побачить ясними очима всю наготу свою, засоромить ся, вжахнеть ся і сам попросить у Васі одержати закрити наготу свою. І Вася не відкаже, він з щирим серцем дасть їм сю одержу.

Він їм навіть уже дає й тепер, але вони, здаєть ся, ще не вздріли зовсім наготи своєї. Але нехай не подумає хто, що Вася — соціаліст, революціонер, Боже сохрани! Він тільки працює на українському ґрунті, він тільки хоче дати народови освіту таку, яку народ сей може прийняти, яку може зрозуміти. Се і в гуртку говорилось; се й сам Вася говорить і буде говорити всім і кожному. Нехай на його брешуть, нехай доносять, нехай навіть забе-

руть у тюрму, він буде твердий у своїх думках, він постраждає за ідею, він умре навіть за сьвяте діло. Боже мій! та хиба сам Вася не розуміє, що революція в Росії неможлива, що народ український неприхильний і трохи до сього, що він сам, Вася, не відчуває в собі ніяких дум на працю революції! Але скоро Українець не може вчити ся по російському, не може говорити й читати на чужій мові, треба дати йому на його мові, треба освітити його рідним сьвітлом. Се й в гуртку говорилося нераз, се й Вася раз-у-раз говорить і буде говорити всім і кожному. І матери і Сігізмунду Станіславичу скаже. Мати його добра, він знає, і Сігізмунд Станіславич добрий. Хоча про матір його ходить чутка, що у неї в спальні сплять три лакеї по одному кожну ніч, а на четверту ходить Сігізмунд Станіславич, що... ет! варт говорити! він сьому не вірить, за лакеїв не вірить. Що Сігізмунд Станіславич... Ну, так що?! Вася розуміє, що мати його ще молодда, гарна, що вона також чоловік, що... словом, тут нема нічого, що вона полюбила чоловіка. Вася — чоловік 20-го віку, чоловік освічений, що давно вже покинув старі видумки про законний шлюб, про вінчання і т. н. Вася знає, що мати його добра, любить його, що його ідеї гарні, наміри чесні і він піде до неї, припаде їй на груди і скаже, хоча по російському, але так і скаже: „Мамо! я — ваш син, ви — моя мати. Полюбіть мої ідеї і будем у-купі працювати!“ І вона (о, Вася се прямо таки чує серцем!), вона обійме його, поцілує і скаже: „Вася! ти любиш сі ідеї, люблю й я їх!“ І будуть тоді у-купі вони працювати.

І встав Вася з простої табуретки і пішов до матери. В сумежній кімнаті горнична Катя як раз щось робила біля вікна і наспівувала:

„Вийди, дівчино, вийди, рибчино,
Поговоримо з тобою!“

— Молодчина Катя — подумав Вася — українську пісню співає! — І повернувшись до неї, ласкаво спитав:

— А не знаєш, Катю, де пані?

Почувши його голос Катя здригнулась і трохи засоромилась.

— Я питаю, не знаєш, де пані? — засьміяв ся Вася. —

Чого влякалась?

— Та ви так... раптово... Пані, здасть ся, у себе.

— А ти біжи поглянь і мені скажи; я піджду.

— От я січас.

— Стий, стій! Як ти сказала останнє слово?

Катя зупинилась, підняла брови і здивувалась.

— Я нічого не говорила... Яке слово?

— Ні, ні, як ти сказала? Ти сказала „сїчас“. Ну, що се таке „сїчас“? Ну, що воно таке?

Катя ще більше підняла брови і навіть перелякала ся.

— Та щож тут такого?

— Та тут нічого такого нема, але на віщо ти говориш „сїчас“, коли можеш сказати „зараз“. Хиба ти не розумієш, що ти плутаєш руську мову?... Ти скажи мені, читала ти Шевченка? Чи ні, ні... Я й забув... Ти читати вмієш?

— Ні!

— Ну... І тобі не сором? Чому-ж ти не навчилась? Хиба можна...

— От ще! чого знайшла-б соромити ся, хиба я панночка?

— Панночка! Хиба тільки панночкам можна вміти читати, хиба освіта тільки їм потрібна? По мойому освіта скоріще потрібна простому народови... Бо... ти не знаєш, але темнота... чи то пак... темрява... Ну, так, темрява, по українському буде „темрява“... Так, я говорю...

— Ой, паничу! — оглядаючись на двері благала Катя. — Я вже піду, а то пані як побачуть, то знов будуть сьміяти ся з мене, скажуть, що я знов до вас ночувати хожу... Бо вони тоді бачили, як ви впускали мене до себе...

— Ну, от! я їй одно, а вона мені „ночувати“. Що перш було, то годі вже тепер; я тепер иньший, щоб ти знала... А по руськи... Ну, йди, йди.. боїш ся!

— Ох-хо-хо! — важко зітхнув Вася, як Катя вийшла. — Роботи, роботи скільки! Ся читати не вміє, той книжки ніколи не бачив... Ні, годі, годі! Скоріще за працю, скоріще! От мати... Ні, мати добра... Треба з нею по російському... Щож таке, що по російському? Говорять же по французькому... Треба бути тільки твердим, прямо твердим, як... як... ну, як камінь, — камінь твердий... Словом, стояти на своїому і пас!

— Пані в спальні! — просунувши голову в двері промовила Катя і зараз же заховалась.

— Ну, Господи поможи! — шепнув Вася і твердо ступаючи пішов до матери.

— Я, мамо, — почав Вася по російському вступаючи в кімнату матери і підходячи до неї, — прийшов серіозно побалакати з вами...

— Ой, Господи! — засьміялась мати. — Ти мене лякаєш! Сідай, сідай, голубе, і викладуй усе своє серіозне!

— Ну, от тепер треба сказати: „Мамо! я — ваш син!“ — подумав Вася і промовив: — Нам треба вияснити... вияснити... все чисто...

— Ну, і виясний... Тільки, голубчику мій, на віщо ти начепив на себе сю товсту, гидку сорочку? Фу, та від тебе прямо таки мужиком несе! Ха-ха-ха! Ну, чудачок ти мій!

— От, мамо, я про се й хочу поговорити! — похмуро промовив Вася. — У вас такі погляди на се діло, у мене такі... Я -- ваш син, ви — моя мати...

— Ха-ха-ха! — весело відкинулась на спинку крісла мати. — „Я ваш син!“ Ох, сього, їй Богу, не можна подумати! Почепив сорочку сю, чоботи, шаравари кучерські і лізе в мої сини. Ха-ха-ха! Ах, ти комік, комік! Ну, й на віщо тобі се, га?

— У кожного свої погляди...

— Постій! А не краще одягтись у чисту одежу, причесати ся?... А тобі так до лица був блакитний комір студентського сюртука... Їй Богу... Ти сам блондин, в батька ти весь... Потім... Ха-ха-ха-ха-ха! Повиносив крісла, килимки, м'яке ліжко...

— Мамо! — перебив Вася. — Ви мені одно скажіть... і ще от що: не сьмійтесь...

— Та як же, любий, не сьміяти ся?

— Ну, так я піду і... словом, ми розійдемося. Ви мені прямо скажіть, як ви дивитесь на се... Я, ви самі добре знаєте, вже чоловік самостійний, я можу робити, що захочу... І буду робити... Але мені хотілось би, щоб ви теж... як небудь... ну, не то що помогали, а... ну, хоч дивились би на се... в другого боку... Так ви мені серіозно скажіть, як ви дивитесь на се?

— Хм... — усьміхнулась мати і почала прикусивши губу: — Я тобі от що скажу. Я тобі намалюю два малюнки. Слухай... От ти тепер сидиш: в простій сорочці, товстій, гидкій, ріже тіло... Ріже, правда?

— Я думаю, для тіла се... навіть... корисно... плоть... уби-ваєть ся...

— Ну-ну... Словом, сорочка ріже тіло, чоботи мабуть муляють... Ти спиш тепер на простих дошках, обідаєш якесь чортзна-що...

— Чого-ж чорт зна що?

— Чорт зна що, чорт зна що, я коштувала... Ти раз-у-раз у клопоті, турботах, раз-у-раз з мужиками... Се... я не говорю, що се погано, я сама... ти-ж знаєш, бідному мужичкови не відкажу... Але й не турбуюсь за всіх... А ти думаєш, вони тобі дуже дякують? Ха-ха-ха-ха! Як раз... Вони про тебе думають, як ти думаєш про їх? Вони сьміють ся з тебе...

— Мамо, се раз-у-раз...

— Так на віщож се? Потім... ти не перебивай... Потім ти роздаєш якісь книжечки, се може зробити погане вражіння на поліцію і тебе схоплять. Ну, хоча нічого тобі не буде, але все таки неприємно... Потім... отсе головне по мойому; ти бігаєш за Галькою по селу, даруєш їй хустки, перстеві, дорогі намиста...

— Мамо!

— Стій, стій, я памятаю, тоді ти будеш малювати. Ну, так один такий малюнок: ти брудний, голодний, розкудовчений, в якихись ідеями на язиці, ганяєш за гарненькою дівчиною по селу на сьміх людям, роздаєш робочим книжечки, увільнив від праці Сігізмунда Станіславича і взяв на свої плечі весь клопіт... Так? Для чого се не будемо говорити?

— Ні, мамо! — сумно промовив Вася. — Се перш усього треба було-б спитати... Сей малюнок ваш — для блага ближнього, для освіти неосвіченого, для добра і правди...

— „Братства, свободи і рівности“? Знаю, знаю! Ох, ти комік хороший мій! Ну, а други-и-ий малюночок... Ось послухай, та пильне-е-енько... Другий такий. Ти — в студентському сюртуці з блакитним коміром... Ні, ні, не так, не так... Почнемо так.. Прокидаєш ся ти в ранці... Ну, не в шестій, як ти тепер устаєш, а в десятій або одинацятій. Устаєш, ні, ні, не встаєш, а тільки прокидаєш ся. М'ягка постіль, так те-е-пло, ні-ї-жно... по тілу яка-сь пестоц... Ти потягуєш ся, закриваєш очі і... нагадуєш учорашній вечір... або і всю ніч... Коло тебе, нагадуєш, лежала вона...

— Мамо! се вже... багато...

— Ха-ха-ха! Ти-ж знаєш, що я з тобою як з щирим другом раз-у-раз балакаю... Тай що тут такого?! Не перебивай краще,

а слухай... Коло тебе лежала вона — не та замазюрена Галька а чистенька, пахуча Галя... Ну, ну, ну, не буду, не буду!... Нагадуєш і ковтаєш слюнки... Потім устаєш помалесеньку, потягуючись, поспівуючи, що хочеш, кличеш Василя і велиш йому подати тобі чи кофе, чи чаю з чудовою сметанкою, з смачненькими мазуриками... Потім одягаєш ся і виходиш чистенький, гарненький. Ідеш собі у садок, похожавш, поспівуєш... Потім хто небудь приїзжа до нас, ти не ховаєш ся, як робиш тепер і як не робив торік, а виходиш, балакаєш, тебе слухають, бо ти розумненький таки (хоча трошки й дурненький!), ти всіх чаруєш... Потім вечір... Я граю на п'яніно, ти співаєш, сьвітить у вікно місяць, із саду пахтить... І ні клопоту, ні турбот... Ти подиви ся на мене... Ха-ха-ха! Та кожний скаже, що я твоя сестра... А через що? Я не люблю журити ся, клопотати ся, а живу так, як мені хочеть ся...

І дійсно, Віра Андріївна прямо таки могла зачарувати своїми чорними, блискучими очима і ще зовсім сьвіжим лицем, на котрому грала раз-у-раз усмішка, повна ніжної, тонкої, пахучої розпусти. І ся розпушта проглядувала скрізь по всій її фігурі, і в високому повному стані, обтягнутому міцно темним платтєм і в чорних товстих косах, закручених на потилиці, і в руді маленькій, біленькій, і в погляді, і в поступі, і в голосі. Проглядувала ся розпушта і по всій кімнаті, гляділа з стінних малюнків, на котрих були намальовані голі тіла, проглядувала в мягких канапках, в полутіни закутків, в альбомах з голими тілами, в Поль-де-Коці, що лежав на столі, в амурах, що цілували ся на занавісах, на килинках з Геркулесами і Венерами. Чулась вона в тонких, острих пахошах, що розливали ся від Віри Андріївни, співала з нот циганських романсів, звеніла з мандоліни, що висіла на стіні, дивила ся з розкішного ліжка з горою подушок.

— Не всі так думають, як ви, мамо, і... не всі так живуть! — тихо промовив Вася, глянувши скося на малюнок. — Як би всі так думали, так...

— Ну, ну, „так“ що?

— Так не було-б ні шкіл, ні осьвіти, нічого!

— Ха-ха-ха! — весело розсьміялась Віра Андріївна. — Ах, ти просьвітитель мій! Ну, на віщо воно тобі? Хиба ти допоможеш мужичкам? Хиба для тебе ся праця? Мужички тільки розтягнуть твоє добро, обманять тебе і тим же скінчить ся. Ну, на віщо ти

відставив Сізімунда Станіславича? Хиба ти краще його тямши у хазяйстві?

— Я хочу сам працювати, а не ледарем бути.

— Та хиба ти вік ледарем будеш? Ти скінчиш університет...

— Я кидаю університет! — нахилив голову Вася.

— О! сеж на віщо?

— А на віщо я буду в йому? Що він дає? Буду тут жити, хазяйствувати, працювати для свого діла...

— Надінеш кирею, жениш ся на Гальці, повикидаш з будинку рояль, книжки... Ха-ха-ха! Наведеш дядьків... Ха-ха-ха-ха!

— Дядьки такі-ж люди, як і ми.

— О, звісно, звісно! Ха-ха-ха-ха! Дьоготь, регіт, лайка... Зробиш школу в залі, будеш читати їм, як у ту неділю в клуні; тепер тут я, а тоді вже, звісно, мене не буде.

— Мамо, на віщо ся іронія? Я-ж не сьміюсь з вашого життя, я не сьміюсь, що ви...

— Що я живу погано? Правда? правда?

— Я сього не говорю...

— Але думаєш...? Ха-ха-ха! Ну, так знай же, що й я лібералка! Ти з одного боку ліберал, а я з другого... Ну, нічого, нічого! Ти краще сядь коло мене, обніми мене... Не хочеш? Ну, я коло тебе сяду... От так... Ну? Я ж твоя мама? Ти-ж любиш свою маму? Правда? Мама твоя погана, говорить таке, що й товариш иньший не скаже, живе розпусно, має полюбовників...

— Ах, мамо, на віщо се?

— Ні, ні, треба, треба... Я бачу і ти бачиш. Ти осуджуєш. Я бачу... Осуджуєш, правда? — поглажуючи чуба Васі заглядала йому в очи Віра Андріївна.

— Не мені судить вас! — помовчавши тихо промовив Вася і жалко йому до сліз стало матір.

— Ну, значить, ще любиш свою маму! — весело сказала Віра Андріївна. — Любиш, любиш! Ну, а як любиш, то кинеш сі химери, кинеш?

— Е, мамо, — відсунув ся зараз же Вася, — я таких підходів не люблю...

— Вася! се не підходи, не підходи, їй Богу, Вася, голубе, се не підходи! Я так... Ну, як собі хочеш, роби все, тільки се — не підходи... Сядь коло мене, сядь! Ну, так! Віриш, що не підходи?

— Та... вірю...

— Ні, не віриш, але я тобі говорю, що се не підходи! Роби, як хочеш! Я-ж бачу все одно, що сі ідеї недовговічні в тобі. Ну, подумай собі: ти молодий, ти ще не жив... Ти проведеш свою молодість в отсій сорочці, на дошках... Та сам потім заплачеш... Краще поїхав би в город, погуляв з товаришами, пожив би, як треба жити... Га, любий?

— Е, мамо! — сумно махнув рукою Вася. — Я вже жив так, остогидло!

— А ти спочинь! Звісно, надокучає одно, спокою треба! А головно, не по багату живи... От, як я... Ха-ха-ха! То спочиваю, то „живу“.

— Ні, мамо! — твердо промовив Вася і встав, злегка відвівши руку Віри Андріївни зі своїх плечій. — Мої наміри тверді. Се моє останнє слово... Я кинув те життя і починаю нове... До вас же я повернув ся, як до рідної людини, до матери, а ви — гірко всьміхнув ся він — сьмістесь із мене!

— Та як же! Ну, ну, не сердь ся, ну, сядь! Ну, поговоримо! Куди-ж ти? Посидь іще!

Вася сів. Віра Андріївна тихо прихилила його голову собі на груди, заглянула йому в очи і почала гладити тихенько і ніжно по щоці. І під се погладжуваннє так тепло зробилось Васі, так мило, так жаль чогось себе, що прийшлось повернути голову і сховати лице під рукою матери.

— Так ти не осуджуєш своєї гидкої мами? — тихо-тихо промовила Віра Андріївна і почувла, як серце її дуже-дуже забилося, чекаючи одвіту.

— Ні! — прошепотів Вася і йому ще жальніше зробилось і себе і матери, котра в сю хвилину щасливо і радісно посьміхалась, дивлячись кудись далеко-далеко.

— Можна? — почув ся голос за дверима і не дождаючись одвіту в кімнату швидко ввійшов добродій у чесунчовім піджаці, широких, модних штанах, чорнявий, високий, вусатий.

— Нещастє, Віро Андріївно! — промовив він сїдаючи на кріслі.

— Яке? — схопилась Віра Андріївна і трохи зблідла.

— Упала дівка в барабан і одірвало шматок ноги...

— О, Боже! Де вона? де?

— Та ви не турбуйтеся так...

— Я тебе питаю, де вона, де? — крикнула Віра Андріївна.

— Ми не одні, Віро Андріївно! — змішався добродій поглядивши на Васю, котрий стояв блідий чекаючи одвіту.

— Ах, Господи! Я тебе питаю, Сігізмунде, де вона, а не скільки нас тут! Та говори-ж, говори, де вона? І дуже, дуже?

— Та нічого... Коло білої кухні, привезли її...

Віра Андріївна і Вася зараз же вибігли.

Через пів години Віра Андріївна вернула ся розхвильована, сердита і бліда.

— Се все через сього дурня, через сього божевільного, через сінка мого! — накинулась вона на Сігізмунда Станіславича. — „Ідеї, хахайство“! А ті де був?

— Я-ж їздив на поле, я-ж тепер в одставці! — усміхнувся Сігізмунд Станіславич. — Звісно, Василь Семенич нікого не поставив для присмотру, дівки розгулялись, почали борюкати ся, ну, і впала...

— О, Господи! я не можу без жаху згадати ногу! Пальці одірвані... один ще висів на шкуринці... мясо червоне... кров... Ух! треба руки вимити... Я вся в крові...

— Се-ж чого?!

— Перевязувала ногу... О, Боже, Боже! Яке нещастя! Ні, ні! Годі! Що хочеш роби, а як небудь вибий сі ідеї з його голови, бо не одна ще порве собі ногу в барабані. Як знаєш, придумай, видумай... Дай сюди ршник! Видумай, милий, видумай! Сеж не можна так! А потім от що: зроби се для мене! Відвези сю дівку в Київ у больницу! Візьми гроший, на тобі сто, двісті карбованців, тільки нехай вилічать її!

— Та що ти, на віщо сто, двісті? Карбованців двацять буде.

— Ну, словом, скільки буде треба. Вези її, вези!

— Та можна й тут.

— Ні, ні! Ну, я тебе прошу, ну, для мене, голубе, повези її сам, здай лікаря хорошому! Вези зараз її, ще на поїзд поспієте!

— Та що ти? Як же так зараз, можна завтра...

— Ні, ні! Ах, Боже, вона-ж мучить ся, Сігізмунде!

— Ех! — махнув з досадою рукою Сігізмунд і вийшов.

— Сігізмунде, Сігізмунде! — схопила ся в мить Віра Андріївна щось згадавши. — Сігізмунде!

— Ну, чого ще? — відчиняючи двері похмуро промовив Сігізмунд.

— Не забудь же що небудь вигадати, щоб нарозумить Василя... Видумай!

— Та добре.

— Так зараз ідеш?

— Та зараз же... Яке милосерде проявилось...

II.

На другий день була субота і Вася сам давав робочим тижневий розчат. Сонце вже сідало і тільки верхи залізної криші ще були залиті проміннями мов золотом. З поля бігли двором корови, телята задравши хвости, вибрикували коні, мекали вівці, ревли воли, чув ся десь за клунею голос Петра-пастуха, чогось гукала куховарка Гапка, реготались строкові хлопці коло дїжки з водою, з села несла ся пісня, десь за садом хтось ахикав, галас, регіт, турбота.

— А куди одякон, бісова душе! Куди, бодай тобі повилазило!

— Та гони його на Мотрю, він злякаєть ся та побіжить прямо в загін.

— Порадь батькови своєму, дурний! — образилась Мотря.

— Нехай, як побачимо ся з ним та з твоїм прапрадідом.

— Дай Боже, щоб скоріше!

— Ач, яка остра! як сокира, що вітер рубає!

— Хай ти скажиш ся!

— Ха-ха-ха-ха!

А перед вікном Васиної кімнати стояла куша чоловіків і дівчат, котрих по одинці Вася викликав і розчитував.

— Семен Нужний!

— Ось!

— За три дні по сімдесят, два десять. Так?

— Та так, паничу! — почував ся Семен Нужний. — Але тут мабуть невольшій ошібка.

— Як?

— Та так... Я, значить ся, був три дні. Але я вздїл... ще за делом, таки-ж для економії. Потому, виходить, я вже бил чотири дні, а не три.

— За яким ділом? — похмурился Вася і подумав: „Господи, як пропада українська мова! „За делом“.

— Та я-ж возїл учорась Сїгізмунда Штаниславича до залезної дороги. Усьо-ж таки день.

— От анафема! — шепнув Іван Галка Семенастому. —
І тут урве сім гривень! За те, що дівку піддержував.

— Ну, добре! — одвітив Вася і додав ще сімдесят копійок.

— А се — ніяково протягаючи книжечку промурмотів він —
так... дітям вашим книжка. Читати...

— Та у мене, паничу, нема дітей, я удов... — засьміяв ся
Семен Нужний, але книжечку взяв, поторкав її пальцем і поклав
за пазуху моргнувши хлопцям. Хлопці пирснули і повідвертались.

— Трохим Нужний!

— Тю! та все Нужні! — почувлось у купі. — Кому вони
нужні?

— Собаці за п'яту ногу!

— Ви були п'ять день?

— Ні, паничу, шість; я бил шість днів.

— О, знов: „бил“, „днів“! — подумав Вася.

— Як же шість? Тут записано п'ять, — подивив ся Вася
в книжку, — ну, так! Трохим Нужний п'ять день. Як же так?

— Та мабуть, паничу, забили записати, а я шість днів бил.
Ось даже спросіть, у кого вам буде завгодно...

— Ох, як коверкають, ох, як коверкають! — з мукою ду-
мав Вася і не розбираючи вже давав стільки, скільки йому казали,
не забуваючи кожному всунути книжечку.

— Ану, ви, чорняві на три пальці під носом! розступіть ся,
дайте дорогу!

— Еге-ж, який проворний, підожди трохи!

— Та мені ніколи.

— Ну, а ти-ж бачиш, що ми танцюємо, потанцюй і ти.

— Та, їй Богу, ніколи. Мене панич швидко розчитають.

— Що там таке? — спитав Вася розчитуючи вже дівчат.

— Та парубок хоче розчет...

— А як його звуть?

— Корній Буряк, Буряк! — крикнув парубок.

— За тиждень?

— Тиждень.

— Ну, йди, бери!

— А книжка-ж на що, паничу?

— Прочитаєш завтра! — одвітив Вася і нахилив ся до грошей.

Парубок подивив ся на книжку, на дівчат, здвигнув плечима
і протопившись побіг за чоловіками, що сходили вже на греблю.

— Ну, й чудасія! — крикнув він наздогнавши їх. — На придачу книжка!

— І тобі? — спитали декотрі.

— І вам хіба дав?

— Дав.

— Тю! На віщо-ж се?

— Ану, яка в тебе... „Від чо-о-го вмер-ла Ме-ла-ся“.
І в мене така. Щож се за знак?

— Може се... що небудь... таке... — покрутив пальцем коло лоба Семен Нужний. — Розумне!

— Буде тобі розумне, — похмуро кинув Трохим, — як побачить становий!

— Ну, да!

— От тобі й „ну, да“! Хіба не памятаєш, що було торік Карачівському учителеви, як знайшли у його книжки?

— Та то-ж багато... А у мене одна.

— То все одно... Не бій ся, як би що путнє, не давав би він даром... Кумедний, кумедний, а такого Москаля підвезе, що... знати-нем...

— Та де там! — вмшав ся Галка. — Хіба такий що зробить? Забавляєть ся прямо в жиру тай годі! Він плохий! Ти-ж чув, що він сьогодні говорив: „Я, каже, хочу в вами жити, як брат з братами. Я, каже, раз-у-раз могу і хочу бути вам у пригоді“.

— Аякже! — вірь йому! Говорити веє можна.

— А що то він щось за якесь „просьвіщеніє“ казав. Усе щось „просьвіщеніє та просьвіщеніє“?

— Та дурний!

— Хто?

— Та хоч би й панич. Меле, меле... Тут їсти аж душа бо-лить, а він щось базіка... Хоч би вже в школу їхав скоріще.

— Та він, кажуть, уже не поїде в школу, хазяйнувати буде. Та за Галькою бігати...

— Та ну?

— Побий мене Бог!

— Ну, й дурний. Цопав дівку, катає її на шарабанах, дарує хустки, вчить читати.

— Дуріють пани!

— Чисто, що дуріють. Тепер книжечки дає. Ну, куди я її притулю! — Витягнув Семен Нужний книжечку і розпяв на пальцях.

— А на цигарки! Не зна куди діти.

— Тю! що то забита голова... Ану-ко, дай тютюнцю! Побачимо, як то воно з буки-аз-ба закурить ся... Хм... Ач, ще й мяке-енька яка! Ач, ач! Ловка книжечка... Ану, кресни огню... Побачиш, хороша книжечка... Ач!

Стали, зробили цигарки, креснули огню, запалили, похвалили, попрощались і розійшлись по селу, сьміючись з кумедного панича.

А тим часом гомін по трохх стих, зайшло сонце, з другого боку виплив місяць, заморгали далекі зорі, забіліли на горі млини, мов сріблом покриті, зашелестів щось очерет понад ставом, зашепотіли верби, нагинаючись одна до одної і тихо-тихо стало. Пройшли дівчата, прогомоніли, і знов ще тихіше стало.

Під водяним млином на якомусь пні сиділи Вася і Галя обнявшись, щільненько притулившись.

— Чого ви так дивитесь на мене? — нахилила голову Галя. — Я не люблю так!

— Любуюсь твоїми чудовими очима, твоїми чорними бровами, твоїм милим, хорошим лицем...

— Ну, вже пішли розписувати!

— Любуюсь і думаю! — не слухаючи говорив Вася. — Пропаде ся краса дарма! Пропаде!

— А може не дарма? — засьміялась Галя і подивилась прямо в лице Васі.

— Продаси?

— Купить!

— Що дати?

— Що?... Що?...

Галя замислилась, потім глянула на Васю, обняла, поцілувала, одпихнула і промовила:

— Нічого...

— Як же так?

— Комусь иньшому продала-б, а вам ні.

— А все таки продала-б?

— А щож! дивить ся? Піх!

— Галя! — похитав головою Вася. — На віщо ти так говориш? Як тобі не сором!

— Ха-ха-ха! — ніяково розсьміялась Галя. — А ви й повірили?

— А повірив і вірю, що продаси...

Галя промовчала і дивилась на греблю, над котрою схилились верби і мов діти закривали, обкутували її тінню, щоб місяць не мішав заспокоїтись натовченій, натруженій за день. Дивилась на ставок, що хлюпав ся хвильками ледве не біля її ніг, дивилась на хатки залиті місяцевим світлом, на панський будинок, що глядів у ставок з високої гори, на далекі гаї, на широке поле з розкиданими по йому скиртами, дивилась, пильно дивилась, а бачила зовсім иньше. Мовчав і Вася, і теж дивив ся, і теж бачив иньше.

— Ви бачили мою сестру Марійку? — тихо спитала Галя не повертаючи голови і все дивлячись кудись.

— Ні, не бачив! Чув за неї, що вона... продала?

— Жаль, що не бачили! От хороша, так хороша!

— Краща за тебе!

— Хм! куди мені! Висока, біла, брови чорні-чорні... А одягнута як! От одягнута! Усякі кохточки, спідниці панські, шляпи, перстені... От!

— Аж очі загорілись, як за кохточки почала, — сьміяв ся Вася, — мабуть завидно?

-- А завидно!

— Так чого-ж? Давав же тобі лікарь той 50 карбованців, щоб пішли до його. Біжи, він пошле все.

— А ви думаєте не піду? — швидко повернулась до його Галя і блиснула очима. — І піду!

— І пропадеш!

— Чорт його бери! Вже краще, ніж тут у сьому паскудному селі пропадати. Самі-ж кажете, що краса дарма пропаде. Ну, й не буде дарма.

— І мене покинеш? -- тихо спитав Вася.

Галя мовчала.

— Ет! — махнула з досадою рукою Галя.

— Що „ет“?

— Охота питати? Знаєте-ж, що не покину, так ще...

— Хиба так дуже любиш? — притягаючи її до себе заглянув він їй у вічі.

— І люблю, дурна!

— За щож ти любиш?

— За що? — подивилась йому в лице Галя, трохи відкинувшись назад. — Хто його зна за що!

— От такої!

- Йй Богу, й сама добре не знаю! Ви такий добрий, хороший
- Тай парубки є добрі, хороші..
- Та є...
- Так чого-ж ти парубка не полюбила?
- Парубка?... Ні, парубка я не полюбила-б. Не змогла-б. Вони такі брудні, лають ся... Ні... А ви... такі гарні, чистенькі... Потім ви якісь такі чудні собі...
- Се-ж як? — засьміяв ся Вася.
- Ану, так, чудні... Одягаєтесь у просте, роздаєть книжки говорите по мужицькому... Такі собі плохенькі, добренькі...
- „От і ся чудним називає!“ — подумав Вася і промовив:
- А хіба се погано?
- Та не погано, але чудно! От за се більш і люблю вас!
- Хіба любиш? А вийдеш заміж і забудеш.
- Я заміж ніколи не піду.
- Як так?!
- А так. Не бачила якого небудь мужика та роботи сієї... Та ще після вас... До вас ще може й пішла-б... А тепер... Ну, як я тепер піду за иньшого?... Ну, як? як? Як я піду, як я люблю мого гарненького, любого панича, краще-б я його не бачила... Хай вони загинуть!... Ви мені тільки одно скажіть: чи всі пани такі хороші, як ви?... От як би!...
- Люди, Галя, скрізь однакові: є й хороші, є й погані...
- І краще-б ва-а-с?... — протягнула ласкаво-ласкаво Галя і положила його голову собі на груди.
- А я-ж що таке? — всьміхнув ся Вася обнімаючи її і почувачуючи, як кров гарячим полум'ям ударила в голову.
- А таки, що за вас... пішла-б, здаєть ся, у саме пекло...
- І до мене? — прошепотів Вася.
- Галя нічого не одвітила, тільки притулилась, обняла, подивилась у лице і гарячими губами впила в його губи. І почув Вася, як затремтів її стан під рукою, як захвилювались високі груди, як забилося дуже-дуже його серце... Десь далеко кинув ся в очи місяць, блиснули її очи, пройшла перед очима його кімната, і тут же чогось згадалась мати, її веселий глум, цікавий малюнок, ідеї... Вася опам'ятував ся.
- Так пішла-б? — знов спитав він і трохи відсунув ся.
- Пішла-б... — важко дихаючи прошепотіла Галя.
- Сьогодні? зараз?

- Зараз...
- І не побоялась?
- Чого?
- Батька, людей?
- Пхі!
- А сором? а... щож потім?
- Клопоти! за те поживу!!

І знову Галя припала, знов пахнуло на Васю пеклом кохання, знов стан перегнув ся, захвилював ся, але Вася здержав ся, знов відсунув ся і тихо почав:

— Ні, Галю... Я не хочу брати на себе гріха... Не хочу... бо люблю тебе... Вірь, Галю, що той, котрий буде збивати тебе на таке і буде казати, що любить, бреше. Бреше, бо не ти йому потрібна, а тіло твоє...

Галя подивилась на його, зітхнула, відсунулась і нахилила голову.

— Ти думаєш, чого я тебе люблю? Чого? — нахилив ся до неї Вася. Галя мовчала.

— Того, що ти чиста, нетронута... Хіба-б я тебе люби в як би ти була „такою“? Ніколи! А що було-б, як би ти пішла до мене? Сором, глум... Ну, покохались, а там...? Прийшлося би... Та що говорити... Зробилась би такою, як ті, що їх купують на одну ніч. Фі, гидко! І ти, ти, така хороша, мила, була-б такою? І я винен? Ні! Рік тому назад я-б сього не сказав, а тепер... Знаєш, Галю, я тепер зовсім иньший... Тепер я не можу згубити тебе... Краще виходь заміж, хіба таки не знайдеть ся чоловіка на селі до вподоби тобі? Краще-ж чесно жити, ніж бути... шлюхою. Приємно-б тобі було, як би тебе назвав хто шлюхою? Га?

— Нехай би спробував! — криво всміхалась Галя піднявши голову, але зараз ще нижче нахилила її і змовкла.

— Отто-ж то! — зрадів Вася. — Сама знаєш... Але ти не знаєш, які гидкі вони... Господи! І ти була-б такою?...

Галя мовчала. Помовчав трохи й Вася і знов почав:

— Хіба вони живуть?... Що з того, що у їх є гроші, одежа... А є у їх радість коли? А сором? Та що одежа? Он, ходжу-ж я в простій сорочці і нічого... А гроші?... Тьфу тай годі... За те настає старість, вони застають ся самі, кожний плює на їх, там голод, холод... І ти-б хотіла сього?

Галя мовчала.

— Ні, не варт купувати таке добро ціною якого-б не було кохання... І ніколи я не візьму на свою душу такого гріха — і тебе прошу, Галя, як буду я як небудь... коли... так... розпаляюсь — словом, забудусь, ти здержуй мене...

— Чудні ви, паничу! — зітхнула Галя і встала.

— Куди-ж ти? Постій, ще рано...

— Ні, час уже до дому, спати вже хочеться! — в холодком у голосі одвітила Галя і потягнулась. Вася теж устав, обняв її і пригорнув до себе шепочучи:

— Хиба не краще без „того“ кохати ся? Хиба не мило так... Дивись: місяць, зорі... скрізь так гарно... Сам Бог тепер дивить ся на нас...

— Чудні ви... — всміхнулась Галя і потихеньку відвівши від стану його руку промовила:

— Ну, час уже... Ви не проважайте мене до дому, а то парубки і так проходу не дають... Прощайте!

— Прощай, моя голубко, прощай! Завтра я прийду до тебе...

Поцілувались, пригорнулись, Галя знов усміхнулась і тихенько розійшлись оглядаючись, доки не поховались: одна за хатами, а другий за вербами.

„Ні, ні! так не можна, так не можна! — думав Вася піднімаючись на гору. — Тут не те, не те... Вона мене не зрозуміла, я бачив, бачив... Щож робити, щож робити?... Звісно, вона заміж тепер не піде... Але й допустити до... лікаря теж не можна... От, Господи! Не можу-ж я сам женити ся на ній... Чого-ж не можу? Не можу, не можу... Мати... Ну, та що? Чого-ж не можу? Вона мене любить так, як ніхто любити не буде, я її... я її теж люблю... Ну, так, люблю... Але женити ся... Бррр! Але щож тут такого? Женять ся-ж інші, чесні... на простих дівчатах... Тільки треба бути чесним і твердим... Головно, твердим... Як брати ся за такі ідеї, так і робити так... Треба твердим бути, от що!“

Але тут нагадувались товариші, панночки, нагадував ся Кнів, ресторани, згадував ся університет, і Вася знов починав напоминати себе бути твердим. І думка ся не дала йому довго заснути.

III.

З сією думкою прокинувся він на другий день, з сією думкою напив ся чаю, походив з нею по саду і нарешті поїхав верхи в поле „обмислити й рішити її“. І лежачи на могилі високій, з давніх-

давен ніколи неораній він малював собі такі картини. Ось він уже жонатий на Галі... До його приїждють товариші... Щож тут такого? Хиба як у його буде жінкою Галя, то не можуть приїхати товариші? Вона вже вміє гарно балакати і по російському і по українському. Знає елементарні науки. У їх школа. Вона вчить сільських дітей читати, писати. Він по хазяйству. Треба буде тільки наняти ще одного прикащика. Виписують ноти, вона вчить ся грати. А там діти... Його діти, його діти! Господи, та чим же погана така картина?! А Галя? Та вона-ж так зрадіє, що їй вимовити не можна. Така-ж радість їй буде, що з-за однієї сеї радості треба женити ся. Ні! годі думати, треба бути твердим! Він зараз їде до дому, одягаєть ся і йде до Галі. Тільки не треба поки що матери говорити, бо... Словом, не треба поки що...

І наче боячись, щоб не пройшов сей чудовий настрій, щоб не вернулись усякі „малодушні“ думки, він піймав стриноженого коня, загнуждав, сів, гікнув і вихром полетів до дому. Одягшись у широкі, сині штани, в червоний, козацький жупан, насунувши на бакир сиву, високу, теж козацьку з червоним верхом шапку, нікому нічого не говорячи пішов він веселий, радісний на село. Сонце вже почало наближати ся на полудень. На селі було тихо-тихо, тільки де-не-де вилетить на тин півень, кукурікне, гордо озирнеть ся навкруги і знов заховаєть ся за тин. Коло иньших хат сиділи в холодку жінки обложені дітьми, иводі вилітав відкілься з берега регіт, пісня, але зараз же і змовкало; в пилу на дорозі купались і тріпались горобці, грались у хаток купками діти. Вася радісно і весело дивив ся навкруги, уклоняв ся жінкам, сьміяв ся з півня, обминав горобців, жаліючи спугнуть їх, і ледве здержував бажанне обняти і перецілувати всіх діток замурзаних, забрьоханих, замацапурених. І таки не здержав ся, підійшов до однієї купки, взяв маленького в одній сорочечці хлопчика, посадив собі на руки і спитав:

— Як тебе звуть? Га?

Дітки при такій оказії спершу, звісно, хотіли махнути хто куди попаде, далі декотрі вже роззявили роти, щоб заплакати як слід від такої образи, хоча вже бігти роздумали, а ще далі (побачивши, що особливої біди для їх не зобачаєть ся) трохи позаспокоювались і почали навіть роздивляти ся на чудернацького дядька. Посажений же на руки, як розчинив рота й очи похолонувши від страшеного жаху, так і зостав ся, дивлячись прямо в рот Васі.

— Як його звуть? — спитав Вася у купки, бачучи, що рот і очи хлопця не думають ізмінити ся.

Дітки мовчали, то подивляючись одно на одного, то посьміхаючись соромливо, то збираючись плакати.

— Хиба ви Німці, що мовчите? — ласкаво засьміяв ся Вася.

Дітки мовчали.

— Ви Німці, чи хто такі? Може Жиди?

— Ні, ми не Жиди! — промовив один хлопчик і скося глянув на Васю.

— А хто ж ви такі? Турки? Руські?

— Ні, ми не Руські і не Турки! — вже трохи сьміливіше одвітив хлопчик.

— А хто-ж ви?

— Ми Граблівці.

— Як Граблівці? А тут же й Жиди живуть, то й вони-ж Граблівці?

— Ні, вони не Граблівці, вони Граблівські Жиди! А ми Граблівці...

— Хм! Он як! А ви-ж ще робите? Граєтесь? У чого-ж ви граєтесь?

— У Жидів! — засьміяв ся вже хлопчик, при чому декотрі із купки теж засьміялись і почали поглядати позад себе.

— Що там? — зацікавив ся Вася. Дітки розступились і Вася побачив клуночки в бумага, в котрих насипаний був пил. Як то по торговлі, клуночки були різні — і великі, і малі, і не дуже великі, і не дуже малі. Вася засьміяв ся і спитав:

— А хто-ж тут у вас Жидом-лавошником?

— А я! — одвітив сьміючись сьміливіший хлопчик.

— Ану, відваж мені пів фунта сахарю! — показав Вася головою на клуночки і подивившись на посаженого на руки хлопчика спустив його помаленьку на землю. Хлопчик усе так самодивлячись заховав ся за дівчинку, що посьміхала ся на Васю. Лавошник засоромив ся і нахилив голову.

— Ну, чого-ж ти? Ось на тобі навіть гроші за сахарь! Отсе вам усім! Ну, відваж же пів фунта! Я-ж купую у тебе!

Лавошник несьміливо взяв двацять копійок, заховав у кишеню і сьміючись подав Васі один самий великий клунок. Вася посьміхаючись узяв, розгорнув трохи і хотів подивити ся в середину

клуночка, як в мить клуночок розгорнув ся, пил висинав ся і в руках Васі восталась тільки бумажка.

— Розсп-и-палось... — дивлячись на бумажку засьміяв ся Вася і хотів кинути, але зараз же щось побачивши на ній швидко розгорнув на руці, прочитав і зблід. Бумажка була з його книжечок.

— Де ви взяли сю бумажку? — ласкаво спитав він лавошника.

— А мені татко дали, щоб ми грались! У їх ще є ціла книжка! Вони половину дали мені, а половину дядькови Остапови на цигарки. І в дядька Остапа є така одна. Він уже половину ту скурив, а ще ціла є... Ще на тиждень хопить! — весело додав хлопчик.

— Хм... Ага, ну, добре! Ну, йдїть, дїтки! — промовив Вася і дїтки підсакаючи-радїючи побїгли до батька і до дядька Остапа показувати гроші, котрі їм дав за них кумедний дядько. А кумедний дядько зімнавши бумажку в руці йшов і думав:

— Так он як! так он як! Господи! я для їх працюю, роблю... стараюсь освіту дати, допомгти, а вони... На цигарки! Дядько Остап... Ех! та хйба вони можуть розуміти! Ой, сором же який!... Ні, ні, не треба на се вважати! Се може один так... Треба се взнати... Он щось біліє на вікні... Чимсь вікно затулене... Може теж книжкою...

Розбите вікно як раз було затулене книжкою і Васі зробилось так соромно, так гірко, що він хотів зараз же бігти до дому, але згадавши, чого він ішов, пішов далі. І вже його тепер не радували ні цївні, ні купки жінок, уже він не жалїв спугнути горобцїв, не підходив до діток, тепер йому було якось соромно і дуже-дуже нїяково за себе, за свої подїї. А вдумавшись пильно, чого йшов до Галї, він навіть злякав ся.

— Господи! як же тепер бути? — подумав він і навіть зупинив ся на хвилину серед вулицї. — Як же тепер?... Хоча щож тут такого? Треба бути твердим і йти своєю дорогою... Се нічого, се зо всіма так буває... Вони ще зрозуміють мене... Та се ще нічого не означає... Се вікно прямо може так бути, хоча прямо наче умисне... Ні, треба розвідати певно... Певно, певно... Ну, а з Галею? Ні, ні, се все одно... Що задумав, те й роби!

Але сором не проходив, думки йшли далі і малювали йому самі похмурі, погані картини його будущего становища. А ідеї його! Якї вони зробились чогось маленькі і навіть...

— Ні, ні! Се нічого не означа! — схоплював ся він. — Се ще не кінець! Треба тільки волі, волі!

І знов сором, думки, і знов схоплюваннє. На призвбі Галиної хати сидів її батько Панас Кваша, дядько год сорок з лишком, в піджаці того особливого крою, на котрий Українець переробить кожну одежину, яка-б вона європейська не була, в вузеньких штанах, в брилі і босоніж. Біля його з черепочків будував хатки маленький, гарненький хлопчик, схожий на Гаю, як дві краплі води, в сорочці задріпаній по саму шию.

— Ну, й Черкес же ловкий з вас, Василю Семеничу! — добродушно вимовив Панас, обдивляючись зі всіх боків Васю за його наближеннєм.

— Як Черкес? — здивував ся Вася і поздоровкав ся з Панасом. Панас поторсав його руку, трошки посунув ся і одвітив:

— Аякже, сеж черкеська одежина, і шапка й чумерка така...

— О, Господи! — метнулось у Васі з приступом сорому, але він посміхнув ся і промовив:

— Та надокучило нсе одно! Ну, і... той... одяг ся! — А ви-ж як поживаєте, Панасе Трохимовичу? — поспішив він перемінити тему.

— Е, як поживаю! — засміяв ся Панас. — От, як бачите, сидю та стережу отсього люципера! Матери у його нема, так батько за няньку. Он який! — потягнувши за сорочку хлопця радісно засміяв ся він.

— Ой, татку! хатки повалили. От ще!

— О, бачте: сердить ся вже! А не сердь ся на татка!

— Ой, татку! Ну, їй Богу...

— Ну, ну, не буду! Ач, сердитий!

— А Галі мабуть нема дома? — спитав Вася.

— Галя? Вона у сусідів. Сину, бігай до Макаренків, поклика Гаю, скажи, що панич прийшли. Та хутко, ногами мені біжи! Ну!

Хлопчик підняв ся, кинув останній погляд на черепочки і побіг, піднімаючи сорочкою і ногами стовбики пилу.

— Люблю сучих дітей! — в тихую, ласкавою посмішкою повернув ся Панас до Васі. — Люблю, що говорить! Ну, тай роблять же вони за те зі мною, що хотять. Коверзують. Он хоч би Марійка! Захотіла — пішла, тепер ся Галина теж. Коло самого батька до паничів залицяєть ся, хе-хе-хе-хе!

І Панас засьміяв ся предобродушним сьміхом поглядаючи на Васю, котрий при сих нежданних словах страшенно змішав ся, почервонів і не знав, що йому казати. А Панас говорив собі далі, мов не примічаючи нічого:

— Так таки коло мого носа цілуєть ся з ним. А я мовчи. Мовчи, бо розсердить ся. Хе-хе-хе-хе!

— Чи не навмисне се він? — подумав Вася і скося подивив ся на Панаса, але той сьміяв ся так просто, ясно, що ся думка зараз же щезла, і Васі захотіло ся, дуже захотіло ся сказати йому: „А панич сей за се павве її жінкою“, але... чогось не сказав, тільки нахилив голову і нахмурив ся. Панас ще посьміявшись похитав головою, пробуркотів щось і теж задумав ся. Потім піднявши голову подивив ся на замисленого Вася і спитав:

— Що зажурились, Василю Семеничу? Що рано женились? Вася підняв голову, посьміхнув ся і одвітив:

— Ні, так думаю, як то люди не хотять бачити свого добра! От хоч би наші Граблівці! Ви-ж знаєте, я давав їм книжки!

— Еге-ж, еге-ж! — хитав головою Панас, ще не розуміючи, до чого йдеть ся.

— Тай не тільки книжки... Хиба тут одні книжки?

— Ну, так, ну, так...

— Я їм ладен усім помагати... А вони на цигарки порвали книжки, дітям на іграшки дали...

— Та що ви хочете — мужик, одно слово. Хиба він тямить що?

— Але-ж тут для його користі! — горячо вирвало ся у Васі. — Тут користь його власна! Я-ж хотів, щоб помогти їм, щоб їм жилось краще!

— Е, паничу, — усьміхнув ся Панас, — що то за слово „краще“? Хто зна, що краще, а що ні? Ніхто. Одному те краще, а другому те...

— Ні, тут кожний скаже, що освіта краще, ніж темрява...

— Е, паничу, не вірте; не вірте, Василю Семеничу! Ніхто не зна, що краще в сьвітї, ніхто не скаже, хто щасливіще, краще живе. От, скажем, я. У мене померла жінка. Здаєть ся, горе таке, що й жити не можна, а я живу, та ще й радуєсь. Так то... Той дума, що панам добре, той дума, що попам добре, та завидують, та завидують. А по мойому всяк і щасливий і нещасливий і нема ні більше щасливих, ні більше нещасливих. Хто щасливіщий, той

і нещасливіший. Сьмієтесь? А так, так. От візьмем приміром так. Я кидаю снопи, або кошу в полі. Сонце пече, руки болять, піт, пил... аж млісно робить ся. Так? Ну, і знаю, що пан сидить тепер у горницях і його й сонце не пече і піт йому не ллється, але ви думаете, що йому краще? Хе-хе-хе-хе! Ні, ні! Я покошу, втомлюсь, а потім піду, напюсь води, ляжу в холодок і так гарно мені стане після сонця та коси, що ні за які-б панські горниці не проміняв би того холодку. От що! Та візьмім хоч скотину, ну, коний, чи що... Ну, приміром я їду кінями. От я чогось розсердив ся. Звісно, чоловік хоч сам винуватий, хоч хто другий, зараз коний бити. Ну, і беш уже не розбираючи; але якось приходить ся, що якомусь та більше дістанеть ся. От як уже, значить, охолонеш, тут і візьме тебе жаль за коний, а надто за того, котрому більше дісталось. Ну, і вже, звісно, потім йому і сінця більше, і вівсеця, і в роботу иноді пожалієш. Звісно, се поки забудеть ся, а там знов по старому. От вам і виходить, що він не виграв і не програв. Йому дісталось більше, за теж і жаліли потім більше... Оттак, Василю Семеничу, і з людьми! Того доля придусить, але й пожаліє, того-ж і не дусить і не жаліє... От і квіта! Пан має свої радощі, але є у його й горе; мужик має теж і радощі й горе. Кому більше радощів, тому й горя більше. Та воно но иньчому й не може бути. За щож би то Бог одному давав багато, а другому мало? Ні, так не можна... От і ви. Хочете зробити краще... А хіба ви знаєте, чи краще буде їм від книжок ваших? Воно може й краще з одного боку, а з другого й гірше... Он що! А краще всього жити, як живеть ся та Господь дає!

— Ні, Панасе Трохимовичу! — одвітив Вася подумавши. — Се не так...

— А не так, то як хочете! Купив, не купив, а поторгувати можна! — засьміяв ся Панас Трохимович і побачивши Галю з хлопчиком додав:

— Живи, як живеть ся! Так то... — І задумав ся.

— А може й так! — подумав Вася і від сїєї думки ідея його зробила ся ще меншою, навіть нікчемною.

— Чого-ж ви сидите тут? — зачервонівшись і задихавшись промовила Галя підбігши. — Гайда в хату! Тату...

— Ідїть, ідїть, я ще посижу трохи! А ти там, Галю, вареничків витягни, принеси меду з льоху! Може Василь Семенич закусять!

— Ні, спасибі, я обідав! — підняв ся Вася і пішов за Галею в хату, почувши себе якось ніяково, але твердячи одну думку: — Треба бути твердим, треба бути твердим!

Ввійшовши в хату Галя хотіла виймати вареники, поставила вже навіть на стіл полумисок, але Вася спинив її.

— Не треба, голубко, не треба! Йй Богу, мені зовсім не до їжи! (Господи, як бути?) Краще сядь коло мене! Ну, так! Скажи, ти дуже-дуже любиш мене? Скажи мені щиро-щиро, як перед самим Богом!

— Та що се ви? — засьміялась Галя.

— Ні, ти не сьмій ся, скажи! Ну, любиш?

— Господи! та я-ж вам уже сто раз казала! Ну, люблю, люблю, люблю... Так?

— Так... Ну, так от що... А ти дуже любиш? (Треба бути чесним, треба бути твердим).

— Дуже, дуже, дуже...

— Ну, так от що: хочеш за мене заміж? — І Вася ніяково посьміхаючись, вижидаючи став дивити ся їй в лице, котре спершу счервоніло, потім зблідло і нарешті засьміялось і зробило ся знов спокійним.

— Вигадайте ще що! — промовила вона.

— Та я тебе навсправжки питаю, хочеш? — знов запитав Вася і почав з якимсь вижиданням слідкувати за Галею.

— Та ви таки справді? Не жартуєте? — зблідши спитала тихо Галя і нильно подивила ся на Васю, котрий то хмурился, то ніяково посьміхав ся, то дивив ся їй в лице, замираючи від якогось жаху.

— Звісно, справді, — усьміхнув ся Вася, — щож тут такого? Ну, щож, підеш? Ну?

Галя мовчала і замислившись дивила ся кудись через голову Васі. А Вася дивив ся на неї і ждав.

— Ні, — відмовила нарешті Галя тихо і наче спокійно, — се ваша химера!

— Та ти мені скажи: підеш? — знов усьміхнув ся Вася, і почувши, що Галя побачила сей посьміх, нахилив голову і почервонів.

— Ні, не підуй! — одвітила Галя.

— Чого-ж не підеш? як? — наче-б то дуже здивував ся крикнув Вася і навіть устав із лави, але глянувши на Галю змовк, змішав ся і знов сів.

— Так не підеш? — тихо промовив він. — Чого-ж не підеш?

— Хиба ви самі не знаєте? — спитала Галя.

— А не знаю!

— Хиба я вам пара?

І замовчали обоє.

— Одного я тільки не розумію, — почала Галя тихо і навіть весело, — на віщо се ви таке видумали? Хиба ви перше не думали об сїм?

— Думав.

— Ну, то й я-ж думала... І видумали, ха-ха-ха! — весело засьміялась Галя. — Я думала і давно вже рішила...

Вася попробував теж засьміяти ся, але тільки скривив ся. Посидівши ще трохи він попрощав ся, видумав, що у його розболілась голова, щоб не задержували, і ледви не вибіг із хати. І соромно, і легко, і важко було йому. А більш усього соромно за сей жупан, у котрому йому тепер прямо мука була йти по селу. „Черкес!“ — думав він з полум'ям у лиці, і не дивлячись ні на кого, не піднімаючи голови швидко йшов селом.

— А я вас, паничу, шукаю! — в мить по заду його почув ся голос Каті, так що Вася навіть здригнув ся.

— За яким ще бісом? — розсердив ся він. — Чого треба?

— Та вас кличуть пані! Там гості приїхали, якісь паничі з Сігізмундом Станіславичем.

— Гості? паничі? з Київа?

— Та я не знаю. Вас покликати послали.

— Добре, добре! Так ти знаєш що: ти не йди у горниці, нічого не кажи, словом, зовсім не показуй ся пані на очи, я сам піду. Іди собі на село, чи купати ся, куди хочеш.

— Та мені не можна.

— Ну, куди хочеш, тільки не говори, що бачила мене, я сам зараз іду.

І думаючи об однім, боячись тільки одного — щоб не побачили його „червоного Черкеса“, як він звав тепер жупан, Вася крадучись мов злодій побіг по під тином, переліз у сад, побіг садом і підкравшись до розчиненого вікна своєї кімнати вліз у його і почав швидко й нервово роздягати ся. Зіснявши „Черкеса“ і всю одежу, передягнувши ся в студентський сюртук він схопив „Черкеса“, книжки, що лежали купами на столі, замотав їх у якесь лахміття, що лежало на скрині, і засунув далеко під ліжку. Потім кинув

туди бриля, шапку, пошукав ще дечого очима, і не знайшовши нічого більше, тяжко зітхнув і пішов у залю, з котрої чути були знайомі голоси товаришів.

— О! ось і він! — Піднялись зараз же всі, як тільки він увійшов.

— А ми, брат, за тобою! — почав Петя Лампадніков, як тільки перші привіти скінчились і всі трохи заспокоїлись. — Он і Сашка і Ванька з тою-ж метою сюди приїхали!

— Се куди? — спитав Вася не розуміючи.

— Прямісько в Київ! Скучили вже за тобою! Тай тобі, я думаю, тут не весело?

— Ні, нічого, — криво всміхнувся Вася і поспішив спитати: — Ви вже давно приїхали?

— Ні, з годину, не більше! Так поїдеш?

— Та що ти, Бог з тобою! — засьміявся Вася. — Не вспів приїхати, вже й знов їхати! Ти все той самий!

— Ну, а щож? На що міняти ся?

— Е, а наш Вася вміє! — засьміялась Віра Андріївна.

— Як? — ввічливо нахилив ся до неї Петя.

— Мамо! — суворо перебив Вася. — Чи не можна обійтись без усяких коментарів?

— А! закохав ся? — так буцїм нічого не знаючи засьміявся Петя і моргнув Вірі Андріївні. — Ну, ми тебе, нехай коханка вибачає, відсіль витягнемо! Се вже як хочеш!

— Ні, я не поїду нікуди! — твердо одвітив Вася. — Я не можу тепер їхати!

— У його тепер ідеї, він книжечку роздає! — знов вмішлась Віра Андріївна.

— Мамо! — гримнув Вася счервонївши весь. — Я вас прошу, не зачіпайте об сїм розмови! Як хочете, щоб я сидїв тут, не зачіпайте сього! Я вже сказав вам свої погляди на се і годї! Хоч би тут саме пекло пішло проти мене, хоч би з сього ніколи нічого не вийшло, я не кину, от що! І нікуди звідсіль не поїду! А тепер гайда краще в столову, та нехай гостї з дороги закусять! — додав він спокійніше і всі мовчки повставали і пішли за ним.

— Нічого, ми його зломаємо! — шепнув Петя Вірі Андріївні. — Дайте часу!

— Будьте ласкаві, я вам буду дуже дякувати!

— Будьте спокійні! Тільки ви мені підсобляйте!

— О, в великою охотою!

І ломанне почалось. Перш усього Петя попрохав „випити з дороги“ і присилував Васю чокнути ся з ним. Потім сказав тост в честь Віри Андріївни „твоїй прекрасної і божественної матері“ і попрохав чокнути ся, потім за минуле випив і присилував до того-ж і Васю, котрий, треба додати, і не дуже противив ся, навіть сам після четвертої чарки крикнувши: „А, се все одно! Пропало! Все одно!“ — Почав пити та ще й усіх частувати.

І не встигло сонце сісти за горою, як Вася був уже зломаний. В той же вечір його мертво-п'яного положили в шарабан, привезли на станцію, перенесли в вагон і поїзд поніс Васю в Київ. А через місяць Петя, Вася, Саша і Ваня, з котрих перші два юнкери, а останні студенти, гуляли по Крещатику і залипались на мавничок.

Проїшло два роки. В Шато-де-Флер за окремим столиком сиділо декільки офіцерів. Поуз їх ходили шансонетки парочками і по одинці, бігали льокаї, проходжувались купчики. Проїшли дві шансонетки. В мить один із офіцерів схопив ся, крикнув: „Та не може бути!“ і швидко пішов за шансонетками. Випередивши їх він повернув ся і пішов назад, пильно дивлячись в лице одній. Та скинула на його очима, хотіла по звичаю шансонеток засьміятися і щось сказати, і тільки й вимовила:

— Панич!

— Галя! Так се ти?... А я дивлюсь... Так он як... Ти давно в Києві?... Йй Богу, я... прямо...

Офіцер зовсім змішав ся і не знав, що сказати. Не знала теж і Галя, стоячи й дивлячи ся на його і радісно, і соромливо, і дивуючись. Помогла їм друга шансонетка, що засьміяла ся промовивши:

— Так я тебе буду ждати, Галю! Я їду!

— Добре, добре! — схопилась і опам'ятувалась Галя. — Та чого-ж ми стоїмо? Гайда, походимо! Чи може вам треба... Вас, здасть ся, чекають товариші?

Галя вже зовсім чисто говорила по російському, тільки зоставав ся український акцент, але се навіть було мило. Се зараз же кинулась Васі в думку, хоча він поспішив їй одвітати:

— Ні, ні! Нічого товариші! Я такий радий, що ми таки побачились! Я шукав тебе! Я чув, що ти таки „продала“! Памятаєш, під млином? Господи! Здасть ся, так недавно було! Ну, що, як ти тепер? „Звізда“, а?

Галя засоромилась. Се стало приємно йому і нагадало ту Галю в простій одежі, палку, щирю Галю-Українку.

— Ну, розкажи, як се було?

— Ет! — махнула вона рукою. — На віщо?

— А ти так само, як і тоді махаєш рукою! Не забула! — засьміяв ся Вася. Засьміялась і Галя і подивила ся пильно на його.

— І ви не переїчились, тільки кращі зробились! — промовила вона.

— Хйба? А ти теж покращала, ач, яка пишна тепер! А ти дорогá? — запитав він тихо і всьміхнув ся. Галя подивилась на його, всьміхнулась і промовила:

— Для когось дорога, а для вас ні!

— Знов так говориш, як і тоді?

— А ви знов будете так говорити, як і тоді? — всьміхнулась Галя.

— Е, ні! — засьміяв ся Вася. — Я тепер скажу от що: сїдаймо зараз на коний і гайда до мене! Так?

— Нехай так!

— І ти мені все, все розкажеш? Так?

— Хйба ви не знаєте?

— Вперед лікарь?

— Лікарь.

— Потім на сцені являєть ся сестра Марійка? Так?

— Так!

— Ну, далі звісно! Їдемо! Будемо згадувати минуле! А тобі його не жалко, Галю?

— Ет! Ви всеж такий зостались! І охота про таке все говорити!

— Та бо само нагадуєть ся!

— А ви киньте! Краще думайте об чімсь... Ух, зацілюю! — палко прошепотїла вона сїдаючи в екіпаж і притуляючи його руку до свого сорця. Вася всьміхнув ся, сказав кучерови адресу, екіпаж заторохкотїв і по хвилині заховав ся за углом.

ІЗ ПОЕЗИЙ НЕКРАСОВА.

I.

Ніч. Роскóшів ми всіх скоштували.
Щож робити? Не хочеть ся спать.
Ми-б тепер і молити ся стали,
Та не знаєм, чого нам бажать.
Побажаєм тим доброї ночі,
Хто терпить усе в імя Христа,
В кого сльози не зрошують очи,
І не стогнуть німії уста;
Чиї руки все в праці та в мўці,
Полишаючи нам привілей
Відавати ся штудї й науці,
Поринать серед мрій та ідей;
В кого вся житевая дорога
Йде в глибокій, безпрóсвітлій тьмі,
Без знаня про правá і про Бога,
Мов без свїчки в підземній тюрмі.

II.

Зелений Шум.

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Пустуючи розбігав ся
Нараз вітрець теплесенький:
Торкне корчі вільховії,
Підніме з цвітів хиарю
Пилок — кругом зелене все,
Повітре і вода.

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Тихенька в мене жіночка
Наталка Патрикєєвна, —
До рани придожи!
Та сталась їй пригодонька,
Як літо жив я в Пітері...
Сама, дурна, й признала ся,

Напух би їй язик!
 Заперла в хаті нас зима
 Лиш само-друг з невірною.
 У очі лютії мої
 Глядить — мовчить вона.
 І я мовчу, та дика злість
 Спокою не дає:
 Убити — жаль сердешної,
 Стерпіти — сил нема!
 А тут зима скажена
 Реве і день і ніч:
 „Убий, убий невірницю!
 Перелюбника страть!
 А ні — весь вік промучиш ся,
 Ні в день, ні в довгу ніченьку
 Спокою не знайдеш.
 В лице твоє безсоромне
 Сусіди наплюють!“
 Під рев зими-хуртовини
 Зміцніла дума лютая —
 Я й віж вже острій злагодив...
 Та гульк, весна прийшла!

Іде-гуде Зелений Шум,
 Зелений Шум, весняний шум!

Мов молоком обсіпані
 Стоять сади вишневії,
 Тихесенько шумлять;
 Пригріті теплим сонечком
 Шумлять мов підбадьорені
 Сосновії ліси;
 А обік сьвіжим листячком
 Шепочуть нову пісеньку
 І липа блідолистая
 І білая березонька
 В зелених пасмах кіс.
 Шумить тросник хиляючись,
 Шумить високий клен...
 Шумлять, а все нове таке,
 Нове, весняне все...
 Іде-гуде Зелений Шум,
 Зелений Шум, весняний шум!
 Ослабла дума лютая,
 Ніж падає з руки, —
 Одна все пісня чуєть ся
 Мені в лісах, в лугах:
 „Люби, допоки любить ся,
 Терпи, допоки терпить ся,
 Прощай, поки прощаєть ся
 І Бог тобі суддя“.

III.

З роботи.

Добривечір, жінко! Добривечір, діти!
 Напив ся-б... Ну, й холод пройма!
 „Не тямиш, горілку всю встигли допити
 З десятиником вчора?...“ — Ну, ну вже, дарма!
 Загрію ся чей і без неї я грішний...
 Ти тільки гнідого на тік...
 Намлів ся він з голоду в весну сердешний,
 Як сіна не стало й на лік.
 Ой, як я втомив ся!... Ну, що, примістила?
 Ну, борщику теплого з'ім!...
 „Та я нині, любий, в печі й не топила, —
 Дровець нам не стало зовсім“.
 Га, що-ж, без борщу повечеряю грішний,
 Гнідому-б ти вівсика троха дала...
 Та-ж він обробив за се літо, сердешний,
 Чотири півмірки тягла.

От хоч би й сьогодні з дровами... Там кара!
 Дорога погана... Що, й хлібця нема?
 „Весь вийшов, небоже... В сусіди прохала, —
 Аж завтра дасть рано...“ — Дарма!
 Просплю ея мабуть і без хліба грішний...
 А ти-б під гнідого соломки ще тиць!...
 Адже-ж за зиму сю вивіз він сердешний
 Лиш триста й чотири ялиць!

IV.

Невідомому другови.

Умру я швидко. Спадок геть ледачий,
 О рідний краю, я лишу тобі.
 Під диким тиском вік мибув дитячий,
 А молодість в завзятій боротьбі.
 Недовга буря зміцнює нам сили,
 Хоча на мент бентежить нам спокій,
 Та довга нас у низ на віки хилить,
 Лишаючи в душі ран боязкій
 Тиші бажане. Вражінь тих огидних
 Роки на мні лишили вічний знак.
 Як мало знав вітхеня хвиль свободних,
 О краю рідний, твій сумний співак!
 Яких завад не зустрічав він згодом
 Верстаючи свій шлях мов у ночі!
 За краплю крови спільною з народом
 Дрібний мій труд в заслугу полічи!

Не торгував я лірою, та руки —
 Коли грозила доля, зла змія —
 Фальшиві з ліри добували згуки...
 І ось сьогодні одинокий я!
 А зразу йшов з громадкою гучною, —
 Та де тепер мені шукати їх?
 Одні давно розсталися зо мною,
 Других я й сам не пушу на поріг.
 Одні живі ще, горем недобиті,
 А иньші вольні вже з земних оков...
 За те, що я лишився сам на світі,
 Що я в ні кім опори не знайшов,
 Що друзів тратячи я в кождим годом
 Врагів стрічав щораз густійший рій.
 За краплю крови спільною з народом
 Пробач мені, о рідний краю мій!

Я мав мету твої співати болі,
 Народе, що терпцем дивуєш сьвіт,
 І кинуть хоч промінчик сьвітла-волі
 На шлях, яким тебе провадить Біг.
 Та люблячи жите з принадами мілкими,
 І звичкою привязаний до них,
 Я до мети йшов кроками хиткими,
 Себе для неї посьвятить не міг.
 Тому й мій спів безслідно перелинув
 І до сердець народа не дійшов:
 Одно лише я в ньому ясно кинув:
 До тебе, рідний краю мій, любов!
 За те, що надіючи з кождим годом
 Її в душі зумів я зберегти,
 За краплю крови спільної з народом
 О краю мій, гріхи мої прости!

V.

Забудь.

Забудь! Не тям про дні журби,
 Нуди, зневіря та злюбі,
 Не тям про бурі та про сльози
 Про дикі зависти погрози.

Лиш дні, коли тобі любов
 Ясніла радісно як май,
 І шляхом ти бадьоро йшов,
 Благослови й не забувай!

Переклав

Іван Франко.

Володимир Короленко.

☞ Словідажжє ☜

про Фльора-Римлянина і про Агріппу-царя.

(Конець).

II. *)

Над Гамалою-містом сідало сонце...

Тихий вечір спускав ся над усією юдейською землею, отїняючи ту землю благодатю спокою.

Вечірні тіни де-не-де вже тремтіли в долинах, але ніч не засьвічувала ще своїх блискучих ляшпад. І ще не було видко огняного меча, що вже від кількох день впливав у синьому етері і горів на небі, примушуючи серця людей бити ся неспокійним сподіваннем...

Грізна зірниця, як полум'яний меч янгола, що ночі тихо плила в неосяжному обширі і люди почували, що так само несхибно пливуть у світї великі події і велике горе... Але тепер, у сей час тихого заходу мир, здавало ся, забув про зірницю, що віщувала горе, і необачно віддавав ся спокоеви й відпочинкови. Гори синїли, жеврів захід червоним золотом, тихо таяли в височині білі хмарки, розкішні пальми схиляли голови від млости, а в далечині клубочила ся по шляху курява, граючи переливами останніх проміннів...

Нїщо не віщувало людям про грядущі лихолїття...

І лише там, далеко в височині, за зірками сонми янголів стоячи перед престолом Єгови-Адіноя закривали очі руками й нечутними задля людей голосами викликали:

*) Див. кн. I, ст. 55—64.

— Горе вам, о Єрусалиме і Гадаро, і нещасна, самогубна Йотапато!...*)

Але на землі не чуто було того голосіння і завіса прийдешніх часів не піднімала ся перед очима людей. У низу на землі, обвіяній сутінню заходу, стояла лише сучасність. Адіної судив смертним не бачучи того, що має бути, самим шукати в п'їтьмі шляху свого життя, допитливо висліджуючи, де добре і де зле.

І сліпе племя тішило ся. Легіони Фльорові відступили, а Кестій мав невдачу. Здавало ся, буцім минули ся злигодні, і доньки Галилеї плели вінки і співали пісні. А в Єрусалимі навіть Фарисеї провіщали вісти про волю.

Але Гамаліот не брав участі в radoшах. Він добре знав, що справжня війна ще не почала ся, що римський орел збираєть ся розиравити пазурі. От він вийшов із Єрусалима, і мандруючи по краю скликав посполите рушення. І отсе втомлений від покликів до зброї повернув ся до власної оселі, аби зазнати спочинку та мира.

І дивлячись на багрянець заходу та на синє небо він плакав, бо ясне небо говорило йому про вічний закон злагоди, а його серце жадало злагоди на землі, почувавчи огиду до крови та сварки. І здавало ся, серце Гамаліота м'якшає від ласкавого подиху тихомирної зорі і в душу його спадає тихе забуття. Навкруги Гамаліота, на східцях хати лежали його учні й прихильники в одежах відпочинку. І всі мовчали, бо мовчав учитель, над котрим пролетів тихий янгол забуття. Він забув про Римлян і про помордованих братів і про батька, що загинув у війні за волю, і про безвинну кров і про все...

І глибоко зітхнувши Гамаліот промовив :

— Люди мусять бути братами, а божий сьвіт такий гарний!...

Але здалека піднята курява клублячись по шляху все наближала ся, і притуливши руку поверх очий до лоба Гамаліот побачив гурт людей, що прямували до його оселі.

То були посланці з Єрусалима, що прийшли з вістями до Менахема: і галилейські селяни і Ідумейці і Єссеї в білих оде-

*) Підчас звоювання Римляни вилізли на стіни обляженого города Йотапата знайшли всіх мешканців мертвими. Жива була лиш одна стара баба, котра оповіла, що обложени на передодні останнього нападу повбивали попереду жінок і дітей, а потім і самі себе, давши смерті перевагу перед неволею.

жах. Ідучи шляхом вони сперечалися між себе, бентежачи го-
моном незугарних голосів розкіш вечірньої тиші.

Оттак наблизилися вони до хати Менахема, деякі брязкаючи
запорошеною зброєю і всі сперечаючись без перестанку. Коли-ж
надійшли близько, то стали, і Менахем спитав, з-за чого у них
повстала суперечка.

Наперед висунулися посланці і промовили:

— Ми йдемо з вістями з Єрусалима і насамперед вислу-
хай нас!

Менахем відмовив: „Кажіть!“ І вони розказали Гамаліоту:

— Скоро як ти і богацько иньших рушили з Єрусалима,
щоб скликати до заемоги поспільство, в Єрусалим повернув ся
царь Агріппа, котрого до того часу не було. Побачивши, що люд
готується скинути ярмо неволі, він зажурився, бо думав про
свою посаду... Бо-ж Римляни, коли переможуть, не забудуть ски-
нути його з трону, як що він прихилить ся до народа. Також
і Юдеї проженуть його, як що пристане до Римлян. Царь Агріппа
має престол і тим згожується терпіти неволю. Зібравши народ
він почав умовляти його. Народ стояв в низу на вулицях, а царь
стояв на височині сходів. Сестру-ж свою Вероніку, котру народ
любив за її тихість, поставив супроти себе на дасі Гасмонеевого
будинка, загадавши їй на видноці всіх проливати сльози. І тим
способом бажав силою своєї красномовности закаламути думки
народні, а жіночими сльозами залити огонь народнього гніву.
В промові своїй Нерона називав володарем лагідним, а Римлян
добросердими побідниками і казав: „Ніяка річ не зменшує так
біль від ударів, як згода і терпіння покривджених...“ І збаламутив
богачох. Тепер у різних кінцях краю переказують слова Агріппи
і в одностайне повстання народа засіяно роздор. І ось отсі, що
з нами прийшли, теж тримаються різних гадок і сперечаються.

Коли посланці скінчили розповідати, тоді висунулися на-
перед Матафія і Захарія, крамарі, і заговорили до Менахема:

— Агріппа має рацію, а ти й твої сієте лихо. Твій батько
загинув у війні і загубив наших батьків невинних у повстанню;
оттакечки й ти бажаш повстанням занастити нас спокійних тор-
говців. Ти не шануєш своє життя, бо у тебе нема скарбів, а ми
цінуємо своє життя дорого. Роби-ж по правді, мудрий Менахеме,
сину загиблого Єгуди.

Менахем зневажливо відповів крамарям :

— Мій батько загинув і ваші батьки теж загинули; мій батько загинув узброєний, а ваших батьків убили осатанілі переможці. Але во істину кажу вам: не мій батько загубив батьків ваших, а навпаки — вони загубили мужнього Єгуду.

І крамарі спитали: — Як се? — Менахем відказав:

— Єгуда виконував свій обов'язок, ставлячи опір насильству завойовників. Таким робом чинили всі наймужнійші лицарі поміж усіма народами: Парф'яни і Нумідійці й Маври. І коли-б усі виконували свій обов'язок, то Рим не наважився-б зайти за свої межі, і на землі був би мир, і край наш не стогнав би під ярмом. І мій батько був би живий. Але ваші батьки так само, як легкодухи з інших народів, покинули своїх оборонців без допомоги, і вони погинули, а ми, сини тих людей, придбали срамотню неволю. От що відповім я вам, крамарі... Гетьте!...

Тоді наблизили ся до його Єссеї в білих убраннях і сказали:

— Ти сієш кривду, мудрий Менахеме, доктриною, котра пишеть ся, ніби дізнала все, що було, що є і що буде. Чи не досить було-б людині знати закон Мойсея та ще орати землю?... І горе тобі, Менахеме, сину Єгуди!

Коли облягають місто і місто ставить опір, то обляжники обіцяють дарувати життя покірним, а бунтівливих карають смертю. Ми навчаємо тихомирства і ми уникнемо загальної руїни, хоч би задля того довелось і покинути рідний край, і ми існувати мемо, — ми і наші діти і наше вчення... А ви, ворохобні, загинете... І тим ми живі люди, а ви призначені на смерть... Чия-ж наука ліпша?...

І вони проказали йому притчу, котру Менахем пильно вислухав, і другу й третю, в яких говорило ся, що боротьба — лихо.

— Воду, казали вони, — не сушать водою, але огнем, і огонь не гасять огнем, але водою. Так само і силу не перемагають силою, котра є зло.

І ученики Менахема бен Єгуди збаламутили ся. Але сам Менахем не змішав ся і відповів:

— Правду промовили ви, покірні Єссеї, саму правду: коли місто обороняєть ся, то обляжники бють оружем тих, хто його боронить; тим же, що згідні піддати ся, обіцяють життя, аби прихилити більшість до підданства... Так, се правда! Але коли на місто нападають грабіжники і нема кому встати до оборони, що тоді роблять насильники?... Чи не вбивають вони тоді всіх без

вибору, не бачучи жадної різниці ні жадної рації чинити комусь ласку?... Пригадайте Фльора: чи не однаковісінько його жовніри вбивали і тих, хто стояв у зброї, і тих, хто виходив на зустріч легіонам з ласкавим витаннем? А нині Кестій воюючи з нами привертає вас обіцянками безпеки і захисту. Не видко шляхів Господніх смертному оку: може ми, оборонці волі, загинемо, а ви жити-мете з дітьми і з дітьми дітей. Тоді, тихомірні Єссеї, чи не згадаєте ви з подякою про нас бунтівливих, що притягли на себе цілком усю силу гніву завойовників і своїм сконаннем купили вам мир та спокій?... Будьте-ж вдячні тим, хто готуєть ся загинути, ви, покірні і заховники життя; бо ваша покірливість має ціну лише завдяки нашій перекірливості, а ваш спокій подібний до квіток, що цвітуть на степах политих нашою кровю...

— І ще відповім на ваші докази: Ваші думки ховають ся за порівняннями та притчами, в яких немає духа знання, а є тільки форма. Се міхи, в які можна налити вина поганого і гарного; але по міхам не можна дізнати ся, яке вино добре, а яке недобре; вино пізнаєть ся аж в ужитку. Оттак саме й правда пізнаєть ся і пересвідчуєть ся не порівнянням, але досвідом, котрий є проба правди...

— Міць руки — не добро й не лихо, а міць; лихо-ж чи добро в її вжитку. Міць руки — зло, коли вона підіймаєть ся на кривду і здріство меншого; коли-ж вона підіймаєть ся задля праці або оборони ближнього — вона добро.

— І як що ви гадаєте, що янгол, котрий розкрива значінне порівняння, служить тільки вашій правді, то в сьому ви помиляєтесь так само, як і в иньшому. Огонь не гасять огнем, а воду не заливають водою. Се правда. Але камінь розбивають каменем, сталь відбивають сталлю, а міць — міцю... Таке моє порівнянне...

— І янгол притчів не вам тільки розкрива їх таємність. Я теж розмовляв з ним, і от послушайте, що він розповів мені задля вияснення моєї науки про сьвятість опору...

І раббі Менахем розказав ученикам своїм і присутним Єссеям таку притчу:

— Раз Бог змілосердив ся над землею, геть чисто покритою лихом та горем. І промовив: „Я пошлю людям мого наймилішого янгола, котрого ще не бачила земля...“

І він покликав до себе невинного янгола, котрому було ймення: „Невідомість зла“. В очах небесного була така глибока

ясність, така тиха втіха і лагода безневинности, що кожний раз, коли погляд Бога занадто довго, повернутий на грішну землю, затемрював ся, Він дивив ся в обличчя свого коханця, в його синії очі і сам прояснював ся... Янгол з'явив ся перед Богом у своїх білосніжних шатах і підняв на його синії очі, в котрих світила ся молода невідомість...

— І Бог сказав своєму янголу: „Полинь аж он туди на землю; хай люди побачать твою ясність і засоромлять ся від темної неслави. Засоромлять ся і покинуть. Твоя невідомість так велика, що й вони забудуть про ганебні вчинки“.

Янгол ласкаво всміхнувся і тихо полинув до землі.

І чимало людей бачило його і кому трапляло ся подивитись у його прозорі очі, той просвітлювався... І безщасний забував своє горе, а лихий забував свою злість, і навкруги янгола затихала влоба, а він летів далі, і як попереду очі його були прозорі, бо він не відав зла. Раз він летів понад землею і зобачив у лісі чоловіка. Чоловік ішов стежкою прислухаючись до лісового гомону і озирав ся, бо за ним гнали ся люди.

Але янгол не відав, чого люди женуть ся в лісі за людиною і наважив ся спуститись до чоловіка і явити ся перед ним у гушавині, сяючи своєю чистотою і лагідною безневинністю.

Але в той час чоловік наблизив ся до оселі другого чоловіка, котрий сидів на порозі, і впавши в знесилі перед хатою втікач промовив:

— Я не маю сил йти далі, я втопив ся і за мною женуть ся і мене вбють. Дай мені захист і оборону під твоїм дахом!

І чоловік відповів: — Я знаю, хто за тобою женеть ся: їх батьки й діди завше гнали безневинних, а мої батьки та діди давали притулок малосилим та пригнобленим!... І я дам тобі захист. Зайди в мою хату і засни... Але перше дай, я розкую твої кайдани, як робили мої батьки та діди і заповідали те мені.

І він розбив кайдани і дужою рукою закинув їх далеко геть і промовив:

— Хай не опоганить ся господа батьків моїх і господа дитий моїх кайданами невільництва!

І переслідуваний чоловік увійшов у хату і заснув, а янгол усе чув і бачив і нічого не зрозумів, бо ймення його було Невідомість.

Він схилив ся над стомленим і усміх заграва на устах сонного і душа його стала ясна, а сон міцний.

Потім янгол наблизився до господаря, котрий сидів на порозі, але господарь не побачив янгола Невідомости, бо очі його пильно дивилися в ліс. Він стеріг сон свого гостя.

Тоді янгол полинув далі.

І недалечко надібав людей потомлених, змордованих і осатанілих. Піт і злоба закривали їм очі і вони не бачили, що перед ними янгол, а лише питали, чи не бачив він людину в кайданах?

І янгол пожалував натомлених людей і простягнувши руку до хати, де бачив чоловіка в кайданах, сказав:

— Ідїть за мною, він там!

І сам пішов попереду і довів їх до хати; втікач спав з усміхом на устах, бо душа втікача була ясна.

І скоро господарь зачув тупіт людей і побачив їх, він хутко підвівся і пішов у хату. І розбудивши сонного сказав йому: „Брате, ти відпочив! Тікай з моєї господи і поспішай зайти як найдалі, бо сюди наближається погоня...“

Чоловік злякався і промовив:

— Вони убють мене в лісі! Я спав у тебе і через те не встигну втекти... Горе мені, я пропав!...

Але господарь відказав:

— Тікай мерщій, а я затримаю їх тут! Батьки та діди заповідали мені стерегти сон гостя, і ще ніхто не терпів нещастя від того, що спав у моїй господі.

Втікач йняв віри і помандрував у ліс, а господарь узяв оружя і став на порозі.

І люди-гнобителі наблизившись побачити господаря і сказали:

— В твоїй хаті є людина, котру ми стежимо щоб убити! Віддай нам його!

Але господарь відрік:

— Ваші батьки й діди завше гнали безневинних, а мої батьки заповідали мені стерегти сон гостя.

Тоді люди вихватили мечі, а янгол стояв і не розумів нічого, бо ймення його було Невідомість.

І сталь хрестилася зі сталлю і голосно дзвеніли і верещали сперечаючись за життя чоловіка, котрий боронив життя другого...

А янгол слухав, але нічого не розумів...

І довго сталь блищала, скреготала і бряжчала, аж поки з гадючим сичанням не впала ся нарешті в груди оборонця. І впав він на порозі своєї хати обливаючись кровю.

І кров бризнула з рани і попала на білосніжне убрання янгола і лишила ся на нім червоною плямою. А вуха янгола вразив передсмертний стогін чоловіка, котрого він згубив з невідомости...

Гнобителі-ж кинулись у хату і нікого не знайшли. І повернувшись назад сказали господарю:

— От ти збрехав, потаїв від нас правду і тепер сам помираєш.

А господарь відповів:

— Я потаїв від вас правду, але моя правда ясна перед Богом, бо я вмираю в обороні безсилою, як робили мої батьки й діди. І свою кров я заповідаю моїм дітям і дітям вашим.

І після сих слів він помер, а янгол слухаючи всю розмову не зрозумів її змісту, бо ймення його було — Невідомість...

Але скоро погляд янгола упав на червону кров, відблиск її відбив ся в його очах і вони втратили свою попередню ясність... Він підняв їх на людей з виразом жалю і ляку, а потім в остраху смерті підніс ся до престолу Бога і став перед ним. І Бог поглянув у його очи і на його одежу... Янгол стояв перед ним і в очах його не було вже ясности, а був неспокій і біль і сором: він був окровавлений. І очи янгола помутніли, в них не було вже чистої невідомости попереднього часу, та не було також і журного знаття...

І Бог затуманив ся, а янгол сказав йому з докором:

— О, Адіной, Адіной!... От куди послав ти свого янгола... От що люди заподіяли мені... На моїм серці тепер камінь...

І Бог дивлючись на янгола заплакав:

— О, люди, люди! Що ви зробили з моїм коханцем! Як то скоїлось з тобою і де загубив ти свою попередню ясність?...

Тоді янгол розповів Адіною все, що з ним стало ся:

— В лісі я бачив чоловіка в кайданах і другого, котрий сидів на порозі хати. Вони балакали щось про утиски і про оборону, але я нічого не розумів. Потім утомлений чоловік зайшов у хату, а я полинув далі... Я хотів з'явити ся перед ними, але вони мене не побачили, бо пильнували про иньше...

— Їм зайво було дивити ся на тебе! — промовив Бог. — З початку ти мусів показати ся гонителям, а гоненому потім.

— Я не знав! — промовив на се янгол. — І далі зустрів я иньших людей, котрих очи склепляли піт і ворожнеча. Вони литали не дивлючись на мене, де людина в кайданах? І я показав їм хату...

Бог похилив голову і промовив:

— Горе, велике горе!... Я бачу нині, що на землі немає місця тихій Невідомості!...

А янгол розказав усе і покликнув:

— Ти сам послав мене на землю, ти винний у тому, що скоїло ся, а не я!... Скинь тягар, що давить моє серце, здійми з моєї одежі червоні плями!... Зроби, Передвічний, щоб я не відав як і перше, щоб у душі моїй знову запанувала ясність сьвятої невідомості...

І янгол ридаючи схилив ся перед престолом Бога. Але Бог відмовив

— Не тямив сам, про що прохаєш. Я не зроблю сього, але зроблю иньше: замість Невідомості я дам тобі журне розумінне...

І Бог розповів янголови, яка кров обагрила його шати, і сказав йому:

— Даю тобі заповіт носити сю кров як сьвятиню. Се кров чиста, бо пролита в обороні безсилою. І знаючи се ти тужитимеш, а невідомість ніколи до тебе не повернеть ся... Навіть я не маю сили закреслити і знищити в скрижалях часів те, що раз було в минулому. І невже ти бажаєш, щоб позаду лишило ся все те, що було, а в твоїм серці панували б сьвітлі радощі?... А чи сього жадаєш, чи сього благаєш?...

І поки так Бог промовляв, в очах янгола зник тяжкий смуток і заграло в них журливе розумінне і він жахнув ся і впав перед престолом божим з покликом:

— Ні, Всемогутній! Не хочу, не хочу!... Лиши мені на завше мою журбу!

І Бог підвів янгола і сказав:

— Ти як і перше будеш мені наймиліїшим, а моя любов до тебе ще збільшить ся... Але від сього часу ймення тобі буде вже не Невідомість, а називати-меш ся ти Великая Журба...

І янгол підвів ся і підвів очи на Бога; і Бог знову з замилуванням дивив ся в сі очи і бачив у них... Журбу.

І янгол сказав: — Тепер, Господи, пусти мене знову на землю... Я віднесу сьвяту кров праведника дітям його і дітям убійників... І хай як вони повиростають, прозорість в очах їх заступить смуток знаття... І тоді перші будуть готові повстати до оборони слабих по звичаям свого роду і виконувати-муть за-

повіт батьків, поки аж діти гонителів не зрозуміють усю скорботу, яку породив заповіт гнобителів...

І схилившись перед престолом божим янгол підняв ся і тихо махнувши крилами полинув до землі, а Бог з замилюванням стежив за таким летом Журби...

Доки Гамаліот казав притчу, вечір одяг землю своєю синьою ризою. І земля потонула в темряві, а на небі засьвітили ся огні Господні, і знову палаючий меч засьяв у високости обертаючись на Юдею!

І серця всіх вгамували ся і затихли, а в душі зійшла побожна боязкість перед ознакою волі Господньої. І всі мовчали прислухаючись до німої тиші. Людям здавало ся, ніби вони чують грізний біг комети в безкраїм обширі небес, — зірниці, котра віщувала неминучі події.

А Гамаліот став на східцях свого будинка, підняв руки простираючи їх до блакиті неба, і осяяний увесь відблиском небесних огнів засилав благання до Адіноя :

— О, Адіной, Адіной!... Ти посилаєш на землю знаменá, але не розкриваєш їх значіння. В тім краю, на який обертаєш ти вістрє меча твого гніву, нині є гнобителі і пригноблені... Першим чи другим погрожаєш ти своїм знаменом?

— Хай буде воля твоя, Всевишній, але от моя до Тебе палка молитва. Прийми її Ти, що сидиш у горніх і мудрим оком бачиш безкраї часи... В Тобі справжнє сподівання, в Тобі розв'язок невідомих, в Тобі примирення...

— І коли Ти в безкраїй мудрости постановив за наші часи правій справі загинути, а гнобителству ще раз одужати...

— І коли нам, оборонцям, судило ся загинути, а гнобителі спорудять вівтарі тріумфа та нечести на руїнах твоїх вівтарів...

— Нехай буде!...

— Але справди прохання осуждених, уволі наше прохання, Всесьвітній!

— Хай ніколи не забудемо ми, доки живі, завіта боротьби за правду!

— Хай до віку не скажемо: краще спасемо ся самі, а слабосилих покинемо без оборони!

— Хай жаден напад наш не підніметь ся на невинуватого в насильстві!

— Хай ніколи не вчинимо ми замаху на сьвятощі чужих вівтарів, памятаючи наругу своїх!

— Хай думки наші заховать ясність, щоб керувати стопи наші на шлях правди, а удари рук на оборону, а не на утиски!

— І коли наші очи склепляти-муть ся на видноці смерти, не відніми від нас, Адіной, віри в перемогу слушного діла на землі!

— Аби ми знали, що закон правди невідмінний, як невідмінний закон природи: аж он зараз грізне знамено жевріє в блакиті неба, але воно перебіжить і зникне. А лагідний місяченько, котрого нині заледви видко, зіходити-ме понад землею від віку й до віку...

— Коли-ж ударить час твоєї волі і ми загинемо, хай янгол Туги осїнить своїм крилом наші могили і оповістить про нас дітям нашим і дітям ворогів наших, щоб і наша смерть придала ся на користь слушній справі...

— І вірю я, о Адіной, що на землі настане твоє царство!... Згине утиск, народи зберуть ся на сьвято братерства і по вік уже не потече кров людини від руки людини... Тоді янгол Журби радісно махнувши своїми крилами полине до неба, а на землі настануть радість та мир... Хай тоді люди згадають про нас нещасних, що в лютий час пролили свою кров задля оборони, а не задля утисків. Амінь!...

Переклав

Ст. Закубанський.

Ненастанна деградація енергії

конечна проява і причина всякого руху і життя в природі.

I.

Всяка матерія або субстанція в якій будь формі, якою вона проявляєть ся нашим змислам, складає ся з дуже маленьких частинок званих молекулами. Її вага, барва, питомий (спеціф.) тягар і теплота, її електро-магнетичні й хемічні прикмети, словом усьо, що творить суть матерії, ціла її — так сказати — фізична і хемічна спеціфіка знаходить свій найсубтельнійший квантативний вираз у гіпотетичних частинках — молекулах, в яких зачарований сьвіт я бажаю впровадити шан. читача. Вперед слово про абсолютний розмір тих матеріяльних індивідуїв. Нернет, один із найповажнійших сучасних теоретиків фізикальної хемії говорить про се коротко так: розпустім 1 міліграм білковини в літрі води, то в кождім кубічнім міліметрі знайдемо ще 11^{14} або 100.000,000.000 молекулів. Виходило би отже, що один міліграм білковини складає ся з 100.000,000.000,000.000 осібних частинок. На якій основі оперто той рахунок, годі тут входити, бо на се треба би посвятити осібну розправу.

В однім кубічнім міліметрі якого будь газу при температурі 0° Цель. а тиску одной атмосфери (або нормальнім стані барометру) знаходить ся 5.5×10^{16} або 55.000,000.000,000.000 газових індивідуїв, в однім отже літрі те число зі шістьма ще новими нулями. Такі то ліліцнути ті молекули. Що-ж говорити про атоми, ті хемічні елементи, з яких складає ся кождий молекул-частинка! Бо з притиском мушу зазначити, що кожда хемічна матерія без виїмку не є, як би може хто собі представляв, якоюсь безладною мішани-

ною різних атомів чи хемічних елементів, але складає ся в самих одноцільних, ідеально до себе подібних, або лучше скажу абсолютно ідентичних частинок, що про себе можуть бути збудовані в одного, двох, десятках, соток, а навіть, як пр. частинки білко-вини, з тисячів хемічних атомів.

Ціла отже ріжnorodність вишнього вигляду, всі прикмети матерії, на яких основує ся ціле органічне житє, мають своє жерело в сих найдрібнійших частинках — молекулах; вони для мертвої матерії те саме, що кліточка чи комірка для організмів.

Ріжниця між кліткою а молекулом лежить знов у тім, що перша є немов би величезною будівлею, збудованою з молекулів комбінованих і конфігурованих зі собою в нечувано ріжnorodний спосіб.

Спільною метою сучасної фізики й хемії є відповісти на пита-нє, яка переміна, яка акція наступить тоді, коли зложимо якийсь уклад чи систему з кількох родів матерії, який буде стан тої системи по упливі якогось означеного часу, — відповісти по змої основно, але просто, поєдично. Чим-же є ціла жива природа, як не велико-чисельною масою найріжnorodнійших систем, які під загровою смерти не можуть ніколи осягнути стану рівноваги, спокою, яких житє основує ся як раз на вічних перемінах, до чого прине-волюють їх фізичні й хемічні прикмети матерії, в якої вони зложені. І коли що чудує нас, то та неосяжна гармонія в доборі складників тих систем. Ціле житє як ростище, так і звіряче, ба навіть по думці деяких навіть духове можна уважати за вічний спад енергії кінетичної, за якесь ненастанне виладовуване енергії в форми більше на менше напружену.

Про те, що се за енергія і який рід її має в собі немов би запас житєвої сили, я хотів би поговорити тут. Про неї взагалі та про її перемини трактує основно сучасна термодинаміка, що ставить нині хемію в цілком иньшій сьвітлі, як перед кількома десятками літ, і здобула собі таке значіне, що стала ся провідною ниткою в студіюваню майже кожної проблеми, що висуває ся в сучасній природничій науці, тоб то в астрономії, фізиці, хемії а по части посередно вже і в фізіології. Повтаряю се питає: який рід енергії, бо не кожда її форма має живу силу, за котру веде ся між творами природи ненастанна боротьба.

Наука емпірична, оперта виключно на експерименті, викрила нарешті причину, чому не допняли мети всі ті, хто марив про збу-

доване *perpetuum mobile*. Всі їх праці пропали марно: прилад, що мав би перемінювати теплоту оточення на механічну працю, суперечить законам природи.

Цілим механізмом неорганічного й органічного життя в природі кермують два основні закони. Перший можна висловити так: енергія не може ніколи затратити ся, а коли на око десь пропаде, то її еквівалентна кількість мусить виступити в иньшій формі.¹⁾

Другий закон, який популярно дуже тяжко здефініювати, можна представити лише яко математичну функцію; він трактує про модифікації, яким підлягає спроможність свобідного переходу одної форми енергії на другу. Його квалітативну сторону можна представити так: Внішня праця і кінетична енергія маси, що відбуває рух, дають ся обопільно і цілковито перемінити одна на другу, або перевести на тепло. Внішню працю пр. тиск атмосферичний водяної пари можна зужиткувати до впровадження в рух маси (парові мотори), а потім через насильне гальмоване перемінювати назад на тепло (яке ogrіває пр. при желізницях шини, колеса а потім посередно доколішне повітря). Та при тім енергія пари сильно втрачує ся, бо припускаючи навіть, що ми могли би всю кількість того тепла без страти назад зужити до переведення води на пару, то ми переконались би експериментально, що дістали б далеко меньшу енергію від тої, якою ми розпочали роботу.

Між живою енергією пари, яка в тім процесі затрачує ся ступнево, а житєвою силою організмів я власне хочу перевести аналогію і виказати, що й там енергія десь пропадає. Тут треба собі якось вияснити внішню суперечність тих двох законів основних, із яких перший говорить, що сила непропаща, а другий навпаки, що жива сила вічно затрачує ся. Бо-ж можна би йти консеквентно дальше і питати: коли житєва енергія затрачує ся, то знаємо, що на її місце мусить повстати еквівалентна кількість енергії в иньшій формі, отже дістанемо енергію, яку прецінь усе буде можна перемінити на першу, а як, в який спосіб, то нехай собі тим голову ломить мама природа. А я переконаний, що навіть мама природа не вийде з того блудного колеса і махне рукою на

¹⁾ Про сей закон непропащої сили писав у нас популярно проф. Пулюй (див. Літ. наук. Бібліот. Укр.-руськ. Вид. Спілки ч. 5).

ту енергію, з якої вже не добуде життя, а пошукає собі иньшого жерела життя.

Щоби вже раз приступити до самої суті тої дискусії, вертаю назад до наших ліліпутів, яких скількість ми зміряли на вступі, бо надіюсь через них по троха вияснити, чому і в який бік мама природа махає великодушно з резигнацією рукою на одну часть живої енергії.

Я хочу оперти ся на кінетичній теорії матерії сталої, плинної а найбільше газової, яка давнійше мала значіне образного представлення гіпотези, але в остатніх літах стала уважати ся за наукову правду.

Хемічно чисту матерію сталої представляють собі нинішні вчені як агрегат (скупленє) нечуваної скількості частинок, споєних зі собою силою притягання. Від атомової конфігурації в середині кожної частинки залежить фізичний і хемічний характер матерії, а калорична енергія (теплота) дістає свій вираз в локальній вібрації кожної частинки довкола одної точки, в якій вона би зупинила ся в часі рівноваги, спочинку. На підставі нинішньої науки знаємо, що та — так сказати — термічна смерть наступає у кожній матерії при — 273° Цель. При огріваню сталої маси ділає термічна енергія в троякий спосіб: 1) підносить живу силу або иньшими словами інтензивність вібрації частинки й її атомів, які зачинають танцювати собі на власну руку незалежно від руху частинки, в якій вони увязнені; 2) зачинає поборювати чим раз дужше притягаючу силу частинок (Kohäsionskräfte); 3) поборює внїшній атмосферичний тиск окруженя.

Зразу перша точка перевиснає дуже значно другу й третю, та де далі температура підносить ся так, що частинки зачинають за сильно вихилати ся, при тім заваджають собі обопільно і настає криза: жива енергія поборює вже зовсім притягаючу силу, о скілько та остатня вязала зі собою частинки дуже ціпко, і вони починають дуже раптовно розсувати ся, виконувати вже зовсім свободні рухи, яких амплітуди дуже значно побільшені. Матерія стала „топить ся“, переходить на плин. Що до третьої точки то скажу ось що: матерія при огріваню розширює ся, отже поконує внїшній тиск повітря, що правда, дуже незначно. Та його вартість зрозуміємо і онїнімо з того факту, що він впливає сильно на температуру топлення матерії. В абсолютній порожняві топлять ся, ба навіть дестилують ся

металі при звичайній комнатній температурі, як то нині виказують експериментатори.

Оттак дістали ми плин зі сталої матерії. Жива сила кожної частинки тут уже така велика, що вони бють об себе з дуже великою силою і наколи би ще не їх молекулярна атракція (притягаюча сила), що тут ідеально рівноважить попередню силу, то частинки розлетілись би серед шаленої експльозії. Огріваймо тепер плин. Жива сила частинок побільшує ся дуже скоро, нарешті вони вачинають танцювати так скажемо, що поборовши обопільну масову атракцію розлітають ся на всі боки. Плин кипить. Частинки бючи об себе старають ся як найдальше розсунутись, забрати як найбільше місця, при чім виконують уже велику працю, бо поборють тиск одної атмосфери. (Повітре, як знаємо, тисне страшенно, бо з силою одного кі. на один цм.²). Ми можемо ту неспокійну газову масу замкнути і міряти її тиск манометром. Але бо той тиск уміли геніяльні фізики чудово використати. Не маю тут на думці Джорджа Стефензона. Безсмертні Бойль, Маріот ще в 18 віці, Гей-Ліссак і Авогадро на початку попередного віку, а опісля Роберт Маєр, Гельмгольц, Жуль, а далі Карно, Кляузіус і Мексуель викінчили математично й експериментально кінетичну теорію газової матерії, на якій тепер як на твердім ґрунті спочиває ціла будова теоретичної фізики й хемії. Дуже легко тепер на основі праць тих геніяльних людей виказати, що тиск (р) матерії газової рівняє ся третій части продукту маси (ваги) одної частинки (m), скількості всіх частинок (N) і квадрату пересічної скорости (v²), з якою летить кожда з них, $p = \frac{1}{3}Nm v^2$, бо до того взору доходить ся через просте льогічне розумованє, через просту аналізу тиску газу замкнуеного в однім кубічнім дециметрі.

Наколи визначимо продукт Nm якого будь газу, що належить до найлекших операцій лябораторійних, бо продукт той означає попросту, кілько важить газ, — то маючи в руках вартість тиску його при даній температурі відчитану з манометра, знаходимо скорість, з якою летить частинка газова. Для водня (H) обчислено тим способом 183900 cm/sec. при 0° Цель., тобто близько два кільметри на секунду. Що за нечувана скорість, з якою летить та пилінка, бо великості абсолютної частинки не буду вже пригадувати. Скілько-ж там живої енергії містить ся в тих частинках, що летять зі скорістю гарматної кулі! Позитивна вартість тої енергії

стоїть в простім відношенню до температури і навпаки, температуру можна міряти пересічною кінетичною енергією частинок.

Така дефініція температури довела до цілком нового розуміння термічної енергії. Теплота якої будь матерії репрезентується загальною сумою кінетичної енергії її частинок, на яку складаєся 1) поступовий рух частинки (*fortschreitende Energie*); 2) евентуальна але дуже правдоподібна її ротація навколо якогось пункту тяжкості в її нутрі; 3) незалежний рух атомів, з яких частинка складаєся. При невеличкій застанові ясно зрозуміємо, що тільки перший складник енергії калоричної, тобто поступовий рух легко перемінити на внішню працю, як се дієся при застосованю експанзивної сили водяної пари при локомотивах. Другий і третій складники зовсім індиферентні, отже страчені, бо ми абсолютно не можемо вжити їх до якоїсь внішньої праці.

Поступовому рухови частинок можемо надати певний означений напрям, отже тим самим панувати над ним, а до якої досконалости допроваджує невичерпаний у вигодах людський дух, то послухаймо, що говорить сер Ляйон Пляйфер, який обчислив, до якої міри можна визискати опалову силу вугля при машинах „компаунд“ (*Compound*) на пароходах. Він вичислив, що кусень вугля в промірі німецької марки, спалений під кітлом корабельної машини дає таку енергію, що вистарчить до перевезеня 20 сотнарів збіжа на дві англійські милі. Інший обсерватор в льондонській часописі „*Engineer*“ обчислив, що пів аркуша листового паперу спаленого під кітлом потрібно експанзивної парової машини дає стілько тепла, що його вартість рівняється праці перевезеня 20 сотнарів на одну англійську милю. Просто вірити не хочеся, як тут уже техніка поступила. А проте бачимо, що дуже багато кінетичної енергії ми не годні використати.

Ба, як би то молекули були такі великі як гарбузи, аби ми могли докладно обсервувати, яким способом він вібрує довкола своєї осі, як танцюють у нїм атоми, що їх у частинці може бути велика сила, а їх рух дуже-дуже різнородний! Тоді зробивши над кождим газом довші студії, могли-б ми й ті иньші складники кінетичної енергії при помочи відповідних механїзмів використати до виконуваня внішньої праці, або иньшими словами — свобідно перевести на иньшу форму енергії. Та поки що, ті два складники для механїчної праці цілком страчені.

Найліпшим доказом правдоподібності сеї гіпотези служить один дуже проречистий експериментальний факт. Із сеї теорії виходить, що гази, яких частинки складають ся з одного атома, будуть мати о много більше енергії свобідної в перемінах на иньші форми ніж гази, яких частинки складають ся з більше атомів. Се цілком природний логічний постулат. Що-ж на те експеримент? Теоретичний рахунок вказує, що відношене загальної суми кінетичної енергії матерії газової до тої части, що не дасть ся використати на механічну працю, вагає ся в границях від 1.667 до 1, відповідно до газу. Експеримент на се говорить так:

Для пари живого срібла, що складає ся з одноатомових частинок,	виходить максимальна вартість	1,666 (Hg)
Для кисня, якого частинка складає ся з двох атомів, вартість уже менша, бо		1,404 (O ₂)
Для азоту	” ” ”	1,410 (N ₂)
” амоняку	” ” з чотирох атомів	1,3 (NH ₃)
” хлороформу	” ” з п'ятих ”	1,1 (CHCl ₃)
” етеру етилового	” ” з 15 атомів	2,029 (C ₂ H ₅ OC ₂ H ₅)

Отже те, чого теорія жадає а ргіогі, стверджує експеримент над сподіване докладно; наведені цифри, се найсвітліший успіх кінетичної теорії.

Примір сеї показує наглядно, як та гіпотеза, на якій я доказую деградацію енергії, зближена до правди, яка тут гармонія між теорією а експериментом, як великий тут триумф індукційної методи в чисто емпіричній природничій науці.

Значить, коли б ми вживали пару ртуті (живого срібла) замість пари водяної до льокомоції маси, то мали б ми далеко більший, бо майже цілий ефект термодинамічний, натомість при вживанку пари етеру далеко менший. Пара ртуті складає ся з одно-атомової частинки, пара водяна з трьо-, а етерова з 15-атомової.

II.

Пора-ж мені приступити до коротенького нарису аналогії між кінетичною теорією газової матерії, в якій деградацію енергії бачили ми як на долоні, а живую силу, причиною всіх рухів, реакцій, усіх прояв ненастанних перемін, якими перемовнена як неорганічна так і органічна природа нашого гльобу і на якій основує ся як матеріяльне так і духове жите людське. Котра-ж то

енергія має в собі живу силу, що родить рух, живе в космосі? На те буду відповідати ось як.

Візьмімо під розвагу переміни, реакції (нім. Vorgang), що наступають у природі самі в себе. Перехід тепла в матерії теплійшої на зимнійшу або проміньоване, незлічимі реакції хемічні при комбінованю систем складаних з різних субстанцій і т. и. мають свою причину виключно в різниці напружень тої самої форми енергії. Аби виразити ся яснійше, беру один конкретний випадок, який можна би свобідно генералізувати.

Маємо систему: сонце — космічний етер — земля.

Матерія сонця має страшно високу температуру, бо не низшу як 50.000° Цель.,¹⁾ отже жива сила (інтензивність вібрації) частинок там така велика, що все знаходить ся очевидно в стані газу, а шкорість з якою летять частинки, також величезна, бо со-вішні пертурбації (то є експльозії) відбувають ся після обчислень Цельнера під тиском більшим як 4 мільони атмосфер.

Цілком пасивно, подібно як повітря джожанем дзвона, вістають частиночки космічного етеру побуджені до руху очевидно незвичайно ріжнородного і нечувано шкорого. Припускають, що частинка така перелітає в своїм тріліоно-разовім на секунду віброваню всі можливі напрями в рамках кулі еліпсоїди чи сфероїди. Рух той переносить ся знов казочно шкоро від частинки до частинки у всіх напрямих у простір. Можемо собі легко представити, що в тріліоно- або і більше-разового на секунду джожання кожного етеричного атома вийде біліоно-разовий рух повторений в певнім геометричною площею означенім напрями.

Теоретична оптика (на підставі поляризації сьвітла) догадуєть ся, що рух у площині подуманій в прямовіснім положеню до напрямю, в яким представимо собі переносенє того руху з одної частиночки етеру на другу, дає енергію сьвітляну, яку ми відчуваємо нашими очними нервами; в якійсь скісно положеній площі будемо отже правдоподібно мати енергію електричну, а якесь там иньше, науці поки що незвісне положенє, яке впрочім можна собі подумати не конче на плоскій площі, має дуже великий так званий каталітичний вплив на приспішенє синтези хльорофілю в ростинах.

¹⁾ Температура вчислена на підставі ріжних дослідів фото- і термофізичних. Див. Dr. Karl Remeis, Die Strahlung u. die Temperatur der Sonne. 1881.

Так отже видимо, що той рух етеру, викликаний великою термічною енергією матерії на сонці, містить у собі цілу майже масу тої великої сили соняшньої енергії, яка тут уже значно змінила свою форму, майже не до пізнання; бо там представляєть ся нам як звичайна, хоч дуже велика кінетична енергія газової маси, а тут розрізнили ми вже аж три роди енергії, хоч кожда з них походить із того самого жерела, тобто світляну, електричну й хемічну, що викликає такі важні в природі хемічні процеси, а якою тепер займаєть ся молоденька ще наука фотохемія.

Як витолкувати собі, як зрозуміти причину, що тут енергія сама в себе перейшла на иньші форми?

Рух етеру переносить ся аж на наш гльоб. Сей гльоб, то величезний конгломерат матеріяльних частинок, неказано дрібненьких. Нашим очам представляєть ся, що правда, стала та плинна матерія як маса, що цілком правильно і без перерви виповнює простір, якихсь дірок чи отворів хочби найменших у неї ні сліду. Та дарма, частиночки такі казочно дрібнесенькі, що вони *de facto* розмірно до свого об'єму ще й дуже від себе віддалені, а простір, що ділить їх, виповнений етером. Етер той, як ми вже бачили, танцює скажено, а хвилі його б'ють об атоми, які зачинають і собі гоїдатись певним означеним способом; з того повстає рух частинок і так при помочи етеру переносить ся термічна енергія з сонця на наш гльоб.

Ту енергію можна виразити цифрами. По вичисленю д-ра Ремайса при рівномірнім розділі переходячого тепла на всі пункти землі отримав би кождий см.^2 в минуті 0,8816 кальорій, в році $0,8816 \times 60 \times 12 \times 365 = 231.675$ кальорій. Иньшими словами: теплота, що переходить із сонця на землю, була би в стані стопити верству леду грубу на 30,8 метрів, обіймаючу цілу землю. Переведена на механічну працю тримала би в ненастаннім руху 750 мільярдів парових машин, із яких кожда працювала би силою 400 парових коний.

Отже та енергія перенесена на землю справляє, що наш гльоб огріває ся і усталює собі свою питому температуру. З того виходить, що він висилає так само хвилі етеру проти сонця, але ті хвилі, хоч протиділають, інтерферують, як каже оптика, в попереднім, не в стані спинити їх руху проти себе, не в стані спинити вічного спаду енергії як раз до землі, бо звідтам етер хвилює безмірно острійше.

Яка-ж тому причина, питаю ще раз, що велика сила сонячної енергії лине раз у раз на землю? Відповідь незвичайно проста: велика різниця температури між обома кулями.

Отже виключно „різниця“ напружень енергії тої самої форми викликає той космічний рух, самий же акт того руху являєть ся нам як раз в иншій формі, бо в формі аж трьох нових і четвертої ще енергії старого татунку, то значить його вартість енергетична зовсім свободна в перемінах на енергію иншого рода. Теперішня наука називає ту вартість „вільна енергія“.

Кожда система, значить і наша: сонце — космічний етер — земля стремить до стану рівноваги, до вирівняня різниці напружень, до стапу, в яким завмирає всяке жите; говорячи науковим явиком, ентропія системи збільшуєть ся ненастанно аж до досягненя своєї максимальної вартости в даних обставинах. А вільна енергія, той намацальний математичний вираз різниці напружень служить тільки до поконання опору, який мусить поборювати енергія при вирівнюваню, при деградації, про зношеню різниці напружень. Бо ще раз пригадую, що як нема різниці напружень що найменше з двох боків, то нема виміви, нема руху, нема жита.

Наколи би температури між сонцем і землею нагло вирівнали ся, то нагло устало би всяке жите, навіть фізичний рух на землі досягнув би дуже скоро свою ентропію, тобто максимальну вартість, і так мусіли би раз на все устати всякі переміни форм, хоча енергія маси нашого гльобу наслідком підвишеня своєї температури була би дуже велика, так що до термічної смерти матерії (-273° Цель.) було би дуже далеко, без порівняня дальше як тепер, коли матеріяльне жите особливо у чоловіка так високо розвило ся, що дало підставу до вового, висшого, духового жита.

Термічна енергія сама в собі, як бачимо, не зовсім придатна органічній природі, бо перенесена на матерію або цілком тратить свою кінетичну вартість, цілком дегенерує ся, або в найліпшій разі пр. при мало-атомових газових частинках може бути ужита до переміни на механічну працю.

Але і тут мусить бути рішучо виповнена одна дуже важна умова, а власне мусять бути різниці в температурах, аби при їх вирівнюваню могла виступити вільна енергія. При залізничих локомотивах працює пара в інтервалі 180° Цель. — 10° Цель. ненастанно.

При **самім процесі** вирівнювання температури можна дістати певну вартість енергії в **найріжнійших** формах, та ба, людський дотеп, який доси зумів використати її **лише до виконання** механічної праці, не посунув ся так далеко, як дотеп **мами природи**, яка послуговуючись таким незвичайно простим механізмом, як космічний етер, може ту вільну енергію, по переведеню її на енергію хемічну, так **геніяльно** формулувати, що покликає до життя органічні вже, **ростинні й зв'їрячі** твори.

І як дуже слушно пише Больцман, боротьба за існуванє між живими організмами, се не боротьба за матерію — матерія всіх організмів у повітрі, воді й землі маєть ся у надмірній скількості — ані не за енергію, яка в формі тепла, на жаль в невірнім стані, нагромаджена в кождім тілі дуже обильно, бо енергія, що в формі тепла перейшла в окруженє, пропала для життя раз на все, на неї отже жива природа **махає рукою**, переходить до порядку. Боротьба йде тут виключно за ентропію, за „вільну“ енергію, яку-б можна вжити до виконання **пожиточної** праці, за енергію, що нагромаджена в часі її транспорту з **горячого сонця** на холодну землю в **ростинах**, стоїть ще до диспозиції кождому, хто в неї схоче і зуміє скористати.

Аби той транспорт можливо **найліпше** використати, розвивають рости неzmірно широку площу своїх листків і змушують тим способом соняшню енергію, **заким спаде** ще на рівень нашої температури, до виконання хемічних синтез, про які хеміки в **нишніх** лябораторіях не мають поки що ясної ідеї. Про продукти тої хемічної кухні, в яких лежить нагромаджена величезна „вільна“ енергія, **нездеградована** на термічну форму, йде в сьвітї **ненастанна** боротьба.

Юліян Гіряк, студ. хем.

Новини нашої літератури.

I. Нове укр. оповідане Марка Вовчка.

Марко Вовчок — не лише визначна поява в нашій літературі, але також свого роду проблем. Скільки в „Народніх оповіданнях“ пані М. Маркович, що творять окрасу нашого письменства, свого власного, а скільки завдячує вона співробітництву свого пок. мужа Опанаса Марковича, се питань, досить категорично поставлене Кулішем,¹⁾ вимагає основної перевірки, тай загалом треба сказати, що в тій формі, як його поставив Куліш, воно не може бути навіть вихідною точкою досліду. Творчість Марка Вовчка занадто богата та широка, щоб могла підійти під таку вузьку формулу. Ми маємо не лише кілька томів російських оповідань сього письменника, писаних без ніякого сумніву без впливу Опанаса Марковича і присвячених змальованню побуту дідичів середньої Росії, міщан і селян (українських), але надто маємо цілий ряд українських оповідань і одно французьке з українського побуту, писані всі по розлуці Марії з Опанасом. Значить, можемо як хотіти оцінювати літературну чи суспільну стійність тих оповідань, а про те мусимо признати, що в літературній фірмі „Марко Вовчок“ пані Марія Мар-

¹⁾ В листі до Ом. Огоновського він писав: »Ті оповідання писали в двох Марія й Опанас, так що в історії укр. літератури мусимо їх двох уважати одним писателем«, див. Ом. Огоновській, Історія літератури рускої ч. III, стор. 226. Розуміть ся, сього співробітництва ніяк не можна уявляти собі в такій формі, як се на основі Кулішевих слів учинив Огоновський (ор. cit. 230), буцім то Марія »рисувала картинки з суспільного побуту на Україні, котрі ачеяже Опанас прикрашував барвами чудовими«. Розуміне процесу артистичної творчости у нашого пок. історика літератури загалом не було блискуче.

кович, тепер Жученко має свою окрему фізіономію, своє самостійне місце. Опанас Маркович у історії розвою сеї фірми — се тільки один епізод; його важність і вплив на той розвій, се поки що одно велике X, величина зовсім невідома; для її оцінки за мало свідощтва Куліша, так само, як за мало його для оцінки літературної стійности „Народніх оповідань“. І тут нова критика буде мусіла основно повимітати те павутинє, яким обвішав Куліш сю незвичайну літературну появу, повикидати геть такі критичні абсурди, як його суд про „Інститутку“ та иньші оповідання, в яких Куліш не добачав самостійної творчости, а тільки зрисовуванє натурщиків і натурщиць.

Та поки-що сама пані М. Жученко подала рішуче запереченє присуду пок. Огоновського, який повіривши на слово Кулішеви тай не добре зрозумівши його, заявив, що „коли вмер Опанас Маркович, то й Марія вмерла для літератури української“ (ор. cit. 230) і в одній із остатніх книжок „Кіевскої Старини“ (октябрь 1902 р. стор. 141—156) подала нам нове своє оповіданє пн. „Чортова пригода“. Се оповіданє виявляє нам фізіономію письменнички зовсім не подібну до тої, яка від молодих літ відома нам із „Народніх оповідань“ 50-их та 60-их років. Марко Вовчок являєть ся тут — гумористом, іде слідами Гоголя тай то не його „Мертвих Душ“ і „Ревізора“, а його „Вечерів на хуторі близь Диканьки“. Се справді новість — коли не найважнійша, то з психологічного й літературно-історичного боку найцікавійша з усього, що приніс нам 1902 рік.

Не думаю тут вдавати ся в розбір і в критику сього нового твору пані Маркович-Жученко; зазначу лише, що з технічного боку він зложений бездоганно, а мова його блискуча, чиста та богата, як у давнього, всім нам дорогого Марка Вовчка. Правда, як плід артистичної творчости, з ідейного й суспільного боку се нове оповіданє глядить на нас якимись чужими очима, мов розбуджений із могили свідок давно забутого часу. Се поясняє нам по троха історія зложеня сього твору. В редакційній увазі, доданій до нього, читаємо ось що: „Містячи на сторінках нашого місячника отсю казку пані Марко-Вовчок думаємо, що читачам буде цікаво знати, чому авторка увяла ся оброблювати казкову тему. Оповідаємо за словами самої авторки, що дозволила нам ізробити отсю невеличку передмову до казки. В маю 1859 чи 1860 р. перед виїздом пані Марко-Вовчок за границу Т. Г. Шевченко заповідав авторці до-

конче взяти ся до оброблюваня казок. „Гляди-ж, доню, — просив її поет — щоб ти мені написала копу-дві, або пять, а то й сім кіп казок“. Сповняючи волю поета і дане йому слово пані Марко Вовчок опрацювала декілька народніх казок. Отся казка власне й є одна з тих, що були написані по заповіту поета. Передаючи її в редакцію нашого місячника пані Марко-Вовчок обіцялась нам ласкаво й на будуще ділити ся з читачами своїми працями в міру як будуть оброблені.“

З сеї уваги не зовсім ясно видно, коли була написана отся казка; здавалось би, що вона була написана ще в 60-их роках, а тільки тепер перероблена. Та найцікавійше тут передане панею Марко-Вовчок слово Шевченка, що наказував їй писати казки. Що могло привести Шевченка до такого наказу? Ми знаємо, що прочитавши „Народні Оповідання“ т. I. Шевченко бачив у Марку Вовчку „тихого пророка і обличителя жестоких панів неситих“. Чи тож такому пророкови пару літ пізнійше наказують писати казки? Одно з двох: або Шевченко вчитавши ся ліпше в твори Марка Вовчка побачив їх головну красу не в тій тенденції, задля якої величали їх тодішні критики в роді Куліша й Добролюбова, або познайомившись особисто з панею Марковичкою побачив, що в її вдачі й уподобанях нема нічого пророцького та обличительного, а натомість був очарований її даром живого слова, оповіданя, може навіть оповіданя оттаких на пів народніх, на пів власного компонуваня казок, як отся „Чортова пригода“.

І в. Франко.

II. Талан чи випадковість?

Наша белетристична література збагатила ся за останні місяці новою повістю: „Сила і краса“¹⁾ і вкупі новим письменником д. Винниченком. Чимось новим, сьвіжим і оригінальним віє від „Сили і краси“; ся повість має те, що примушує читача не лише прочитати її, а ще й перечитати окремі сцени, запам'ятати деякі оригінальні вирази. Правда, „Сила і краса“ не суцільний, закінчений твір, а декілька картин дійсности, талановито змальованих яскравими, виразними фарбами, правдивих своєю реальністю.

¹⁾ Див. „Кіевская Старина“ 1902, кн. VII—VIII.

Що-ж надало яскравости „Силі і красі“? Талан, чи випадкова комбінація творчих сил звичайної людини? Кажучи про „випадкову комбінацію“, ми маємо на увазі думку Щедрина, що „оповідання не годен написати тільки ідіот та математик“. Може дрібніша оцінка твору дасть відповідь на питання, чи д. Винниченко талан, чи лише не ідіот і не математик?

Зміст „Сили і краси“ — се життя тзв. „жуліків“ (зłodіів) і „гулящих дівчат“, життя, до якого талан Максима Горького силою власної оригінальності мов ланцюгом прикував увагу російського суспільства. Один по одному молоді російські белетристи силкують ся протиснути ся до сього поки що мало відомого кола соціального організму; по дорозі до його ви зустрінете д. Грабіну, Скитальця, Юшкевича, Милицину і нарешті новомодного Леоніда Арієва. Всі сі добродії йдуть по стежці протоптаній Горьким; ся стежка доводить їх до брам льохів, то до розчинених горищ; залізна брама, що відділює сьвіт „босяків“ від белетристів, досить тяжка: вони не мають сили відчинити її й побачити, як живуть сі „загублені душі“. Завдяки сьому „сьвіт льохів“ та „горищів“ ніколи їм не доведеть ся бачити на власні очі, а він цікавий, він кермуєть ся власним правом, а не правом виробленим широким суспільством; соціальне життя його кермуєть ся окремим кодексом етичних законів, поглядів на право власности, на правду, неправду...

Тою самою стежекою прямує й д. Винниченко в українській літературі, хоч і не перший (Франко, Грінченко, Левенко). Розчинилась брама помешкання „загублених душ“ Сонгорода: автор зустрів ся з ними і його пильну увагу звернули на себе герої — Андрій, Ілька й Мотря. Д. Винниченко малює тонкими, але виразними рисами постаті, образи своїх героїв, їх відносини до суспільства, що так немилосерне викинуло їх за свої межі. Схилився Ілька на тин і замер — ні думок, ні бажань, навіть дихання не почував він у собі, тільки чув, як сонце гріло-пекло, як розливало якісь лінощі по тілу і байдужість до всього.

Такий настрій панував у душі героя Ілька, жуліка по ремесству, коли автор зустрів його; в сьому настрою застає його й дівчина красуня Мотря, що вертає від Андрія, Ількового товариша, побита, з синяками під очима.

— Чого дивиш ся? Не пізнаєш може ще й досі? Я Мотря, Мотря! Твоя полюбовниця... Ха-ха-ха! А Андрій за це мене буде

бить. Він мене тільки що знов бив.. Диви... о... сніжак уже набіг. А ти поцілуй! Ти-ж те-ж любовник, ха-ха-ха.. Один бє, а другий цілує. Ось він зараз прийде сюди, а я на злість йому прибігла до тебе. Ти може думаєш, що я тебе люблю? Пхи! Я його люблю, а тебе ні!

Ся мова Мотрі до здивованого появою її Ілька звертає пильну увагу читача своєю оригінальністю; Мотря повинна зробити ся осередком оповідання — в неї закохані Андрій і Ілько; кого з них обрати дружиною? Одже на рішницю сього питання Мотрею шляхом оригінальної, але не завжди психологічно правдивої боротьби з власним „я“ збудовано романтичний бік „Сили і краси“. В хвилину найбільшого впливу своєї краси на Ілька, Мотря кокетує з ним питаючи:

— Хиба гарна? дуже? га? Ти-б, правда, не вдарив-би, по-жалів? Ха-ха-ха! Та куди тобі! Ще-б я тебе набила. Ти тільки Жидів і вмієш бить. А здоровий!

— А ну дай зацію — побачиш, чи вмю!

— Ну да, „дай“! А крикни на тебе, то й сховаєш хвоста... Хиба ти посмієш? от Андрій... диви... о! ось — розстібнувши кохточку показала вона чотири круглі сніжки.

Ось якими фарбами малює нам Мотря вдачі Ілька та Андрія з погляду власних симпатій. Ілько — фізично дужий, але йому бракує сили волі; се м'яка, розпливчата натура. Андрій навпаки приваблює її своєю надзвичайною силою волі, котра фатально впливає на неї, на Ілька і на всіх тих, що мають стосунки з ним. Але далі ми дізнаємось, що Ілько дуже гарний; його краса викликає у Мотрі хвилини естетичних милувань.

— Знаєш, як я дивлюсь на тебе, мені якось робить ся... якось... ну, як би тобі сказати, — весело.

Сі чисті хвилини сьвятого почуття, сі зорі блискавиці серед темного царства її душі інстинктивно любі їй, хоча вона й не може їм признати дійсної цїни. Цікавіші, коштовніші блискавиці інстинктів чистого кохання в серці етично покаліченої Мотрі — суспільству: вони — прикмета кращої будущини, бо сьвідчать про брак у сучасній культурі умовин, завдяки котрим можливо було-б убити душу істоти, не вбиваючи її тіла. Дайте змогу Мотрі істнувати серед вичого суспільства, серед вичих обставин, і будьте певні, що вона знов вернеть ся на шлях людськості, бо блискавиця людяности не згасла ще в понівеченій життєм її душі.

Але вернімо ся до наших героїв. Ілько „гарний“, „кучерявий“, Андрій „рудий“, „веснякуватий“. Кого-ж вибрати? „Красу“ — Ілька, чи „силу“ — Андрія? Звичайна дівчина, інтелігент по соціальному становиську обрала б „красу“; але Мотря не дівчина „широкого суспільства“, психічні риси її істоти ничі; завдяки сьому вона не може так швидко зупинитись на одному.

Андрій застає Мотрю у Ілька і знову бє її під впливом почуття задрости. Се дике поведженє в коханою людиною, як факт об'єктивний, здаєть ся неправдивим; але він то й має ціну психологічно правдивого момента, бо свідчить про знайомість автора з особливою рисою характеру змальованих людей. Зараз-же по відході Мотрі Андрій і Ілько любісенько обсуджують свої справи — як би якого дядька обшахраяти завтра на ярмарці.

Тут в оповіданє вилетено ряд ширших думок про економічні відносини суспільства, про загарбану неправдами власність панів-дуків і т. инче. Вею сю філософію автор викладає перед читачем устами своїх героїв, але штучність її якомсь неприємно вражає згучками фальшивого акорду навіть немусикальнє вуха читача. Чуєш сей дісонанс і лякаєш ся, що автор-артист, який малював талановито скомбінованими рисами попередні цілком натуральні малюнки, розмовні сцени, обернеть ся в публіциста і розібе артистичну цілість свого малюнка. Так стало ся і з д. Винниченком; він злякав ся „протоколїзму дійсности“, і кинув ся на небезпечну для беллетристів стежку ідейної тенденційности. Правда, се його перша праця на ниві письменства, але все-ж таки нам жаль за автора, що не вберіг ся від сього збоченя.

Умовивши ся з Ільком побачити ся завтра на ярмарці, Андрій пішов до дому і знов зустрів Мотрю; він почуває себе винуватим перед нею; почала ся розмова про шлюб: Мотря згожуєть ся одружитись з ним, але відкладає своє останнє слово до четверга. Се сердить закоханого Андрія і він, ідучи від неї каже, що більше не прийде. Але Мотря добре знає вплив своїх „чарів“ на Андрія і запевняє, що він прибіжить, а піснею:

А я слави тої не бою ся,
З ким люблю ся, не паговорю ся“

інтригує його і вкупі підкреслює, звичайно несвідомо, інертність власних відносин до суспільства. Що для Мотрі, для вільної Мотрі,

як „особлива“ воля ігнорує елементарні принципи людської етики, що для неї суспільство й його „слава“!

Ярмарок — отсе осередок „Сили і краси“; тут талан д. Винниченка проявляє ся в повній силі. Виразно описати ярмаркування не легко; задля сього треба мати не мале багатство спостережень, здобутих із обсервації ярмарків і вмлість підхапувати характерні деталі, способи вислову і т. и. Треба зміти декількома рисами зазначити психологічні моменти купок, зберегти національно-етнографічні відтінки кожної... Сказати по правді, д. Винниченко в великій мірі задовольняє нас із сього боку. Ось „дядечко“ з одною випущеною штаниною, з буряковим носом, у брилі, з полотняною латкою на коліні, веде пару бичків сіреньких, невеличких; на спокійну, флегматичну іронію покунця: „Що за бички, синій ніс?“ земляк з буряковим носом так же спокійно і флегматично відповідає: „Зашмаруй рябонія, а тоді й питай, — полякають ся.“ А ось другий „дядечко“ рає Гаврилови проміняти свого буланого Циганови на шакапину і так се висловляє: „Ти, Гаврило, б-бий, або знаєш що?... не б-б-бий!“ Дві-три риси меткого пера і ви виразно уявляєте собі дядька, а завдяки йому і весь контингент ярмарковців,

Ускочить Циган або Жид у спокійну купку дядьків, і зараз підніметь ся галас, турбота, а то й бійка; український ярмарок, те втихомирене, сонне море з тихою розмовою балакучих хвиль починає хвилювати ся, бити ся о скелі, ревити під впливом темпераменту Циган — сих дурисьвітів-ярмарковців. Серед сього то сонного, то бурхливого моря поважно похожає й Андрій; він прийшов на „роботу“ і заробив: продав чужі воли дядькови, напоїв його, забрав гроші. Ілька нема. Де-ж він? У Мотрі. Йшов на ярмарку, зустрів її і „на роботу“ не міг піти.

Мотря ще раз упевняєть ся, що Ілька — людина несамостійна, непрактична, без волі...

Загальний контур сеї сцени реальний; автор справді домалював би Мотрю й Ілька, але жаль, психологічні відтінки розмови Мотрі з Ільком лишають ся поза межами творчої сили автора. В натуральному по загальним рисам контурі сеї розмови лишають ся порожні місця; аналіз настрою душі, навіть самі інстинкти Мотрі й Ілька намальовані невиразно. Д. Винниченко мабуть і сам побачив, що його герої не вийшли суцільними типами, але як їх домалювати?... Щоб не гаяти даремне часу, він їх запроваджує у вя-

зницю. Одже одміна декорації нічогісенько не додала з позитивного боку типам, а „Сила і краса“, яко повість, завдяки сьому придбала багато негативного. Остання сцена має найменше вартости і найбільше зайвого в цілому творі. Може всі оті розмови штундистів і оригінальні, але для повісти вони зайвий баляст. Мотря виходить замуж за Андрія — ось фінал боротьби „сили“ з „красою“ в Мотриній душі; тут по асоціації контрастів починаєш почувати, як автор обережно підходив у купі з Мотрею впродовж усеї повісти до сього питання. Аж ось якась фатальна сцена на подвірю біля вязниці, і „сила“ зборола „красу“. Такої крутої заміни, цілком (? Ред.) залежної від „випадку“ не могло бути у Мотрі; автор повинен був подати більш натурально-психольогічну комбінацію умовин, або не кінчити тут повісти.

Відносини Мотрі до Ілька й Андрія до останньої сцени повісти не дають матеріялу, щоб читач міг помирити ся з „фіналом“. Читач не встиг узброїти ся у фантастичну зброю автора і лишив ся на землі, а д. Винниченко, по-декуди реаліст, не бажає держати ся землі і збудував „фінал“ далеко поза хмарами, а земну „силу і красу“ лишив без ніякого кінця.

Тенденцію повісти автору теж не довелось вивести ясно. Він бажав у конкретних постатях своїх героїв показати взаємини сил — краси і волі, сил, які годі обміряти та зважити на матеріяльній вазі, бо вони не підлягають цілком навіть льогічним законам розуму.

Ся сфера суб'єктивних впливів, сфера, що має безліч психольогічних комбінацій, лежить поза межами здібности д. Винниченка; та про те шлях обібраний ним певний: на реальних підставах змалювати прояви душі. Се той шлях, на якому повинні помирити ся крайности реалізму й символізму. Що ж нас зупинило на повісти д. Винниченка? Не дивлячись на всі її технічні й психольогічні хиби „Сила і краса“, се твір далеко не звичайної руки; всі хиби читач якось швидко забуває, а ярмарка, окремі сцени розмов Мотрі з Ільком та Андрієм опріч його бажання лишают ся виразними на довгий час. Обсяг суб'єктивної творчости в автора невеликий, але за те він має надзвичайне багатство спостережень і глибокий реалізм малюнка.

Об'єктивне малювання життя — ось сфера, де д. Винниченко ночує себе вільним господарем. Але декуди він пересолує, пробує йти шляхом Золя, і тут виявляєть ся у нього брак артизму,

брак почуття тих меж, поза якими реально робить ся багнитим і не відповідає чистим завданням штуки.¹⁾

Талан у д. Винниченка, чи його „Сила і краса“ — випадковість? Ми чекаємо нових творів для одповіді на се питання.

І. Личко.

III. Микола Чернявський. Зорі, Збірник поезій. Київ 1903.

Микола Чернявський виступив на літературне поле вже мало не 10 літ тому назад і дав себе пізнати гарними віршами друківаними в Галичині (в „Зорі“ та „Літ. Наук. Вістнику“) і на Україні („Донецькі Сонети“). Тепер вийшла як ч. 9 Української бібліотеки немаленька книжка його ліричних віршів (усіх 164), писаних протягом п'ятинадцятих літ (найдавніший віршик датований 1888 роком). Усі вірші, здасть ся, доси недруковані і дають можливість не так прослідити розвій творчости нашого автора (з сього погляду вони говорять зовсім не багато), як радше схарактеризувати його літературну фізіономію. Се фізіономія дуже симпатична, хоч і не в тих, що очаровують, поривають нас. Д. Чернявський тиха, гармонійна натура; його пісні троха монотонні, повні глибокого смутку та меланхолії. Явища природи займають в його уяві далеко більше місця, ніж відносини до людей. Немногі відгуки його житєвих відносин, то заразом немногі прояви сильнішого чуття, пристрасти; на жаль, се чуте далеко не рожеве; ся пристрасть, то ненависть, жаль до людей, навіть погорда. Наведу тут один його вірш — може найсильніше з усього, на що в тім напрямі здобула ся м'ягка, меланхолійна муза нашого поета:

Я жив свій вік без заохоти, —
Та я й не жив, а я конав

¹⁾ Друкуючи отсею розвідочку шановного Українця ми чинимо се з обов'язку редакційної об'єктивности, хоча нам особисто здасть ся, що міркування д. Личка що до обсягу й завданя «чистої штуки» не зовсім вірні, та й його оцінка повісти д. Винниченка, а спеціально її хіб вимагає значних поправок. Друкуючи рівночасно нове оповіданє д. Винниченка, прислане ще торік до ред. „Л. Н. Вістника“, ми бажаємо отсею статейкою звернути на нього увагу Читачів, а рівночасно дати й самим Читачам змогу виробити собі відповідь на питанє поставлене д. Личком при кінці його статі. *І. Ф.*

В ярмі немилої роботи,
 Але ярма не розбивав.
 Не знав я радощів ніколи,
 Не знав ясних, безхмарних днів.
 Я тяжко мучивсь в стінах школи,
 А з неї вийшов — тільки тлів.
 Серед п'яниць, рабів похилих,
 Неситих скнар, важких тупиць
 І душ у панстві озвірілих,
 Серед шакалів і лисиць
 Не жив я вільно, а таїв ся;
 Я з ними йшов, мов автомат,
 І я нікому не відкрив ся,
 Душі б не вирвав з мене й кат.
 Вони плодилися і вмирали,
 Збирали гроші-мідяки,
 Над ними гризлись і дріжали,
 Немов над трупом тим вовки.
 І з ними я ходив покірно
 В однім проклятому ярмі,
 І роки йшли так тихомирно,
 І ми служили всі так вірно
 Своїй незамкненій тюрмі!
 Проклятий сон життя сліпого!
 Невже тягтимеш ся ти вік,
 І світу розуму ясного
 І не побаче чоловік?
 Невже коли помруть всі чисто
 Отсі п'яниці і раби,
 Нові раби на теж їх місто
 Зростуть без мук, без боротьби?
 Невже коли згниють чергою
 Отсі смердючі черева
 Надуті подлою пихою,
 Коли помре ота черва
 Неситих скнар сивоголових
 І богомільних глитаїв,
 Повій безглуздих, безтолкових,
 Неситих псів тих блудників,

Підлиз, що ходять за ногою,
 Мундирних дурнів, — так невже
 Їх смерть, узявши всіх з собою,
 В своїх льохах не встереже?
 Невже те зерно благородне,
 Що часом сплоджує життя,
 Всептаство жертиме голодне,
 І доля темна до пуття
 Не доведе його ніколи?
 Не вже-ж і искри ті сьвяті,
 Що несемо в життє із школи,
 Погаснуть мусять в темноті
 Сього життя глухої ночі,
 І поривання молоді,
 І рухи душ сьвятих пророчі,
 Потопнуть камінем в воді?...

Певно, автори, не вважаючи на його молоді літа, мусіло не солодко приходиться у життю; та про те мені здається, що його обуренє троха пересолене, його докори надто загальні, фразеологічні, а аскетична моралізація якось не до ладу пливе з його молодих уст. Із усеї книжки його віршів не видко, щоб він зазнав того великого, некучого горя, що або спалює душу або гартує її. Для дійсних талантів таке горе не страшне, часто доброчинне; для них найстрашнійша ота сіра, монотонна буденщина в темному, тупому околі, на яку справедливо в першій частині своєї вірші нарікає д. Чернявський. Багатимемо, щоб муза дала йому змогу вирватись із того окола і знайти досить сьвітла, простору й сьвіжих вражінь, щоб міг розвинути ся вповні його гарний талант.

Що до форми поезій д. Чернявського скажу, що вона загалом старанна, хоч декуди ще шабльонова (багато дієсловних або загалом незвучних римів), декуди многословність і брак прецизії вислову, як се видно прим. і в висше цитованій поезії в звороті „невже їх смерть узявши всіх з собою в своїх льохах не встереже“, що очевидно має значити: невже вони не переведуть ся ніколи? Малих настроєвих малюночків, викінчених і що до форми і що до композиції, в книжці д. Чернявського не мало. Тай майже кождий його віршик сам для себе робить приємне, вповні симпатичне вражінє. Може вже така вдача їх, що зібрані разом вони тратять

значну часть своєї сили; не вважаючи на різнородність форми, але може в значній мірі задля її гладкості вони роблять вражінє деякої монотонности. Подібного вражіння я дізнавав читаючи прим. повне виданє російських поезій Надсона, хоча його не дізнаєть ся при читаню великих майстрів римованого слова, таких як Шевченко, Пушкін, Лермонтов, навіть Некрасов або Кольцов. Більше концентрації, більш інтензивности чутя і більше конкретних, плястичних образів, ось чого побажаємо д. Чернявському на дальшу його літературну дорогу.

Ів. Франко.

IV. Народний декляматор. Коломия 1903. Ціна 1 кор. 20 с.

Отся книжечка зладжена для практичної ціли — достарчити відповідних деклямацій для тих інтелігентів і селян, що устроюють різні вечерки, товариські забави, концерти і т. и. Потребу такої книжечки відчувано у нас від давна; невеличку пробу виданя в тім роді зробила торік „Просьвіта“; незвісні коломиїські редактори випустили в сьвіт далеко значнійшу збірку (306 стор. 16-ки), в якій крім передмови вміщено 107 поетичних творів різних авторів. Збірка призначена для Галичан, то й не диво, що найбільше місця займають у ній вірші галицьких поетів, а з українських поміщено лиш дещо, головно з Шевченка (поєми Сон, Кавказ та дещо з дрібнійших), та Руданського; иньші поети заступлені хто одним, хто двома віршиками. З галицьких поетів віддано досить багато місця проф. Ол. Колесі, якого поезії по части з рукописів, по части з рідких уже друків тут уперве роблять ся доступними ширшій громаді. Я не думаю критикувати змісту та укладу сього виданя; таку річ критикувати легко, але зробити труднійше. Мушу лише з двох причин висловити свій жаль: одна причина, се дуже недбала коректа і велике багатство друкарських помилок, яких у популярнім виданю, призначенім для широкої маси, не повинно бути; а друга причина — остатній вірш збірки: „Пробуди ся, стань народе!“ Я не маю нічого против друкованя таких віршів де собі хто хоче, але з усеї душі протестую проти підписуваня їх моїм іменем без мого відома. Каю ся в щирости душі: багато дурниць я написав на своїм віці, але такої пустословної вірші, а тим меньше самої тої вірші, що надрукована на кінці „Народного декляматора“ я — на скілько сягає

моя пам'ять — не написав ніколи. Тим то прошу неназваних панів редакторів „Нар. декляматора“ вирізати остатню карточку свого видання і заступити її чим иньшим, і не наводити сорому на письменника, якого віршами вони щедро покористували ся в своєму виданю.

Ів. Франко.

V. Ще кілька слів про календар Просьвіти на р. 1903.

В додатку до критики в XII зошиті Вістника м. р. хочу звернути увагу на одну ще аномалію, яку безумовно з календаря треба викинути. Се т. зв. столітній календар Кнавера, що віщує погоду на літа вперед (головно відповідно до змін місяця). Календар сей не має ніякої наукової підстави, як се свого часу виказав проф. метеорології берлінського універс. Бецольд. Календар сей, то полишка по старій астрології, що кожду годину дня, кождий день, кождий місяць та кождий рік робила залежними від одної з т. зв. планет (в порядку: Сатурн, Юпітер, Марс, Сонце, Венера, Меркурій, Місяць). Прим. перша година суботи (отже і субота) була посвячена Сатурнови, друга Юпітерови, осьма знов Сатурнови, двацятьчетверта Марсови; перша година неділі (отже і неділя) Сонцю і т. д. Се переносило ся на місяці (залежно від першої години кожного місяця) та роки. Сим робом кожда пора чи то дня, чи місяця, чи року підлягала якійсь планеті; та крім сього много залежало ще від того, в якій констеляції стояла в даній хвилі яка планета, яке було її положенє зглядом иньших тіл небесних і т. и. Тому-то найбільше значіне та вплив мав місяць та його фази (сей мнимий вплив місяця блукає й доси ще в безпідставних теоріях Фальба). Прикмети, які приписувано планеті (зглядно богу, якого імя носить вона), переносили астрологи на відповідний час, присвячений планеті; пр. Сатурн повільний (бо найдалше від сонця), через се тяжкий, холодний, вохкий (так само й відповідний час), Меркурій близький сонця, рухливий, теплий і т. д. Оттак сполучували астрологи час і стан погоди зі згоданими прикметами тіл небесних і згодною залежністю часу від планет і їх взаїмних положень. Перший, що ті астрологічні обчисленя зібрав, був патер Кнавер в XVII ст., що на їх основі обчисляв уже вперед на протяг 100 літ стан погоди; звідси й назва столітнього календаря. Та сей, на ніяких наукових підставах не опертий календар промостив собі дорогу до найширших верстов су-

спільних на основі засади „*mundus vult decipi*“. Яко характерну річ подам лиш се, що остатнє виданє сього календаря вийшло в Берліні в 30 роках XIX ст., а видав його якийсь Dr. Tiehrawnu; та імя се читанє в зад звучить Unwarheit, доказ, що видавець кпив сам із свого діла, а рефlekтував на людську глупоту. Та видно не помилив ся, коли столітній календар іще в XX ст. украшає календарі. Тимто час би вже, аби сей календар пішов собі там, де давно його місце, та зник і з будучих календарів Просьвіти.

В. Левицький.

VI. Богдан Лепкий. Осінь. Коломия, 1902. Ст. 97.

Оспівували поети красу весни, славили літо, вичисляли його достатки й вигоди, та мало хто схотів прославити піснею осінь, а передовсім осінь нашої країни, сумну, болотнисту, слотаву. Коли весна своєю красою й молодістю тішить чоловіка і наводить на уста його пісню, то осінь відбирає йому охоту не то до співу, але часто й до житя. Кождий мабуть зазнав хоч трохи тої осінньої „поезії“ живучи на селі або в малім місточку, коли цілими днями доводилось йому не бачити сонця а тільки струї дощу на шибях, а перед вікнами обмоклі дерева і калюжі болота, на дорозі бідних скулених прохожих, той легко може відновити ті вражіня прочитавши отсю „Осінь симфонію“ і пережити ще раз її роскоші. Симфонія д. Лепкого переходить по черзі всі осінні моменти від самого початку її аж до „першого снігу“. Є тут вірші дуже гарні й слабші (декотрі з них були вже друковані в Літ. Наук. Вістнику за р. 1902), та у всіх є той сумний осінний настрій і певна поетична краса. А що автор бажав у своїх віршах тої осінний настрій передати, тож треба признати, що він свою ціль вповні осягнув, чи то в образі свіжо розораного поля, чи дерева, з котрого останні листки облітають, чи тої вечірної години, коли „нудьга“ стукає до вікна. А ось у віршу: „Не люблю осінньої ночі“ поет пригадав усі людські стражданя, які що правда не мусять бути влучені з сею порою року, та своєю натурою дуже близькі до темної, дощевої й холодної осінньої ночі. В декотрих віршах замітна соціальна закраска, а в віршу „Подорожний“ навіть щось демонічне:

Глухе, бездушне отупінє
Напало землю. Цьвіти мруть,

Поля байдужно снігу ждуть
А хмари висять як каміне.

. . . . .
. . . . .

Лиш стежкою попід плотами
Йде голод — сіл щорічний гість:
Держить в руках мужицьку кість
І грізно зиркає очами.

Подібний символістичний образ бачимо в віршику:

Листками вітер котить
І кидає в болото; (друкований у-перше в П к.
Літ. Наук. Вістника 1902).

До гарнійших на мій погляд належать також вірші: „Коли в саді листок останній зжовкне“ і „Перший сніг“. Наводимо їх в цілості:

Коли в саді листок останній зжовкне,
І півні останній у городі звяне,
Коли остання пісня в поли змовкне
І осінь пізна а глуха настане —
Тоді згадаєм все, що було мило
А від життя сховалось до могили.

Тоді згадаєм ті перші цвіти,
Що так несміло весну зустрічали,
А ми в городі, як невинні діти
Весело граючись квітки зривали
І в білу вазу клали їх, як в трумо..
Тоді згадаєм — і буде нам сумно.

Тоді згадаєм кожде наше слово,
Що з серця вийшло, а в болото впало;
І хоть так пахло і цвило чудово,
І хоть любовою, як росою с'яло —
Ми по при нього перейшли байдужно...
Тоді згадаєм і буде нам тужно.

Перший сніг.

Тихо, тихо і спровола
Білий сніг паде як з сита;
Вже ціла земля довкола
Ним покрита.

Забіліли ся діброви
Сосни, берести і дуби
Вже дістали для обнови
Білі чуби.

Порівнались людські ниви,
Кривди в поділі не слідно.
Всюди тихо, мовчально,
Всюди бідно.

І гроби там, під горою
Що їх смерть так пильно риє,
Вітер білою габою
Рівно криє.

Вже мабуть і ту дорогу,
Що по ній ми ходим було,
Снігом занесло небогу
І задуло.

Крім „Осіньої симфонії“ що займає чільне місце в книжечці (с. 11—30), містить вона ще кілька вязанок поезій: *Спомини, На стерни, В ріжні хвилі*, та майже всі вони мають той сам осінній, тяжкий настрій.

Відділ любовних віршків „Аморозо“ можна назвати слабшим, ніж те, що вже в сім роді писав давнійше Б. Лепкий. Відділ „З гір“ має також гарні місця, як от: „Гей керманичу“. Лишило ся ще занотувати кілька віршів:

„Сповідь землі“ закроена на велику скалю, але робить слабе вражінє: широка тема, та за мляво чи за вузко оброблена, все-ж таки не без краси. „Острів смерти“ (до образу Бекліна) можна назвати докладним описом сього чудового образа, більше словесним ніж імпресіоністичним; все-ж таки тому, хто бачив образ, мило прочитати сей вірш, бо до певної міри він відсвіжує вра-

жінє. Але чи визнає сього й той читач, що образа не бачив — не знаю.

Взагалі порівнюючи сю збірку з давнійшими поезіями Богдана Лепкого, бачимо з приємністю значний поступ і розвій його таланту. Тим більше мусимо звернути увагу його на помилки і недостачі в ритмі й акценті, а навіть в мові, де стрічаємо часами польонізма. При увазі автор омине їх без труда — і таке бажання висловляємо що до будущої збірки його поезий.

Марія Грушевська.

Руські пам'ятки в Кракові.

(З подорсжних записок Остапа Макарушки).

Хоча Краків лежить так далеко поза межами руських земель, все таки містить у собі доволі різних історичних наших пам'яток літератури і штуки, що на них кожний наш історик повинен звернути пильну увагу. Проте для ужитку дослідників нашої минавшини подаю отсих кілька спостережень в надії, що вони спонукають знавців до основнішого розбору історії походження і судьби наведених тут мною руських пам'яток у Кракові.

Короткий побут не дозволив мені переглянути давні наші друки, що містять ся тут у бібліотеці Ягайлонського університету. Рівно-ж довшого часу вимагає перегляд бібліотеки в музею кн. Чарторийських, аби можна подати з неї докладне справозданє; міг би се найліпше вчинити котрий з професорів-Русинів із Кракова. В ново отворенім музею Емерика гр. Гуттен-Чапского є рідкі друки XV—XVIII ст., а між ними перша на славянських землях друкована церковна книжка Тріодь цвѣтная (sic!) Свайпольта Фіоля з р. 1491. Всіх листків печатаних зберегло ся 287 (folio 12·5 × 24); те, що хибує, дописано. Хто рад би ближше довідатись про ту книжку і про Осмогласник, виданий Фіолем того-ж самого року, що на нїм поміщений герб міста Кракова а біля него і на бандеролі щиту: S — V¹⁾

З КРА — КОВА,

той нехай загляне до добре обробленого спису друків Ягайлонської епохи Фелікса Копери (Краків, 1900). Знайде там кілька нових ці-

¹⁾ Szwanpolt Vieol.

кавих заміток про походжене пімецької родини Фіолів, про їх судьбу в Польщі, а найбільше про самого С. Фіоля. Каталог дальших друків ладить ся поки-що. Музей Чапського — се перворядний нумізматичний музей у Галичині (пор. Catalogue de la Collection de Monnaies et Medailles Polonaises du Comte Emeric Hutten — Czarski. Петербург і Краків 1871—1891); є там монети не лише польські, як подає заголовок каталогу, не знати чому, але й багато монет із усіх земель давного польського королівства і дуже багато московських.

Крім сего є в тім музею багато прикрас до строїв і зброї, кінних приборів, домашних внарядів, образів і дуже замітних уборів та символічних приладів польських масонів з XVIII і початку XIX столітя. Деякі масонські ложі основано й на українських землях (Острог, Слуцьк, Каменець Под., Дубно) і з тих лож знамена видить ся в тім музею.

На деяких богатих шовкових поясах є руські написи. І так на однім поясі шовковім, чотиробарвнім (жовтім, бронзовім, золотавім і срібнавім) з золотими і срібними тороками, 4·44 метр. довгім, є мережана напись: ЛЕО МАЖАРСКИЙ ВЪ ГРДЪ СЛУЦКЪ. Так само на иньших двох шовкових поясах, що з них один побіч бронзової краски має ще синю й жовту, є лише напись: ВЪ ГРДЪ СЛУЦКЪ, але імен властителів нема. Біля тих дорогих, шовкових, золотом і сріблом перетиканих поясів, з золотими і срібними тороками, є скромні пояси руських селян із піньського і слуцького округів.

З нахідок і викопалин, деяких дуже давних, згадаю ті, що їх знайдено на землях українсько-литовських: дві мідяні шпильки до волося (в кургані під Вільном), мідяна окраса в виді спіральної обручки (в Лужках, віленської губернії), срібні нашійники (знайдені в лісі коло Борисова в міньській губернії), залізне вістре ратища (з могили борисівського повіта) і ратище з Новгороду, яке має походити ще з часів новгородської республіки.

З прикрас до руських строїв звертають на себе увагу 51 гувиків філігранових, деякі золочені й емаліовані, а з біжутерії: срібний староруський перстень філіграновий і ажуровий з Ярослава, один мідяний з написом кирилицею і староруські срібні ковтки (2 штуки), зі смарагдами й рубінами.

З виробів керамічних багато походить із фабрики в Корці або з Городниці під Корцем. Замітні ті, що мають на дні руську

напись: ФАБ | ГОРОДНИЦКОЙ; є то два горнятка на сметану. З пугарів замітні два нерівної величини, що мали належати до уніятського єпископа Бутримовича: скляні, лійковаті, з гербом Топір, вінцем, кардинальським капелюхом і мітрою східного обряду.

З руської збруї, крім вище згаданих ратищ, бачимо ще са-гайдаки і стріли, чого опроче є доволі і в иньших музеях.

З церковної утвори не замітив я в тім музею нічого; лише між медаліонами є відзнака (distinctorium), холмсько-уніятських крилошан, ношена на ланцюху. Далеко більше церковних памяток є в музею кн. Чарторийських: шовкові останки з фелонів, дуже гарні, один з вигафтуваними цвѣтами й особами з церкви св. Юра у Львові з XVI ст., другий з Коломиї з XVII ст. з золотим гафтом, мала плащениця з червоного шовку з вигафтуваним золотом довкола написом про благообр. Йосифа і відай іменем того, що її справив: Андрей Зѣцькевѣчь 1722; хрестики з нашими написами, епітрахилі, малесенькі триптики, ношені відай на грудях, і хотяй їх будь-що-будь не багато, все таки заслуговали б на увагу спеціяльного знавця церковних предметів.

Коли вже мова про музеї, то слід згадати, що в дуже багатім музею кн. Чарторийських, де поодинокі предмети иноді мають вартість по кількадесять, а з огляду на їх особливість і по кількасот тисяч, добродушний провідник (бедель, що мимоходом кажучи, подає звиджуючим дуже неточні а нераз прямо ложні інформації про предмети) — не помине ніколи показати між пугарами козацькі коряки і один досить поганий і незугарний пугар, зроблений з костий, скованих мосяжними бляшками і гвоздями. Має се бути по його запевненю пугар Богдана Хмельницького, зроблений „з людської кости“; що то його обходить, що таких грубих костий у чоловіка нема й не було! А звиджуючі пані охкають і дивують ся з острахом жорстокости козака, що „з людської кости“ не жахав ся і не мерзив ся пити вино! В салі збруї той сам провідник показує висячий на стіні тяжкий ремінний гарап, розумієть ся, також Богдана Хмельницького!

Східного походження є тут візантійська скриночка з XI ст., з різьбленими табличками зі слонової кости.

До памяток української музики відносить ся один дуже гарний український торбан.

В технічно-промисловім музею є багато викопалин з камінного періоду: кремінні прилади нетесані, і гладкі з циліндровими ді-

рами з російського Поділя й України, один богослужбник з XVII стол., а крім того доволі богата збірка українських вишивок і гафтів. Взірці з них вийдуть незабаром у Липську заходом одного тутешнього Русина. Розуміть ся, що викопалини східної Галичини (сіль, нафта, земний віск, теребовельський пісковець), сирі продукти і вироби знайшли тут також своє місце.

Подавши таким чином огляд наших памяток у тутешніх музеях, хочу ще згадати про так звану „руську“ каплицю в вавельській катедрі, церков сьв. Норберта і про колишній монастир ОО. Василян у Кракові.

Нераз уже писано, що з 18 каплиць вавельської катедрі першою по правім боці від входу є так звана „руська“ каплиця (сьв. Хреста), давнійше називана також Ягайлонською. Основана 1473 Казиміром (званим в деяких письмах Андрієм Казиміром), Ягайловцем, містила в собі гробниці батька і сина: Ягайла і Казиміра, ціла обмальована образами в візантійським стилі, в церковно-славянськими написами на стелі,¹⁾ видними ще нині („*graeo more depicta et decorata*“, як виражає ся про її окрасу краківський єпископ Іван Ряшівський 1477), мала два вітварі різьблені, дуже давні: на однім із них є образ сьв. Трійці в візантійським стилі, а на споді напис вчаснішого походження, ніж сама каплиця, бо вже з 1467 р.:

A. D. m. cccc. lx septimo facta est hec tabula.

На таблиці, що засувала ся на сей вітвар, є зображене борби сьв. Юрія-лицаря зі змієм, що так часто стрічаємо по наших церквах. При теперішнім відновлюваню катедрі каплиця, як бачу, не стратить зовсім нічого зі свого візантійського характеру. Малювала лише відновлюють, але змін не заводять ся ніяких.

Опроче слідів грецького обряду вже в самих початках християнства в Польщі сьміло можна шукати на мою думку в культурі такого сьвятого грецької церкви, яким прим. є сьв. Онуфрій, що його оригінально вирізана статуя містить ся в костелику сьв. Войтіха, збудованім по переказу на тім місці краківського ринку, де той чеський місіонар мав голосити проповіді Краков'янам у чеській мові, зрозумілій тоді Полякам. А хто знає, чи не вірні здогади деяких істориків про заводжуване учениками сьв. Ки-

¹⁾ Один наводить Сарніцкий (Annales, стор. 369).

рила і Методія християнства над Вислою в грецькій обряді? На всякий спосіб можна гадати, що грецький обряд не переводився в Кракові ніколи, але все мав якесь число вірних, не думаю конче Русинів. В XVIII стол. були тут якийсь час Василяни (при ул. св. Івана, тепер Саксонський готель). Може який дослідник нашої церковної історії зможе сказати щось ближшого про їх побут тутки.

Теперішні краківські греко-уніяти (а є їх тут по запевненню о. пароха Борсука коло 1500) мають парохіяльну церкву св. Норберта в середмістю. Був то колись римо-католицький костел, оснований в першій половині XVII ст. ігуменею монастиря сестер Норбертанок па Зьвіринці під Краковом (вони є там і досі), в характері філії монастиря. Пізнійше опустів сей костелик цілком, а в другій половині XIX ст. віддано його Русинам. Виглядав дуже нужденио, аж перед 20 літами відновлено його. Іконостас, в стилю відродження, містить в собі образи виконані по начеркам Матейка. Пречудний є там особливо Христос в патрархських ризах, з невимовною солодкістю і лагідністю на лиці. Такого образу не доводилось мені ще ніде бачити. Мальовило стін — імітація народніх взорів, але неконче вірна. Крім пароха є ще сотрудинок. Тепер перебуває в Кракові при т. зв. Маріяцькім костелі в характері сотрудинок один старенький св'ященик уніяцький, холмчак, що відчитує там „тихонькі“ служби божі по наших богослужбнику, але в латинських ризах, приклякає, носить бірет як латинські духовні, а всі додаткові молитви відмовляє (вже таки півголосом!) по польськи. Et haec meminisse iuvavit.

Придасться наконєць згадати і про се, що два наші різьбарські таланти, Ст. Левандовський і Войтович, виставили в народнім музею в Суконницях свої твори великої, як твердять знавці, вартости. Такі креації, як Левандовського Славянин, що рве окупи, і Запорожець, або Войтовича Студня, а особливо Пірване Сабінки і Невільник — роблять на глядачів велике вражінє. Се той сам наш Войтович, син селянина, свояк крилош. Войтовича з Перемшля, якого статуї стоять над порталом міського театру у Львові. Згадую і про те, бо й сучасним і потомкам придасться знати, що ми маємо й у тій царині штуки свої таланти, шкода лише, що задля лихих матеріяльних обставин ми не можемо таких людей ані піддержати ані удержати при собі.

Краків, в жовтні 1902.

Ми́кола Не́красов.

Поступова Росія помянула сими днями двадцять п'яту річницю смерті одного з найпопулярніших своїх поетів — Миколи Некрасова, що вмер 28 с. ст. грудня 1877 р.

Правда, його популярність — *tempri passati*. Вона припадає головню на 60—70-і рр., коли Некрасов належав до чільніших репрезентантів тодішньої поступової Росії, не тільки як поет, але як голова найпопулярніших журналів — *Современника* й *Отечественныхъ Записокъ*, коли в пару тодішньому настрою поступової суспільности, що скупляла всі сили коло реформування російського життя, помітуючи всім, що не служило тій цілі, отже і всяким артизмом, штукою для штуки — в пару, кажу, сьому настрою звучала „муза мести и печали“ Некрасова, що відзивала ся своїми піснями на „злоби дня“, на ті змагання, які проводили сучасними борцями й поезії ставили в обовязок „горожанські інтереси“:

поэтомъ можешь ты не быть,
но гражданиномъ быть обязанъ —

і був тай лишив ся найбільше повним і талановитим репрезентантом модної тоді „горожанської поезії“, так далекої нинішнім вимогам і поглядам на штуку й поезію.

В сій причині його тодішньої популярности лежить об'яснене й того, що ся популярність і перейшла в тими поколіннями, яких речником він був, з тими „злобами“, на які він відкликав ся. Я ще зачепив кінець тої популярности моїми шкільними літами (моєю нагородою пильности при переході до четвертої гімназьяльної був повний збірник поезій Некрасова — подробиця досить характеристична не тільки для слави Некрасова й для тодішніх шкільних порядків: хотів би я почути, аби в якійсь галицькій гімназії да-

вали ученикам такі „анархістичні“ книжки!). Але в університетських моїх часах в 90-х рр., молодіж Некрасовим не цікавила ся вже зовсім, і в виїмком поезий, що перейшли до читанок, Некрасова спіткало забутє. Його респектують, але читають все менше й менше, і навіть — як бачу з газет — не викликав сильнішого заінтересовання й його ювілей. Офіційно признаною славою Росії він не став, а неофіційна Росія стратила до нього інтерес сучасности.

Тим часом і як характеристичний речник своїх часів, і своїм оригінальним характером поезії він заслугує повної уваги, в історичного становища. Нам спеціяльно він інтересний тим впливом, який мав у своїх часах на українську суспільність в Росії і навіть на тодішню українську поезию. Під впливом тодішньої популярности його в Росії, Драгоманов і в Галичині горячо поручав його як поступового й народолюбного поета, і старшій генерації наших радикалів його поезії, певне, добре памятни, хоч і не могли бути їм вповні близькі, ба й навіть зрозумілі, наслідком їх специфічно-російського або великоруського характеру. Все се побуджує мене присвятити сьому поетови коротеньку памятку на сторонах нашого журналу.

Микола Некрасов пережив дуже тяжке й незвичайне житє, й воно глибоко відбило ся на його творчости. Він був сином російського офіцера-поміщика, мати його була Полька, з багатой панської родини, що познайомила ся з своїм будучим мужем під час його військового кочування, вийшла за нього й пила потім гірку чашу з своїм суворим і диким чоловіком. Микола родив ся р. 1821, ще під час військового кочування батька, але виростав на селі, в батьковій маєтности, де батько його оселив ся, кинувши службу, між нещасливою, мовчазливою матірю й диким поміщиком батьком, в самім центрі тодішнього кріпацького пекла, що зробило глибоке вражінне на душу дитини:

Въ невѣдомой глуши, въ деревнѣ полудикой
я росъ средь буйныхъ дикарей,
и миѣ судьба дала, по милости великой,
въ руководители псарей.

Вокругъ меня кипѣлъ порокъ волною грязной,
боролись страсти вищеты,
и на душу мою той жизни безобразной
ложились грубыя черты.

Відданий до гімназії, хлопець учив ся не мудро, а вкінці за якісь масні сатири на товаришів і професорів його таки й нагнали. Висланий до Петербурга батьком, аби вступив до кадетської школи, він під впливом знайомих студентів надумав приготувати ся, щоб вступити в університет. Сей замір так роз'ярив його батька, що той відмовив йому всякої помочи. Зв'язки в родиню були розірвані, і Некрасов попав у страшенну біду, в якій прожив невпременно тяжких три роки, учащаючи на університет, як надзвичайний слухач і заробляючи собі лекціями й журнальною роботою стільки лише, щоб не вмерти з голоду — хоч ся перспектива була все дуже близька, бо як оповідав потім Некрасов, він сі роки не був ніколи ситий, і вкінці ледво не вмер від сього хронічного голодування.

За сі роки молодий хлопець, майже дитина, встиг „вписати ся“ на фахового журналіста, набрати журнального досьвіду. Видана ним 1841 р. перша збірка поезій, під ініціалами Н. Н. та його журнальні статі звернули на нього увагу літературних кругів; він близько сходить ся в кружок Белінського, що скупляв у собі ліберальніші поступові елементи, і під його впливом виробляеть ся суспільна фізіономія Некрасова як поета. Але zarazом молодий поет показав і незвичайні практичні та адміністративні здібности. В заснованім кружком Белінського журналі „Современникъ“ Некрасов стає в часом головною особою, а далі й повним господарем його. Під час ліберального руху в Росії, по кримській війні (1855) Современник стає найпопулярнішим журналом у Росії. Коли в початках реакції уряд закрив його (1866), Некрасов закладає новий журнал „Отечественныя Записки“ (1868), що займає місце Современника й тішить ся також незвичайною популярністю. Сею журнальною, видавничою діяльністю Некрасов зібрав великі капітали, в голодного письменника-пролетарія стає трохи не мільонером, та веде великопанське жите. Історія сього збогачення не була чиста; в поважання до таланту й заслуг поета на неї кипило „покров мовчання“, але очевидно, вона стояла в рішучій суперечности з тими ідеями, які голосив Некрасов-поет і була причиною, що його давні приятелі й товариші ідеалів переважно розійшли ся з ним. Сей конфлікт життя й слова витворив у самій поезії Некрасова певний діссонанс, що звучить особливо в його „горожанській“ ліриці. Очевидно, рефлекс домішував ся до його ліричного пафоса й підтинав його, та змушував поета латати риторикою. Мало котрі з його „го-

рожанських“ поезій свобідні від такого скритого діссонанса. В сьмі-
лих протестах своєї поезії, в проповіді свободи й гуманности він
був, уживши його власного вираза, „рицарем на час“ і по сїм часї
вертав ся знову в твань практичних інтересів. Я позволю собі на-
вести уривок з його звісної поезії, затитулованої так (Рицарь на
чась):

Выводи на дорогу тернистую! — кличе поет серед по-
рива безсонної ночи до тїни своєї матери, —
разучился ходить я по ней,
погрузился я въ тину нечистую
мелкихъ помысловъ, мелкихъ страстей.
Отъ ликующихъ, праздно болтающихъ,
отъ купающихъ руки въ крови,
уведи меня въ станъ погибающихъ
за великое дѣло любви!
Тотъ, чья жизнь бесполезно разбилася,
можетъ смертию еще доказать,
что въ немъ сердце не робкое было ся,
что умѣлъ онъ любить...

А проспавши ся, поет записує:

О мечты! о волшебная страсть
возвышающей душу природы!
пламя юности, мужество, страсть
и великое чувство свободы —
все въ душѣ угнетенной моей
пробудилось, но гдѣ же ты, сила?
Я проснулся ребенка слабѣй.
Знаю: день проваляюсь уныло,
ночью буду микстуру глотать,
и пугать меня будетъ мгила,
гдѣ лежитъ моя бѣдная мать...

Поет не жалував себе часами за сей діссонанс, але він жив
у нїм далі, і може бути, що він був також причиною такого ско-
рого забутя поета.

Сформулувавши свої суспільні й духові змагання під впливом
поступового кружка Белїнського, для якого в тодішніх крутих об-

ставинах література була єдиною ареною суспільної й політичної боротьби, Некрасов, як я вже згадав, віддає свою поетичну творчість на боротьбу в темноту й насильством, на оборону покривджених і упродовженних. Кріпацтво було тоді ще в повнім розцвіті й силі, й против нього передовсім звертає ся жало поезії Некрасова, що сам виростав у найбруднішій затоні кріпацького самовластя й роспусти. В ряді поезій, то в тоні сатиричній, то ліричній пафосі, то в формі епічного оповідання, перенятого клекотом здержаного чуття витягає поет на позорище кріпацькі й звязані в ними порядки та селянську біду взагалі: — Въ дорогѣ, Тройка, Въ деревнѣ, Отрывки изъ Записокъ гр. Гаранскаго, Забытая деревня, Размышленія у параднаго подѣзда й ин. Декотрі з сих поезій відразу здобули незвичайну популярність, як напр. отсей уривок з Размышленій:

Родная земля!

назови мнѣ такую обитель, —
я такого угла не видалъ,
гдѣ бы сѣятель твой и кормитель,
гдѣ бы русскій мужикъ не стоналъ...
Стонеть онъ по полямъ, по острогамъ,
в рудникахъ, на желѣзной цѣпи;
стонеть онъ подъ овиномъ, подъ стогомъ,
подъ телѣгой, ночуя въ степи;
стонеть въ собственномъ бѣдномъ домишкѣ,
свѣту божьяго солнца не радъ;
стонеть въ каждомъ глухомъ городишкѣ,
у подѣзда судовъ и палатъ.
Выдь на Волгу: чей стонъ роздается
надъ великою русской рѣкой?
Этотъ стонъ у насъ пѣсней зовется —
то бурлаки идутъ бичевой!...
Волга, Волга! весной многоводной
ты не такъ заливаешь поля,
какъ великою скорбью народной
переполнилась наша земля.
Гдѣ народъ, тамъ и стонъ...

Сим протестом против кріпацтва та духового й матеріяльного упродовження селянства одначе далеко не вичерпував ся зміст по-

езії Некрасова. Він виступає против несправедливого суспільного устрою взагалі, против гіпокризії „світа“, толкує суспільні причини, які пхають людей до пияцтва, злодійства й переступів (Пьяпица, Огородникъ, Вино, Воръ, Филантропъ), витягає й розкриває суспільну гніль т. зв. порядних людей, себто не прилапаних злочинців (Современная Ода, Секретъ, Нравственный человекъ, Современники й ин.), за те з глибоким співчутєм заглядає в жите взагалі житем обиджених, бідних трудівників, пригнетених працею, до здичилого в нелюдській праці бурлака й штемпованого каторжника (Маша, Несчастные, На Волгѣ). Широку популярність здобули йому такі вірші, як драстичне оповідання — Їду ли ночью по улицѣ темной (переложене Старицьким в його Думах і піснях: Чи часом блукаю), Убогая и нарядная (тема — „упавша жінка“), Въ полномъ разгарѣ страда деревенская (гірка доля селянки), Желѣзная дорога (страшенне використання робітника при будові залізниць), і т. п.

З здержливою іронією, маскуючи занадто їдкі дотинки, виступає він і против політичних порядків — самоволі адміністрації, нагінки за кождою свобідною гадкою, обмеження преси -- Судь, Пропала книга, Еще тройка.

Я позволю собі навести уривки з сеї остатньої, майстерної в своїй тонкій іронії поезії:

Ямщикъ лихой, лихая тройка
и колокольчикъ подъ дугой,
и дождь, и грязь, по кони бойко
телѣгу мчатъ. Въ телѣгѣ той
сидитъ съ осанкою побѣдной
жандармъ съ усищами въ аршинѣ,
и рядомъ съ нимъ какой то бѣдный
лѣтъ въ девятнадцать господинѣ.

.....
Какое ты свершилъ дѣянье,
кто ты, преступникъ молодой?
быть можетъ ты имѣлъ свиданье
въ глухую ночь съ чужой женой?
Но подстерегъ супругъ ревнивый
и длань занесъ, и оскорбилъ,
а ты, безумецъ горделивый,
его на мѣстѣ положилъ?

Иль, можетъ быть, ночнымъ артистомъ
 ты не былъ другъ? и просто мы
 теперь столкнулись съ нигилистомъ,
 снмъ кровожаднымъ чадомъ тьмы?
 Какое-жъ адское коварство
 задумалъ ты осуществить?
 Разрушить думалъ государство,
 или инспектора побить?
 Отвѣта нѣтъ. Бушуетъ вьюга;
 завидѣвъ кабачекъ, какъ друга,
 жандармъ командуетъ: стоять!
 Девятый шкаликъ (квартирку) вышиваетъ...
 Чу, тройка тронулась опять!
 Гремитъ, звенить и улетаеть,
 куда Макаръ телятъ гоняеть.
 Отвѣта нѣтъ. Бушуетъ вьюга;
 обнявъ преступника какъ друга,
 жандармъ напившійся хранить;
 ямщикъ то свищетъ, то зѣваетъ,
 поеть... А тройка все гремитъ,
 гремитъ, звенить — и улетаеть,
 куда Макаръ телятъ гоняеть...

Чільнійшим репрезентантамъ свободолубної Росії, борцямъ за свободу — Белінському, Добролюбову, Мілютіну, присвятивъ він прекрасні ліричні поминки. Революціонери попередньої генерації — т. зв. декабристи (учасники грудневої революції 1826 р.) були також предметом його особливої уваги — він присвятив їм кілька невеличких поем, Дѣдушка і особливо Русскія женщины, дві поеми про жінокъ засланих декабристів.

Взагалі російська жінка мала спеціального прихильника в Некрасові. Може бути, що незвичайний його пістиам до матери зробив його особливо чулим на скарги чутя й пожертвоваання, які таїть в собі російська (зрештою не тільки російська) жінка.

З найбільшим замилюванням одначе Некрасов все таки спинався коло селянського життя. Він знав його дуже добре: виріс на селі, й пізнійше з часта пробував на селі, а будши запаленим стрільцем, користав із своїх ловецьких звязей для піддержування ближшого контакту з народом. Рідко котрий поет так багато місця

дав у своїй поезії селу. Незалежно від тих поезій, де він виступає проти утиску і визиску селянства, дав він цілий ряд настроєвих начерків і образків, сцен і довших оповідань, ширших поем з селянського життя. Такі його Коробейники (1861), Морозъ Красный Носъ (1863, перетолковане Старицьким п. н. Мороз, — Пісні й думи, II), й нарешті — Кому на Руси жить хорошо, найбільший з поетичних творів Некрасова, де хотів він розвернути цілий образ провінціальної Росії в відносинах до селянства. Поет працював над сею поемою останні роки (1873—6) свого життя, але не докінчив: вона розростала ся все більше, переходячи в безконечну галерею типів і образків селянського життя, нічим між собою не зв'язаних. Між ними стрічаємо й дуже сильні, й досить слабкі.

З цих селянських поезій Некрасова чимало перейшло в читанки (Несжатая полоса, Власть, Зеленый шумъ, Школьникъ, серія поезій: Русскимъ дѣтямъ і т. и.), і в них лежить найбільше тривкий, невмирущий доробок творчої діяльності Некрасова. Кілька з них переложено д. Старицьким. Вище, в відділі белетристики, подає кілька перекладів з сеї серії др. Франко.

Формальна, зверхня сторона поезії Некрасова була не блискача. Він се відчував і не раз висловлював:

Нѣтъ въ тебѣ поэзіи свободной,
мой суровый, неуклюжий стихъ!
Нѣтъ въ тебѣ творящаго искусства...
Но кипитъ въ тебѣ живая кровь,
торжествуетъ мстительное чувство,
догорая, теплится любовь...

писав він в перших роках свої поетичної творчості, і сі слова досить вірно характеризують його поезії. А ся сила їх переважно в змісті, і дуже рідко прилучаєть ся до того ще й музика стиха. Переважно він монотонний, часом переходить навіть в рубану прозу. Але є в нім і спеціальна оригінальна фізіономія, навіть з формального боку — „некрасовський“ склад вірша, що достроюєть ся до оригінальної фізіономії сього поета.

з (16) I. 1903.

М. Грушевський.

ДИСКУСІЇ.

I. В погоні за новою красою.

В трьох остатніх книжках „Кіевскої Старини“ за 1902 рік появилася простора критична стаття д. Сергія Єфремова п. н. „Въ поискахъ новой красоты“, в якій талановитий письменник роздвляє деякі нові появи нашого красною письменства, які він зводить до куши під маркою „декадентства“ і висловлює про них свій осуд. Можна думати як хто хоче про стійність характеристики, про вірність освітлення фактів і про вагу доказів зібраних у тій статі, — та певне те одно, що вона живо порушила опінію широких сфер Українців за кордоном і у нас і загалом перший раз у російській Україні зняла питане про напрям та принципи поетичної творчости, і се вже велика її заслуга. Згоджуючи ся багато де в чому з висновками д. Єфремова ми про те бачимо немалу користь із дискусії, яка повинна підняти ся з приводу поодиноких частин і деталів його статі і радо дамо місце ріжним голосам, що захочуть висловити про неї свою думку. От тим то й отвираємо сю рубрику, якій ми даємо назву „Дискусії“ і якої метою кладемо не особисту полеміку, а річеве обсуджене поглядів і принципів як у сій одній, так і в иньших справах, які потік життя виносить у нас на денну чергу.

Редакція.

1. Принцип і безпринципність.

В остатній часті своєї статі, згадуючи про писаня пані К. Гриневицевої д. Єфремов кидає невеличкий камінчик у садок ре-

дакції Л. Н. Вістника. Признавши писання сеї пані „порожнім місцем“, „набором пустих слів без ніякого значіння“ д. Єфремов пише далі: „Дивує нас в отьому разі лише становище заняте супроти подібних творів Л. Н. Вістником. Як проскакують такі річи на сторінки сього шановного вістника се, признаємо ся, дійсна загалка, якої не розв'язує зміст сього загалом досить поважного і своїм напрямом симпатичного видання. Певна річ, вільно кожному авторови писати, що й як йому хочеть ся, але поява всіляких „пустих місць“ на сторінках поважного і поважаючого себе органа не може бути виправдана навіть тим, що його редакція, „не в'язучи ся ніякою доктриною ані теоретичною формулою, допускає до голосу всі напрямки“, як читаємо остатнім часом у проспектах „Вістника“. Але-ж відси недалеко й до повної безпринципности, яку при добрій волі також можна виправдувати безсторонністю та бажанєм дати голос кожному напрямкови“ (Кіевская Старина, 1902, кн. XII, стор. 402).

Поперед усього мусимо троха пожалкувати на д. Єфремова, що зробив нас троха гіршими, ніж ми є на ділі, і цитуючи наші слова з проспекту, чи то для ошадження місця чи з не уваги (якогось злого розмислу не сьміємо підсувати йому) пропустив слова інтегрально звязані з попередніми і неминуче конечні для схарактеризованя нашого становища, слова, де редакція заявляє, що „не відмовляє місця нікому, у кого видно правдивий талант, любов до рідного народа та його слова, та бажанє його розвою“. Словами, підчеркненими у нас а пропущеними в цитаті д. Єфремова, редакція, здаєть ся, досить виразно загородила себе від закиду безпринципности в питаннях фундаментальних у нашому житю, а то в питаню національному й культурному. Д. Єфремов міг би докорити нам безпринципністю, коли б ми без оговорок зі свого боку помістили в „Вістнику“ дещо суперечне з тими нашими принципами. Поміщенє одної або другої праці, яку він уважає пустим місцем, а хтось иньший може не вважати її тим, ще не оправдує такого закиду. Питанє про принципи в штуці, се питанє про те, що таке штука. На се питанє можна відповідати всіляко, та в усякім разі відповідь, яку дає д. Єфремов, буде троха односторонна. З його статі виходить (див. стор. 415, 418 й инь.), що штука повинна піддержувати в суспільности те „живое, бодрое настроєніє, которое является необходимымъ условіємъ движенія впередъ“ і що спеціяльно українські

письменники повинні поперед усього студіювати появи соціального та громадського життя нашого народу, нашого села. Дуже добре! І ми бажаємо цього, але класти се неминучою умовою для кожного письменника, принципом української штуки було б зовсім не зужно. Хто може се робити, нехай робить. У кого вдача бадьора, хто горячий до боротьби, хай піддержує бадьорість та горячість і в інших. А в кого цього нема? То що йому робити? Чи мовчати, чи набріхувати на себе й на інших бадьорість та горячість, якої не чує в душі? Хто має можливість студіювати громадське й соціальне життя, селян чи міщан, хай чинить се. А хто не має сеї можності? Хто, як ось прим. пані Кобилянська, Гриневичева й інші, своїми заняттями, обов'язками, становищем прикований до тісної сфери хатніх справ, родинних чи яких інших вузко обмежених обов'язків, то що йому робити? Мовчати, чи брехати про соціальні та громадські відносини, яких він не знає або про які знає дуже мало та недокладно? Зрештою д. Єфремов не зовсім докладно висловлює свої принципи. Як у своїй статі він мішає декадентизм (хоробливий стан суспільности а далі й штуки) з символізмом, напрямком чи зв'язком ідей, що по часті належить до невідлучних прикмет штуки від самого початку її існування (Alles Künstlerische ist Symbol — сказав уже Гете), а по часті, перетворений на односторонню доктрину, справді був якийсь час на коротку хвилю хмарою, що запаморочила ясні стежки артистичної творчости, але з декадентизмом не мав нічого спільного, тим менше не був із ним тотожний, — так само він, сам того не знаючи, закреслює для артистичної творчости далеко ширші межі, ніж би се виходило з його соціальних принципів. Згадавши про нові прояви громадського життя на Україні він каже: „И болѣе вдумчивые писатели могутъ почерпнуть отсюда, изъ этого неисчерпаемаго источника, истинный свѣтъ, давая изображение всѣхъ сторонъ нашей народной жизни и вмѣстѣ съ тѣмъ челоуѣческой природы вообще“ (К. Стар. 1902, кн. 12, стор. 418). Оце „вмѣстѣ съ тѣмъ“ дуже інтересне. Як уявляє собі д. Єфремов мальоване „челоуѣческой природы вообще“ через посередництво студіюваня малоземельности, еміграції та рільничих страйків? Чи се конечна і одинока дорога? А котрий письменник, не маючи змоги або вмѣстги студіювати ті появи (адже-ж для їх студіюваня треба і практичної і теоретичної підготовки, а то студіюючи на осліп замість „истиннаго свѣта“ нагородити таких дурниць, що й собі не рад будеш!), та почне сту-

діювати „человѣческую природу вообще“ на собі самім, почне з того, що психолог називає внутрішньою обсервацією і дасть нам можливість тити тих своїх спостережень у більше або менше вдатній артистичній проєкції? Яку мірку приложити критик до таких творів? Адже-ж такий артист-психолог може малювати нам усякі настрої, не конче героїчні та бадьорі, може малювати великі страждання з приводу дрібних буденних появ, може малювати сумніви щодо важних, загально людських питань, але також і спільні всім людям хвилі загального отупіння, зневіря, байдужности, занепаду волі і т. и. Раз д. Єфремов признає інтересним і оправданим малюване „человѣческой природы вообще“, то буде мусів признати, здасть ся, оправданими й такі малюнки. Зрештою всесвітня література давно перед модним декадентизмом бачила такі появи, — досить буде назвати Леопарді, що не вважаючи на „противуобщественный“ характер своєї поезії все таки справедливо лічить ся одним із батьків і корифеїв нової італійської літератури.

Д. Єфремов уважає одним із признаков дозрілости літератури її більше менше виключний зворот до питань соціального життя. По його думці всяка молода література „обыкновенно обращетъ внимание болѣе на виѣшнюю сторону жизни, но недостаточно углубляется внутрь ея, чтобы вскрыть общественныя язвы, предложитъ то или иное ихъ объясненіе, натолкнуть на способы излѣченія и т. и. Это уже дѣло зрѣлаго періода“ (стор. 416). Є в цьому реченю дещо вірне, та воно не ясне, а є дещо ясне, та воно не вірне. Вірне те, що література в міру дозрівання поглиблюєть ся, — але вияснимо-ж собі характер того поглиблюваня! Воно йде не від індивідуальної психології до соціології, а навпаки, від соціології до індивідуальної психології. Те, що д. Єфремов називає поверховним трактованєм життя в давнійшій літературі, се було власне оперованє соціологічними категоріями (такими, як війна, тиранія, розбійництво, фанатизм і т. и.), як річами зовсім простими й ясними. Новочасна наука виказала, що вони безмірно зложені і вказала їх складники — фізичні, незалежні від людської волі і психічні, знов таки по часті свідомі, по часті несвідомі, індивідуальні й масові. За показом науки пішла й новійша література і побачила одну зі своїх головних задач у психологічній аналізі соціальних явищ, у тому — сказати б — як факти громадського життя відбивають ся в душі й свідомости одиниці, і навпаки, як у душі тої одиниці зароджують ся й виростають нові події со-

ціальної категорії. Се було відкрите нового, безмежно широкого світа, в якому було багато простору для найріжніших талантів, для очей і умів найріжнішої конструкції. Візьміть давніші повісти — хоч би найкращий тип тої старої літератури — Сервантесового Дон Кіхота: громадські інтереси, реформа суспільности, лічене ріжних її хиб займають там головне місце, але індивідуальна психологія — мінімальне. При всій своїй геніяльності Сервантес не вмів заглянути в душу свого героя і на оправдане його дивацтв має лише одно слово: збожеволів. Та ми читаючи його безсмертну повість не віримо тому, бо-ж в таким разі всі пригоди Дон Кіхота були би гідні плачу та милосердя над бідним хорим, полишеним без дозору, а не були би боротьбою засліпленого ідеаліста з твердим порядком дійсного світа. І порівняймо з сим твором яку хочете визначну повість XIX віку — Діккенсового Пікквіка чи Шпільгатенового „In Reih' und Glied“, чи „Misereables“ Віктора Гюґо, чи „Germinal“ Золя чи „Вину і Кару“ Достоевського! Ми побачимо відразу, що інтереси особистої психології героїв кольосально розрослись і розширились, обсервація власне найдрібніших появ, рухів і відрухів душі зробила ся без порівняня стараннішою й багатшою. Побачимо цілий ряд письменників, що захоплені тими психологічними обсерваціями відсувають майже зовсім на бік соціологічні проблеми, або торкають їх лише дуже здалека. Першим взірцем такого психологічного романа в європейській літературі були „Wahlverwandtschaften“ Гете; за ними пішов довгий ряд „психологічних“ повістей та драм у всіх європейських літературах, в тім числі і в російській, яка видала навіть двох великих майстрів у тім роді — Достоевського та Толстого. Коли в чому, то власне в глибині та тонкості психологічної аналізи, в тій неохійній ясноворости в сфері найтемніших глубин людської душі лежить безсмертна вартість тих письменників, а зовсім не в їх громадських, соціологічних поглядах, переважно крайнє наївних, неясних, иноді реакційних та антикультурних, на скільки їх крайність не бувала змягчувана чутем горячої симпатії до бідних, хорих та безпомічних.

Отся остатня увага доводить нас до другої точки, яка в цитованім реченю д. Сфремова висловлена досить ясно, та по мойому невірною. Література в своїм дозрілім стані повинна висвітлювати суспільні рани, подавати таке чи инше їх пояснене, наводити на способи їх вилічення. Чи справді так? Цікаво знати, які то су-

спільні рани виявляє прим. Гетівський „Фауст“, які способи ліків подає його Іфігенія або Пушкинів „Онегін“ або Гоголеві „Мертві душі“? А коли деякі твори й чинять се, прим. „Вина і кара“ або „Брати Карамазови“ Достоєвського, „Воскресеніє“ Толстого і т. в., то чи думає д. Єфремов, що в тій, так сказати, публіцистичній тенденції тих творів лежить їх головна вага? Чи „ліки“ пропоновані Достоєвським або Толстим хоч на один момент возьме на серію якийсь соціолог або практичний політик?

Д. Єфремов порушив тут кількома словами важне питанє т. зв. утілітарности в літературі, тай збув його коротко, немов і не підозріваючи, що тут криєть ся якесь питанє, що се власне й є сук, із за якого йде розладє між старою й новою літературою. В такій чи иньшій відповіді на се питанє, а не в жартливих або навмисно цинічних реченях французьких декадентів треба шукати головної пружини реакції, яка в 80-их роках повстала проти реалізму й натуралізму. Д. Єфремов, живучи очевидно в крузі ідей вироблених у Росії ще Добролюбовим та Писаревим шукає в літературі поперед усього публіцистики, тенденції, студії певних хиб та подаваня певних рецепт на їх ліченє, тобто річий, які по думці письменників молододі Генерациї — і не самих лише декадентів — властиво не належать до літератури, а творять домену публіцистики, соціології, статистики та практичної політики. Певна річ, вільно й беллетристови по своїому забрати голос у тих справах, так само як усякому шевцеви, кравцеви і т. и., але він усе повинен знати, що його голос у тих справах буде голосом профана, що найбільше ділетанта, що соціяльні недогоди й болі ніхто ще не лічив по рецепті беллетристів, хоч і як вони нераз позували на мудрців і пророків, і що їх головна задача лежить зовсім де инде, а власне в тім, щоб, як сказав колись Шекспір, бути зеркалом часу, малювати чоловіка в його суспільному звязку і в тайниках його душі, давати сучасности й потомности те, що Золя називав „людськими документами“ в найширшій значіню сього слова.

Ів. Франко.

2. Для прояснення неясности.

Під заголовком „Въ поискахъ новой красоты. Замѣтки читателя“ в трьох остатніх книжках „Квївської Старини“ за 1902 р. обговорює д. С. Єфремов доволі широко і подрїбно (на 132 сторінках) деякі новїші твори українсько-руських письменників — Гната Хоткевича (збірку п. н. „Поезія в прозі“), Ольги Ко-

билянської (повість „Царівна“, збірку п. з. „Покора“, твори : „Valse melancolique“, „Поети“, „Під голим небом“, „Акорди“, „Земля“; дещо иньше лише принагідно згадує ся), Наталі Кобринської („Рожа“), Катрі Гриневичевої („Візня стрічі“, „Вікна“), А. Крушельницького („Пролетарі“), О. Авдиковича („Нарис одної доби“; два остатні твори з „Живих струн“ Крушельницького й Старосольського); Стефанік і Яцків згадані лиш принагідно.

Я не можу тут, на жаль, передати подрібнійше заміток д. Єфремова: поговорити про них докладно — на те треба б багато вільного часу й супокою. Та все таки я рад би хоч кілька слів прикинути до розмови, яку замітки д. Єфремова вже викликали й ще викличуть. Рад би для того, бо тема обговорена д. Єфремовим безперечно важна. Вже імена авторів і заголовки творів розібраних д. Єфремовим вказують по трохи читачам „Вістника“, в яким сї автори й твори з малими виїсками були печатані або бодай обговорювані, о що йде критикови. Д. Єфремов приглядаєсь їм з того виключно боку, що добачає в них змаганє до — нової краси, і з того як раз боку всі ті твори — не заперечуючи зрештою великої цїни деяких із них, пр. „Царівни“ та „Землі“ — дуже різко й рішучо осуджує. Осуджує все й за все таке, в чім по його думцї проявляють ся „модні напрями“ — „символїзму чи декаденства“, „карикатурні форми“, „містичний зміст“, неясність, вимученість, противорічність і т. п. творів, надто велике акцентованє „естетичного боку“ житя та „протесту особи против осередка“, філософія à la Ніцше, неясні заголовки, неясна суть, невдалі мисли й незручні слова і звороти, ба — дивоглядна путанина. Д. Єфремов іронїзує „вічну красу“ Хоткевича, його-ж глибокий пессімізм та погорду для людей, що „руйнують цїлість душі, близять далекі горизонти, учать шукати досяжного й зневажати нездобуте, або рівнодушно відкладать його у бік, на завтра“, людей „темних, глупих, підлих, розпусних, вонючих“. У д. Кобилянської не зовсїм подобає ся критикови „туга за красою — гордої аристократичної душі“, що рве ся з осередка „тупих, підлих душ“, геть від „ростинного вегетованя, хвилями перериваного тихими зойками борби за істнованє“, душі, що для неї „не можуть істнувати права“, що „не дбає о загал“, що „чим більше набирає в себе всякого сьвітла, тим неврозумілійша стає для буденних умів“. Не подобають ся критикови й „заблукані в серцї тони, котрі не знають, до котрої ме-

людиї приналежні, де їм пристати“; він взагалі закидає авторці „неясність і неозначеність її завдань, надмірну суб'єктивність і символістичну темноту, одностайність і монотонність, повторюване себе трохи не в кождім новім творі, без додатка майже ні одної свіжої рисочки до того, що вже сказано, ба — й тими-ж словами“. Хоч і називає він „Царівну“ ледви чи не самотнім у нас (чому — „ледви“?) психологічним романом, з гарною психологією, дуже гарними жанровими картинами, а в „Земли“ добачає побіч незвичайної пристраси до „містичного, таємного“ — потрясаючі картини, оброблені дуже живо, правдиво, артистично, та лиш жаль, що одна-друга маленька замітка розбиває прегарне вражіння попередніх сторін. У неї, каже він, є що сказати читачеві, лиш нехай черпає з реального, знаного їй світа, і нехай буде зрозумілою не лише для купки „зверх-людей“, але й для погорджуваної юрби. Д. Кобринській хвалить критик її — „Дух часу“, „Задля кусника хліба“, „Ядзю й Катрусю“, а особливо „Виборця“; за те просто вірити не хоче, щоб такий „сонний, без життя, без усякої думки й значіння“ твір як „Рожа“ міг вийти зпід того самого пера. У д. Гриневичеві — „заморочений символізм доведений до крайности“ („Візня стрічі“); як може-ж „в очах левкоїв“ „займатись блиск від близьких лун заходу“? А вже слова: „Кладеш спокійні пальці на жар моєї скрані...“ прямо „неудобочтомі“ для критика. В „Вікнах“ зробила ся „поетесса“ замітні успіхи (в злім значіню!), пишучи на пр.: „В однім куті молила захисту сутінь ночі. Припадала до білої стіни і опирала на ній рамена тяжкі з тривоги. Стіна угинала ся під тим натиском і одним боком западала ся в землю“... Се вже прямо — „безподібні перли“ після критика, хоч я бачу як раз у них (такі зараз бю ся в груди) зовсім ясно, зрозуміло а при тім вдатно висловлені тонкі вражіння. Стефаніка й Яцкова остерігає критик поки-що від сеї дороги, що дуже легко може для них стати ся погубною, а в творах Крушельницького й Авдиковича не видить таки нічого крім „скотского безобразія“! Критик завзиває обговорених ним письменників — завернути, куди — сього так надто докладно не каже; наводить на пр. слова „Царівни“, щоб — „любити світ Божий у цілій й його величч“, не шукати-ж в нім виключно „чудних і гарних обявів“, а д. Кобринській каже, що пишучи не так як слід — бере великий гріх на душу.

Неперечно — багато дечого з того, що сказав д. Сфремов, може придатись і авторам і читачам. Богато дечого авторам —

о скільки критик умів справді зрозуміти їх — видасть ся правдою. Та не в подробицях річ. Критика д. Єфремова, хоч цінна й поважна, недомагає в своїй основі, своєю безоглядною рішучістю й односторонністю. Такий уже сам вступ до сеї критики, де оповідає ся за Михайловским, Нордауом, Венгеровим та Гиляровим про початки обговорюваних критиком напрямів у Франції. Він покликає ся напр. на се, що самим символістам видавав ся їх символізм лише „пустицею, жартом, водженем дурнів за ніс“. Правда, він пробує зрозуміти нові напрями також яко реакцію проти крайностей натуранлізму, а у нас з осібна — против одного лиш з'ображування солодкавого кохання, та звеличування народних сьвятощів, та безсильної нудьги. Але се розуміне не глибоке. Критик забуває, що розвій духового життя не може ніяк держати ся сліпо втопаного шляху, що найвизначніші подвиги людського духа були нераз вислідом припадку та сьміливих поривів у певісне, а навіть — похибок, та що розумний „жарт, пустиця“ — часом більше варт, ніж перебите наслідуванє. Не велика штука не блудити на битім шляху. В духовім житю взагалі а в поезії з осібна має значіне лиш сила, щирість, сьвіжість вражіня, і тут часом і дрібниця багато варта. А преціж сам критик не може відмовити обговорюваним авторам талану й сили.

Критикови видають ся позбавленими всякого зміслу слова Степана Маллярме: „Назвати предмет — значить знівечити три чверти вдоволення подаваного ступневим угадуванєм. В поезії все повинна бути загадка.“ А преці-ж хоч слова сї можна розуміти й прикладати — як і все на сьвітї! — також хибно й пересадно, то вони — таки зовсім розумні й правдиві. Хиба-ж ми в силі назвати й виразити все те і так, що й як відчуваємо? Хиба-ж в поезії не йде вічна боротьба за се, щоб відчувати й передавати вражіня й почування щораз повнійше, сильнійше й краще?! Критик дуже вже скоро порає ся і з думками й словами й порівнанями обговорюваних творів, а хиба-ж уся людська мова не розвила ся з дуже нераз сьміливих і дивних порівнань?

Не одні наші письменники творять всесьвітню літературу, творять її письменники цілого сьвіта; чи-ж дивно, коли й наші автори переймають ся новими думками й напрямими? Се-ж — природне й потрібне. Потрібне і для розвою мови, потрібне й для того, що через супротивність витворяє ся згодом нові напрями.

А вже дуже небезпечно наказувати авторам так і так дивити ся, відчувати, писати, а так і так — ні.

Але в нових напрямах наших письменників ми бачимо і дещо більше: бачимо велику силу, самостійність і ніжність відчуження, багатство нових образів, багатство (поза всякими похибками) мови. Бачимо й справдішню, щиру боротьбу з тупою буденщиною й злом. Є дещо такого, що його по імені назвати треба, називав же багато такого й Шевченко; та часи змінюють ся, йдуть наперед, а не у всіх є однаковий талан і міра. Ліпше — назвати, як мовчати, або й гарненько притакувати „скотському безобразію“.

А вже в таких над міру рішучих, односторонніх критиках як д. Єфремова є деяка небезпека. Він хвалить „Виборця“ а осуджує „Рожу“; другий по нім, може й девчим правдиво, осудить „Виборця“ (я чув і такий осуд!), а похвалить „Рожу“ або „Метеора“. А третій? Третій (а є у нас на жаль таких найбільше!) осудить і „Рожу“ і „Виборця“, щоб лиш дошкулити авторови або й — редакторови. Тай повинен же кождий поважний критик тямити (особливо коли йде о напрями звісні у цілій всесвітній літературі!), що не у нього-одного мусять бути в кешені вся правда.

В. Коцовський.

Народня освіта в Росії по цифрам.

Народня просвіта — один із головних і першої ваги факторів людського поступу. Історія людськості й тисячолітній досвід яскраво підкреслюють той факт, що просвіта а надто народня, се одна з підвалин народнього добробуту, фактична умова, що забезпечує і сприяє загальному поступу людей. Тому-то кожна держава, кожна культурна нація особливу увагу звертає на народню просвіту, уживаючи всіх засобів, аби розвивати її і доводити чим раз до вищого й вищого ступня.

Статистичні відомости в с'єм разі можуть мати певне значіння, і тому то ми, маючи на увазі з'ясувати стап народньої освіти в такій великій державі, як Росія, будемо користуватись виключно язиком цифр, памятаючи, що він часто буває красномовіишим, ніж самі докладні й многословні статі на цю тему.

Російським урядом у 1902 році на потреби просвіти взагалі булр ухвалено дати в роспорядження мністерства просвіти 36·6 млі. руб., яке число в відношенню до цілого державного бюджету ледве виносить 1·9%. Коли прибавити сюди ті гроші, що їх призначили на ту-ж справу иньші державні інституції, як от напр. Св. Синод, мністерство фінансів, мністерство хліборобства і т. п., — то вийде загальна сума видатків російського уряду на народню освіту 74·8 мліонів руб., або 3·7% цілого державного бюджету. Наведена цифра — доволі вікчемна, особливо коли пригадати ті цифри, які відпускають на ту-ж справу иньші держави, напр. Північно-американські Сполучені Держави, котрі в 1900 — 1901 р. потратили на це більше ніж 336.043.236 долярів (450 млі. на російські гроші), або Франція, розмір видатків котрої ще за 1892 рік сягав 186 млі., а за останній час значно побільшає.

Зростають розміри видатків на дороге діло просвіти і в інших державах відповідно побільшанню державного бюджету, — одна тільки Росія та Турція із європейських держав топчуться на одному місці, не виявляючи ніяких ознак поступу в цій справі. Ідучи слідком за відомими дослідниками стану народньої просвіти в Росії Фальборком і Чернолуеским, можна на певно сказати навіть більше: побільшення коштів на народню просвіту в Росії значно відстає від побільшення загального державного бюджету. Се можна посвідчити на декількох цифрових порівняннях. В початку XIX віку бюджет міністерства народньої освіти складав 2·5% цілого державного бюджету, досягнувши більш ніж за 60 років до 2·6%, так що в 80 роках він ледве виносив 22 міль. Загальна сума державних видатків на народ. просвіту в 1892 р. по 1901 рік зростає майже в дубо: з 37·4 міль. — вона стала 74·8 міль. Але се зверхне побільшення робить ся незначним, коли завважити, що 37·4 міль. складали 3·7% цілого державного бюджету 1892 р., а 74·8 міль. — 3·8% такого-ж бюджету 1901 року. Таким робом весь зріст рівняє ся одному відсотку!

Звичайно, що на таку малу суму в порівнянню з потребами освіти в Росії не багато можна зробити, не багато можна просвітити люду. І дійсно, коли звернемось до офіціальних відомостей, то побачимо, що Росія не аби як гарно почуває себе що до стану (навіть цифрового) народньої освіти.

До першого січня 1899 року в так званих „початкових“ школах всіляких типів налічувалось 4,203.346 учнів, яке число в відношенню до цілої російської людности ледве становить 3%. Се незначна сама по собі цифра робить ся ще більш нікчемною, коли її порівняти з відповідними цифрами інших держав. В Прусії напр. відсоток учнів в початкових школах становив 19·5% всеї людности, в Швайцарії 17·5, в Англії 16·3 і в Франції 14·7. Порівнянне робить ся ще більш „прикрим“, — як кажуть Росіяне, — коли згадати, що в Японії, котра вийшла на шлях просвітних реформ не раніш як 60—70 років назад, учить ся в народних школах 8% усєї людности.

В Росії, як уже подано вище, числилось до першого січня 1899 року 4,203.246 учнів. Се число поділялось між 78.699 школами. Поділ учнів між школами прямо дивує своєю страшенною непорядкованістю, рябизною і нерівністю що до окремих територій російської держави. В останній є напр. такі губ., де одна

школа приходить ся на округу в 14—27 кв. верстов і на 638—983 чоловіка, як от Тульська або Ліфляндська губ., але за то є й такі, в котрих одна школа приходить ся на 3,666—36,433 кв. в. і 3,540—70,827 жителів (Семирєченська і Ферганська области). Цікаво зазначити той факт, що в земських губ. взагалі число народних шкіл — більше, і з боку якости упорядковані вони далеко краще, ніж у губерніях не-земських. Але і в них добачає ся таж сама рябизна і нерівність. Напр. в 13 земських губ. число земських шкіл хитає ся між 524 і 830, а в иньших (17) зем. губ. се число спадає з 492 до 231 (Олонецька губ.). Взагалі одна школа в Росії приходить ся пересічно на 237 кв. верстов і 1,652 чоловіка.

Постійний зріст народних шкіл, який можна бачити в иньших європейських державах, в Росії посуває ся „черепашими кроками“ і число дітей, що лишають ся поза стінами школи, страшенно велике. Всякі-ж заходи таких інституцій, як земства, в справі поліпшення народньої просьвіти і посування її наперед зустрічають неприхильність і тисячні перешкоди з боку уряду, котрий навіть думку про увагальнення осьвіти знаходить „завчасною“.

Таким робом бачимо, що Росія має не велике число шкіл, куди вона може посилати дітей шкільного зросту для одібрання елементарної осьвіти. Що до постанови останньої в школах, то вона давно вже моволить очи не тільки кращій частині російської суспільности, але й самому урядови, котрий в продовж цілих десятиліть ніяк не збереть ся приступити до „коренних“ реформ в справах просьвіти, хоч сучасний стан її прямо таки вимагає сього. Ми не будемо критично доторкатись програми шкільної просьвіти, негідність котрої всі знають, не будемо згадувати тих численних реґляментацій, в котрі замикають справу просьвіти і роблять із неї щось до неможливости сухе та мертве, перешкаджаючи працювати в школах людям ідейним, з певними знаннями та широкими поглядами на педагогію. Не будемо згадувати й того, що школа в Росії часто відправляє функції й такі, що не мають нічого спільного з педагогією, — розуміємо її „обрусительну“ ролю серед народів Кавказу, Українців, Татар і т. ин., — ні, ми взагалі зауважимо, що якість російської народньої просьвіти примушує бажати багацько кращого! Більш-меньш певним показчиком у сїм разі може бути ряд цифер про ступінь осьвіти проведарів народньої просьвіти, — народних учителів та учительок. — По статистичним даним 1898 р. 24% із числа викладовців у народних школах не

одержали ні фахової педагогічної освіти, ні освіти середньої школи, а 4% не мають навіть і диплома на звання вчителя. У так званих „церковно-приходських“ школах і „школах грамоти“ (програма котрих визначається яскраво церковно-клерикальними рисами і стоїть вище програми земських шкіл, — се особливо можна сказати про „школи грамоти“). Число вчителів, що не отримали не тільки середньої чи фахової педагогічної освіти, а навіть і не скінчили курсу „церковно-приходських“ шкіл, особливо велике. Сій категорії взагалі підлягає 6.876 душ цілого вчительського персоналю „церковно-приходських“ шкіл. У відношенню до персоналю шкіл грамоти наведена цифра ще більше зростає. Відтак між учителями „шкіл грамоти“, що скінчили середню школу або одержали педагогічну освіту, маємо всього 289 (2%); решта — все такі, що або вийшли із середньої школи ще до скінчення курсу в ній, або скінчили „начальну школу“ — 3,363 (23½%), або не відбирали освіти ні в яких школах, і таких найбільше — 11,127 (71%). Відповідна цифра для вчительок „шкіл грамоти“ слідує: 776 (21%), 267, 1281 (35%) і 1371 (37%).

Всі вище наведені цифри малюють нам сумний стан народньої просвіти в Росії і справді стають „грізними“ (як висловила російська часопись „С.-Петербурзькія вѣд.“) для культурної будучности Росії. Але як би там не було, тільки через 60 років Росія може порівнятись в справі народньої просвіти (цифрами) з Італією або Іспанією, котрі по освіті займають тепер останнє місце в ряді иньших культурних держав Європи.

С. Петлюра.

Жад сьвіжими могилами.

І. Павлови Грабовському.

Умер Павло Грабовський — серед далекого холодного Сібіру.

Довгі, довгі роки благав він долю, щоб зласкавилась, щоб дозволила йому ступити вільною ногою на рідну землю, дала побачити рідний край, дихнути його повітрям, почути його мову, попрацювати задля його добра, а тоді хоч і вмерти серед рідних степів, — не серед чужої зимної понурої тайги.

Вмер серед тайги !

Я конав, ридав ; глух за гуком гук ;
Я шукав, молив душі рідної —
Та нема її ! Я упав од мук,
Захитав ся стяг в слабім стиску рук
Серед темряви непрохідної.

Снинилось, не беть ся благородне серце, що боліло людським болем, озивалось на жалі нещасливих і серед страшної, гнітючої недолі, що вбиває кожну людську силу, знаходило в собі міць нагадувати людям про боротьбу з темрявою й злом. Заговкла душа, що серед сьвітової нечистоти вмiла жити на високостях осяйних ідеалів. Затихла пісня українського поета, що ніколи не зраджував заповітів чесних душ, борців за найвищі і найкращі змагання людськості. Він співав уже :

Гей, обірвись, моя пісне !
Скошено цвіт...

Пісня стихла, упав цвіт...

Над могилою, ще вохкою від сліз, не сила розказувати тяжку історію його життя та перелічувати його працю — добру працю — задля рідного письменства. Зазнавши долі ще страшнійшої за Шевченкову, він, як і великий кобзарь української землі, мав право озватись до своєї музи :

Ми просто йшли, у нас нема
Зерна неправди за собою!

Він горів огнем любови до рідного народу і його слова, він знаходив силу працювати серед невідьницьких мурів, серед мерзлої тайги, в муках хвороби. І яким докором він був нам, що можуть безсильно нидіти серед обставин, які здалось би райськими Павлови Грабовському!

Останні роки доля усміхнулась до його кутиком уст — він знайшов собі подружжя. Але тільки на те, щоб його дружина з малим сином могли плакати над його могилою, а потім піти шукати шматка хліба серед широкого непривітного Сібіру.

В Тобольському, поруч з могилами декабристів, насипано могилу й нашому поетови. Холодно йому й по смерті, як було за життя. Не долине туди теплий вітер з України, — тільки жалі тих, кому дорога ся чиста благородна душа поетова, можуть перелинути широкі простори і лягти сумним вінком на могилу...

Хай перелинуть!

1902, XII.

Б. Грінченко.

Отсе тільки що прочитав я у „Вольні“ одну болючу звістку, що вразила у саме серце. Жаль, невимовний жаль стиснув серце, коли я прочитав, що ще одна свіжа, дорога могила виросла на нашій Україні... ще одна тяжка втрата в українському письменстві. Скільки вже тих дорогих могил передчасно насипано!...

Не стало Павла Граба! Не стало поета-мученика... Жаль, невимовний жаль! Замучили людоїди-кати прокляті. Замучили деспоти російські. Ще один сильний, могутній талант покинув нас. Помер сердега, шира душа, на далекій чужині, серед чужих людей, серед гірких обставин життя, не бачивши з молодих літ радощів, не зазнавши щастя, бо лукава доля закинула далеко, далеко від рідних, від друзяків. „Вольні“ ч. 276 сповіщає читачів на підставі газети „Сибирській Листокъ“, що в Тобольску скінчив своє тяжке життя „відомий український поет Павло Арсенович Грабов-

ський“. „Протягом усього свого недовгого життя, читаємо у „Волин-ї“, небіжчик був пасербком долі. Рапо, ще за часів щасливих молодих літ поклала вона важкий хрест на його молоді плечі і сей хрест своєю непомірною вагою передчасно звалив його в домовину.“ Спи-ж, наш дорогий земляче, мученику-страждальнику. Убили тебе кати матеріально, але духом ти жити-меш з нами вічно. Зложені тобою пісні будити-муть нас зі сну і кликати-муть до боротьби з тими людоїдами, що тебе, як і иньших подібних тобі замучують на смерть.

Г. Ков.-Кол.

І ми від себе кидаємо грудку землі на далеку могилу покійного поета. У нас, у Галичині, він уперве знайшов притулок для своїх творів, тут він від половини 80-их років поміщував свої оригінальні й перекладані поезії в „Зорі“, „Народі“, „Житю і Слові“ та „Літературно-науковім Вістнику“, який у другім своїм річнику (т. VI, стор. 22—37) подав першу й одну доси студію про життя й праці покійного поета-мученика, пера д-ра Осипа Маковея. Уважаючи, що найкращим пошанованєм пам'яті поета з боку суспільности, яка за життя не могла захистити його від знущаня долі, буде повне присвоєнє і належне оціненє його духової спадщини, редакція Л. Н. Вістника відкриває радо свої сторінки для всіляких публікацій, що можуть причинити ся до сеї мети, тай від себе подасть в часом усі ті матеріали, які ще лишили ся в її теці по покійному.

Пером йому земля!

Ів. Фрашко.

II. Кость Горбаль.

В перших днях нового 1903 р. по старому стилю вмер у Перемишлі гімназіяльний учитель Кость Горбаль. Імя його в остатніх часах крім тісного кружка його знайомих та учеників було майже незвісне, бо покійний мабуть від 1877 р. не виступав на письменській ниві. Остатня праця друкована з його підписом була, скільки тямлю, критична розвідка про брошуру Драгоманова „Турки внутренніє и внѣшніє“, друкована 1877 р. в „Правді“. Покійний належав до нечисленної вже горстки ветеранів галицько-руського українофільства. Він виступив на письменське поле ще 1861 р.,

видавши в Чернівцях разом з А. Кобилянським дві брошури: „Slovo na slovo do Redaktora „Slova“ i „Holos na holos dlia Halučynu“. В обох тих брошурках, а особливо в тих причинках, що вийшли з під пера Горбала, почув ся уперше в Галичині (після пліснявої дрімоти 50-их років) свобідний, народолюбний і як на ті часи радикальний голос. Чути було стук нового духа часу до зачинених на глухо воріт галицько-руського шкаралупництва. Все тут було нове, починаючи від нечуваної, чеської правописі, приложеної до руської мови, а кінчачи віршами Федьковича, що були першим смертним позвоном мертвому, схолястичному галицько-руському віршоробству. Ось що писав там Горбаль про нашу народню поезію: „Naša naridna poezuja, to pravdy vyj raj! Koby vsio vidstupylo vid neščasnoho naroda, syla, vira zminyla sie, zapohanyla sie čužynov; koly... czolovik prostyj nemih sobi vziety krasnoho prykladu ni z popa, ni z pana, lyš odna poezuja pytoma zahriovala, nadiju plekala, syl dodavala, ona buła jemu tovaryškov vid kolysky do hrobovoji došky; lyš skasky ta pryprovidky byly jeho školov. Cy može nova niby poezuja našych nedoukiv, kotrych vsich ledvy varto spomynaty, cy ich bezladni vivoroty slovamy hidni nazyvaty sie poezujov, „iskusnov“, jak kažut, de my do nuni vže tiljko cjvitu naridnoji poezuji majemo začievšy vid Ukrajinčiv?“ На пропозицію декого з Галичан — здати справу мови в Галичині на розсуд митрополіта (були такі пролоси в ту пору!) він відповідає ось якими словами: „Kažeš: pastyr naš dobryj rozsudyt svar, vin povede nas na dobru pašu. To to šče neščistie dlja naroda, ščo ne može vže raz očunity, aby perestaly vže raz zvaty ho čeredov! Kotryj lyše troška vyžše zdvojme sie, pidchopyt sie, pozyraje hordo na holotu -- i taki majut nas za čeredu, kotru mož stryčy, dojity. Ja ne čuju vže dlja sebe potreby pastyry v takych ričech, a jak my jakyj natručuje sie, to hotovyj jem obrnuty sie do neho z rohamy... Naši pastyri, kiljko vže ich bulo i vid kotroho čiesu, kiljko ich je, a majemo my krasnu knyžočku v rukach? napysav kotryj dlja našych chlopciv historiju naroda, ščoby obznakomyty z didamy, pradidamy? Pyšut svoje Bohoslovije, Basnoslovije, Lychoslovije i čort znaje ščo bilše, ščo jak čytaty, to až pit studenyj na čoli vistupaje. I toto maje buty po ruski? dlia prošvičeniya naroda?... Illuminatory naši čorni ta temni jak kahanci... ne žyjut dlia seho sjvita, lyš iz seho sjvita.“ Я зачитував ті уступи з Горбалевої брошури „Holos na

holos“ як характеристику його тону й думок. Додам, що від того часу (Горбаль був тоді вже гімназіяльним суплентом у Чернівцях) датує ся його приязнь з Фельковичем, памятна в наших письменстві рядом прегарних листів Федьковича до Горбала і посвятою йому поеми „Новобранчик“.

Пробуваючи на посаді гімназіяльного вчителя у Львові Горбаль брав живу участь у видаванню тодішніх органів українофільського руху, головно „Ниви“ та „Мети“, а 1867 р. дав ся втягнути Голуховским до видаваня півурядової часописі „Русь“. Ся часопись, хоч редактована як на ті часи зовсім не погано, причинила багато шкоди українофільському рухови власне через те, що була інспірована ненависним для всіх Русинів Голуховским і внесла розлад у нечисленну ще тоді українофільську громаду. Більшість громади і молодіжки вирекла ся „Руси“; на провінції вона не знайшла пренумерантів (їх було з разу, як оповідав мені покійник, коло 150, а при кінці ледво 70), і провегетувавши несповна рік упала. Горбаль від тоді усунув ся від письменської та журналістичної роботи, присвятивши свої сили педагогічній діяльності. Він учитеджував довгі літа в Тернополі, де його учеником між иньшими був др. Е. Олесницький, потім у Стрию, де його улюбленим учеником був др. Вол. Охримович, а нарешті в Перемшлі. В Стрию й я познайомив ся з ним десь у 1883 році, кілька разів бував у нього в домі, любував ся його гарною бібліотекою, багатою на бібліографічні рідкості нашого письменства першої половини ХІХ в. (пригадую між иньшим Ількевичів автограф його збірки приповідок з німецькою передмовою, рукопис, який потім незабаром згорів при пожежі, що захопила Горбалево помешканє і знищила часть його бібліотеки), та ще більше любував ся живою, палкою, розумною розмовою господаря та його простим, товарицьким поведженям зо мною, страшним тоді „арештантом“ та „революціонером“, якого иньші знайомі з острахом оминали на вулиці. Горбаль намежав до тих рідких людей, що в бурь житя, в яких зломалась їх енергія, все таки виносять золоте серце та щиру прихильність до чоловіка й його змагань. Свобідний, ніякою догматикою неотінений погляд на людські відносини заховав Горбаль до остатнього часу. Честь його памяти!

Ів. Франко.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Гоголь і український сепаратизм. Недавно під редакцією директора київської I гімназії И. В. Посадского вийшов товстезний збірник „Памяти Гоголя. Чествованіє памяти Н. В. Гоголя въ учебныхъ заведеніяхъ кievскаго учебного округа 21 февраля 1902 года.“ В збірнику сьому зібрані промови, реферати і вірші учителів і учнів, що були виголошені під час святкування памяти Гоголя. „Окрасою збірника“, як висловлюють ся рецензент (А. С.) в числі 309 газ. „Кієвлянинъ“, є промова професора ніжинського історично-філологічного інституту М. Н. Сперанского „Гимназія высшихъ наукъ и ніжинскій періодъ жизни Н. В. Гоголя“. Варто приглянути ся ближче до тої „окраси“. Візьмемо хоч би такий уступ (слідом за рецензентом „Кієвлянина“): „До всего треба додати те специфічне значінє, яке має літературна діяльність „величайшаго изъ малороссовъ“ (sic!) в справі шкільної освіти і

виховання шкільної молоді в нашому краї. Гоголь, Українець („малороссъ“) з роду, з українським вихованнєм і звичками, який щиро любив свою вітчизну з її піснями, кобзарями, козацтвом та іншим, був перш за все діяч російської („русскої“) літератури і не покладав ніякої межі („никакихъ граней“) між двома „разновидностями“ (який се милий термін!) одного і того-ж самого народа (?!). „Въ этомъ — огромная культурно-политическая заслуга великаго писателя“. Зле-ж професор студював літературну спадщину Гоголя, коли прийшов до такого далеко в наукового висновка! Ми б радили йому прочитати статю п. Єфименкової в „Вестникъ Европы“ за 1902 рік. Але се ще не край. „Гоголь, видимо, такий „страстный приверженець“ свого місцевого напрямку (хай буде й так!), такий „увлеченный“ співвець людської України, одначе не перейшов межі (знову клопіт з сею „межею“!), на що легко можна було сподівати ся:

„онъ явился лучшимъ выразителемъ національного направлення украинской литературы въ общерусскомъ духѣ“ (а куди-ж дівся „страстный приверженець свого національного направлення“?). „Він сього яв далеко, як взагалі і початкова пора розцвіту (!) української літератури, від того різкого розмежування, навіть протиставлення загально-російської („общерусской“) літератури і місцевої української, які властиві пізнішому періоду сеї останньої“... Ось коли шановний професор-славист „одкрив свої карти“: Гоголь славетний, що gente Українець — писав по російськи і, значить „не був сепаратист“. Але як здаються читачі, коли довідаються від шан. професора, що й Шевченко був „общеросськимъ“... „Далеко отъ этого противоположенія и Г. Г. Шевченко, иначе мы не могли бы объявить его благоговѣйнымъ о взгляда на Гоголя“. Профессорська льогіка!...

В. Д.

Шевченко й педагогія. Нещодавно вийшла в Москві книжка д. Н. А. Соловьева-Несмѣлова пн. Русские поэты. Дети и юношества. С портр. и рисунками. Изд. т-ва И. Д. Сытина. М. 1903, ц. 80 коп. До „русских“ поетів д. Соловйов зачислив і нашого Шевченка (останній начерк, VIII-ий). Начерк сей названо „біографическим“, але це ж неперіодичне: в йому зазначено всі найголовніші фази життя поета. Не можна гадати, щоб се сталося задля так зв. „незалежних умов“, а треба бачити тут якісь „педагогічні цілі“, що мав на оці автор. Треба тільки дивуватись, що й досі існують такі хибні розу-

міння, що „що ігуменови можна, то братії зась“. Факти сі такі, що їх не тільки не слід ховати од дітей, а навпаки, треба, щоб діти знали їх більше, бо сі факти великої ваги для розвитку із дитини — людини. *В. Дор—ко.*

Другі роковини смерти Олександра Кониського. Минули два роки від смерти Олександра Кониського, і суспільність наша, хоч користуючись днем роковин його, згадує про письменника й діяча, що для української національної ідеї поклав усі свої сили. Минулого року в Києві вийшов „Літературний Збірник“ присвячений його пам'яті, і опріч того по часописах російських надруковано про діяльність Кониського особні статі. З них зазначимо: „Памяти А. Я. Конисского“ (С.-Петербургскія Вѣдомости, ч. 327), „Памяти А. Я. Конисского“ („Кіевское Слово“, ч. 5353), „Памяти человека великой души“ („Волынь“, ч. 257) і „Еще по поводу годовщины смерти А. Я. Конисского“ („Волынь“, ч. 264). Автори згаданих статей і заміток дають огляди життя й діяльності небіжчика і подають голос, аби швидче видані були твори й більш-менш докладний життєпис того, хто сів на Землі зерно найкраще на землі, зерно любови, братерства, згоди в громаді, в хаті і сім'ї.

Автор останньої замітки повідомляє, що в Одесі надруковано вже IV том творів Кониського. *С. С.*

Процес М. П. Старицького. Відомий процес М. П. Старицького з співробітником „Кіевлянина“ І. Александровским, який минулого року мав наслідком заступження Александровского, скінчився нині в вищій інстанції,

Судовій Палаті у Києві, увільненем обвинуваченого. На суддів зробило вплив тогорічне посвідчення Флорінського в справі літературних творів М. П. Старицького, яке в минулому році в окрузі суді не було так сильно прийняте на увагу. *В. Д.*

Літературна справа. В замітці „Литературный процесс“ (в московській газеті „Курьер“ 1902 р. ч. 329) д. W. діткнув ся відомої справи Старицького й Александровського. Завваживши тенденційність нововременської телеграми з поводу оправдання д. Ал—кого, телеграми, котру дослав сам А—ій і котра обійшла всі російські газети, д. W. розповідає про дійсну суть справи, дивується, як це міг виступити експертом д. Флорінський, один із газетярських обвинителів Старицького, товариш д. Ал—ского, з котрим одночасно на шпальтах „Кіевлянина“ „совершал свои притязательные и громозвучные, но невѣжественные и смѣхотворные“ походи на Старицького та його літературних однодумців. Кінчить д. W. бажанням, аби такі справи, як ся, належали до полюбовного суду літератів: „тоді б були неможливі факти обертання літературного супротивника експертом та оправдання за видиме ламання найелементарнішої етики літературної“. Звичайний суд, продовжує д. W. свою гадку, часто до розв'язання таких питань не має даних, не має знання самого становища літератури та її умов. Він часто навіть мусить триматись формальних причин і не спроможен розглядати літературну справу з істоти...

Про цю-ж справу зняла річ

і д-ка Х. А. Алчевська в „Харківських губ. Відом.“ (1902 р. ч. 329). Ось що каже вона: „Д. Александровский був нарешті оправданий судом, але в чім оправданий? Чи може виявилось, що обвинувачування, які підійс він проти Старицького, були слушні, що, себто, з боку обвинителя не було злочинства? Ні, тільки в легкомисности, в тім, що обмовив він Старицького „не навмисне“. Нічого сказати, гарне оправдання!“

Справа на сїм не скінчить ся, вона перейде до сенату, котрий повинен буде подивитись на неї принципіально і сказати своє, останнє слово.

Яке б не було се слово для нас, Українців, в усякім разі слід, щоб сю справу в належнім освітленню знало як найбільше люду. Отже добре б зробили наші Кияни, коли б видали брошуру присвячену сій справі — коли не можна по українському, то добре буде й російською мовою, аби тільки широка публіка могла як найкраще поінформуватись про сю цікаву справу. *Вол. Д—ко.*

Український альманах. Катеринославська газета „Вѣстникъ Юга“ сповіщає, що в Катеринославі має вийти український альманах різнороднього змісту. Гроші, що будуть зібрані з продажу альманаха — ціна на його буде призначена що найменша — підуть на дальші видання укр. альманахів та книжок. *Г. Ков. Кол.*

Нова газета на Україні. Невдовзі в Полтаві почне видавати ся нова газета „Полтавскій Вѣстникъ“. Се буде перша неофіційна газета в Полтавщині і буде присвячена місцевим потребам і ін-

тересам. Редактором-видавцем має бути д. Иващенко, довголітній редактор „Полтавск. Губернскихъ Вѣдомостей“.

В. Д.

Цензура дозволила: 1) „Буря на морі“ і 2) „Хлопець та море“ — два збірнички оповідань для дітей; 3) „Мудрий учитель“, — оповідання про Сократа, 4) „Про сиріток“, книжечка для дітей, зібрав Гнат Галайда.

С. Є.

Цензурою заборонено: 1) Є-фремова — Оселя, читанка про дітей наймолодшого віку, 2) Святі пісні, зібрав Гнат Галайда.

Знов заборонено д. Хоткевичу в Харкові лекцію про укр. бандуристів. У Полтаві ся лекція була дозволена, і по ній відбули ся продукції бандуристів у кадетським корпусі.

Бібліографічна секція. В Петербурзі в Бібліологічному товаристві окрім історично-літературної секції, яка вже якийсь час існує, засновується ся нова — книгознавства і преси („печатнаго дѣла“). Ся остання має слідити за всім, що належить до справ друку взагалі. Товариство збирає матеріяли для уложення показчика до всіх часописей, що виходять у Росії. В сей показчик увійдуть реєстри статей і авторів, поділені по змісту на кілька груп. Показчик буде обіймати все, що з'явилось в часописах, починаючи від р. 1900.

В. Д.

Музей „Древностей и искусств“ в Києві. Київський нумізмат д. Захарієвський дарував київському музеєви старинностей і штуки велику колекцію клясичних, переважно римських монет — числом до 1500 примірників. В сьому ж музею властителя цінної збірки старинностей В. Н. і Т. П.

Ханенки виставляють ту частину своєї збірки, яка містить в собі давности славянські. Усього буде виставлено 25 вітрин. Минулого року дд. Ханенки експонували в музеї свою збірку старинностей скитських часів. Взагалі збірки київського музея, і без того дуже повні й цінні, а в декоторих відділах — навіть єдині в Росії (особливо відділ камяної епохи) в сїм (1902) році значно побільшились. Уже тепер очевидно, що будинок археологічного музея скоро буде замалий (сей відділ обнімає 3 салі і коридор), і товариство старинностей і штуки буде мусіло розширювати будинок. Суспільність цікавить ся музеєм, охоче йде оглядати. Дуже гарною повиною є ті систематичні коментарі до збірок музея, які дають ся публиці по понеділках і четвергам. Коментарі сі подає директор музея М. Ф. Біляшевський, відомий археолог, недавно (у літку) призначений на сю посаду.

В. Д.

Збірка церковних річей і вишивок. В історико-етнографічному відділі київського музея старинностей і штуки виставлено збірку церковних річей і вишивок В. О. Безнальчева, зібрану ним в Полтавщині. Мало не всі примірники збірки належать до XVII і XVIII вв. В збірці мають перевагу „воздухи“, поручи, повси (святищеннєські і козацькі), ризи, стихарі, антимиси, хрести, дарохранильниці, вінці, оклади євангелій, плащаниці, покривала для мерців, привіски і оправки образів. Взагалі — збірка інтересна.

В. Д.

3 петербурської Академії Наук. Д. 29 грудня ст. ст. було

празничне засіданє Академії Наук, на якому признано премії імени Батюшкова за найліпшу історичну розвідку д. П. И. Жуковичу за працю „Сеймовая борьба православногo западно-русского дворянства съ церковною унією до 1609 года“ 600 руб. і д. М. В. Довнар-Запольскому за працю „Государственное хозяйство Велик. Литовскаго при Ягеллонахъ“ 400 руб. По признаню премій прочитано звіт із діяльности відділу „русскаго языка и словесности“ за 1902 р. Почесними членами іменовано між иньшими проф. Мечникова, що був змушений покинути петербургський університет і живе тепер у Парижі, та проф. липського університету Вільгельма Вундта. Членами кореспондентами іменовані між иньшими: проф. Дашкевич у Києві, Істрін у Одесі, П. А. Лавров у Петербурзі, М. Сперанский у Ніжині, Фр. Бартош у Бріні мор., Вол. Гнатюк у Львові, Мілан Решетар у Відні, Маріян Соколовский у Кракові, Мілівой Шрепель у Загребі і Кароль Штрекель у Грацу. В відділі історично-філософичнім іменованій В. І. Покровский у Петербурзі, проф. Геріє в Москві й Альберт Сорель у Парижі. (Правительственный Вѣстникъ ч. 282 з 30 грудня 1902 р.)

II. Нові книжки

Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. VIII, випуск II, часть математично-природописна під редакцією Ів. Верхратського і д-ра Вол. Левицького. У Львові 1902, 8^о. Стор. 12+6+11+14+22+

8+7+14+33+12+51. Зміст: 1) Др. Володимир Левицький. Геометрия метова в оптиці геометричній (після теорії Ф. Кляйна). 2) Софрон Матвіяс. Новіші розсліди над лучами Бекереля. 3) Федір Примак. Єще кілька слів про глезу (thymus) риб кістносkeletalних (Teleostei) з углядненєм оклівців (Ganoidei) і кругоротих (Cyclostomi). 4) Іван Раковський. Bronislavia Radziszewskii. Нова рідня і новий рід семейства Ховтяковатих (Gammaridae). 5) Г. Бобяк. Про наші губи. 6) Г. Бобяк. Причинки до ліхнелогії східної Галичини. Обрісники Перемисчини і Підгаєччини. 7) Др. Волод. Левицький. Д-ра Гільберта Основи геометрії. 8) Др. Волод. Левицький. Математика теоретична і практична (Погляди проф. Ф. Кляйна). 9) Др. Волод. Левицький. Матеріяли до математичної термінології. 10) Др. Волод. Левицький. Матеріяли до фізичної термінології. Часть IV. 11) Бібліографія і хроніка математично-фізична.

Литературный Збирникъ, зложеный на споминъ Олександра Кониського (1836—1900). У Києви, 1903. Зъ друкарни Петра Барського, Хрещатыкъ, № 40. (З портретом Кониського), велика 8-ка, стор. 402+II. Зміст: На смерть О. Я. Кониського, вірш М. Старицького. Лихо давнє й сьогочаснє, повість Панаса Мирного (стор. 7—74). Беатриче Чепчі, поема Б. Грінченка. Муляр, оповіданє Ів. Франка. Кобзар, вірш П. Грабовського. „Наталка Полтавка“, сторінка з споминів Івана Тобилевича. До далекої царівни, в Ростана, вірші А. Кримського. Марійка, нарис Павла Смутка. Ко-

заки, поема М. Чернявського. Дубенко, нарис М. К. Гріло сонце, вірш З. Ткаченка. Як Лепестина карасиру добувала, оповідання Л. Яновської. Я вмру, вірші О. Доорохольського. Несподівана зустріч, оповід. О. Білоусенка. По Дніпру, в записної книжки Р. Л--ка. Олександрю Кониському на той сьвіт, вірші П. Грабовського. Медаль, оповідання С. Єфремова. Іван Попович (1663), поема Б. Грінченка. Божий чоловік, нарис Ф. Матушевського. Переспіви з Гьоте (!) і з Платона О. Доорохольського. Образки з життя: I. Забув, II. Злочинниця Модеста Левицького. Квітень, вірші П. Грабовського. Пропаші, повість Ів. Левицького (стор. 300—371). Пан та ратай, романс М. Чернявського. Поєдинок, образок М. Коцюбинського. Муза, О. Доорохольського. Миша, ескіз Дніпрові Чайки. „Чом, чом, чорнобров, чом до мене не прийшов?“ оповід. Гр. Григоренка. Памяти О. Я. Кониського, вірш З. Ткаченка. По „Вику“, що творить певно епоху в видавництві книжок на Україні, появил ся тепер збірник присвячений пам'яті О. Кониського і виданий заходом його прихильників, який вказує, що видавнича діяльність і літературний рух ростуть там усе, хоча й поволи. На се вказує число і якість книжок, що тепер появляють ся на російській Україні та участь у літературнім руху не тільки давнійших, із виробленим іменем письменників, але й зовсім молодих, що, так сказати, ставляють перші кроки на літературнім полі. В отсім збірнику побіч Івана Левицького (Пропаші, повість зна на нашій публіці, бо друкована у

нас перед кількома роками), Мирного, Франка, Тобилевича, Коцюбинського, побіч поезій Старицького, Грінченка, П. Грабовського, Крижського, Чернявського, здибаємо твори молодших і наймолодших письменників (Григоренка, Білоусенка, Доорохольського, Єфремова, Модеста Левицького, Дніпрові Чайки, Л--ка, Матушевського, М. К., Смутка, Ткаченка, Яновської). Розуміть ся, що як усякі принагідні збірники, так і сей дуже неоднаковий з огляду на вартість поодиноких творів. При тім треба сказати, що поезія далеко слабше заступлена, як проза. Є одначе й поетичні твори, що представляють значну літературну стійність. До них належить у першій мірі зачислити гарну поему д. Грінченка „Беатриче Ченчі“. Друга поема д. Грінченка, „Іван Попович“, слабша, та вражінє робить головню своїм патріотичним змістом. Між більшими поетичними творами є ще й поема д. Чернявського „Козаки“. Мусимо одначе сказати, що д. Чернявський ліпший лірик, як епик. „Козаки“ не вдались зовсім, і читати їх скучно. — Що до прози, то тут уже самі імена говорять за себе, і надіємось, що нове оповіданє Мирного зацікавить кожного так само, як оповіданя Коцюбинського, Яновської і иньших молодших. Додамо вкінці, що з технічного боку виданє представляєть ся гарно, як у загалі кїївські виданя останніх часів.

В.

М. Чернявський. Зори. Збірникъ поезій. (Ч. 9). У Києви, 1903. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 276 + VI, 8⁰. Ціна 65 коп.

Приятель. Народний календар на звичайний рік 1903. Річник І. Чернівці, 1902. З друкарні тов. „Рускої Ради“. Ст. 158 + оголошення, 8°. Ціна 50 сот. — Поміж календарями, які цього року повиходили в нас і про які ми вже згадували, „Приятель“ належить безперечно до ліпших. Він не подає читачам гурму дрантивої белетристики, обмежуючи її всего на кілька сторінок; за те подає інформації потрібні в щоденнім життю великому числу людей та популярно-наукові статейки, написані і приступно і тепло. Найліпша в таких статей безперечно „Австрія і Русини від 1848 р.“, яку кожний письменний селянин повинен собі прочитати.

В.

Гумористичний - ілюстрований календар „Комара“ на рік звичайний 1903. Річник ІІІ. У Львові, 1903. Коштом і заходом „Комара“. З друкарні Уділової. Ст. 68 + оголошення, мал. 8°. Ціна 50 сот. — Зверхній вигляд цього календаря досить гарний, та зміст його не дає нам того, чого ми могли б і повинні б очікувати від гумористичного календаря. Гумору, особливо того легенького, що кожного забавить, а нікого не вразить, дуже мало в ньому. Найліпша ще в тім роді гумореска д. В. Д...ка: „Присяга за цапа“, але на ній і кінчить ся. Анекдотів дуже мало, як на календар, тай то вони або дуже вже оклепані, або воднисті. Взагалі і вірші і проза в календарі роблять вражінє, немов би вони були уложені виключно такими людьми, що ледви починають брати за перо. А вже що до мови, то належить сказати, що редакція „Комара“ за мало

прикладає до неї уваги як у газеті, так і в календарі. Треба-ж нам раз прийти до того, аби літературна мова була одна в наших виданнях, а не иньша в кождім.

В.

На коляду Руси-Україні оден сніп з гайдамацької ниви. Львів, 1903. Накладом редакції „Гайдамаки“. Друкарня Уділова. Ст. 80, 8°. Ціна 20 сот. — Отся брошурка зложена переважно з передруків взятих із нового популярного тижневника „Гайдамаки“. Майже всі статейки в ній патріотичного змісту, а тло більшої їх части основане на теперішних польсько-руських відносинах. Найліпше оповіданє О. Шпитка: „Дві нені“; воно визначаєт ся й найчистійшою мовою.

В.

Т. Г. Шевченко. Катерина. Ч. 26. У Києві, 1903. Друкарня Петра Барського. Ст. 28, 8°. Ціна 2 коп.

Українськи письни зь нотами. Друга сотня. Зібравъ Андрій Конощенко. Выдано коштомъ друкарни Е. И. Фесенка. Одесса, 1902. Типографія Е. И. Фесенка. Ст. 141+ІІІ, 8°. (Ціна не подана). Між піснями сеї збірки є значне число варіантів до першої сотки, та автор подав їх умисно, як каже: „покладаючи надію на те, що вони дадуть фаховим робітникам на ниві української мелодії спромогу дознатись законів натуральної народньої гармонізації“. Уважаючи всякі причинки на тім полі за незвичайно важні для нас із уваги, що наші народні пісні не досліджені ще зовсім із боку мелодії, звертаємо увагу музиків на отсей збірник тим більше, що він може їм послужити не тільки для студій, але й для ши-

рення народніх українських мельодий, які в Галичині дуже мало знані.

В.

Богдан Лепкий. Осінь. Коломия, 1902. Накладом власним. З друкарні Вільгельма Браунера. Ст. 96, мал. 8°. Ціна 2 кор.

Гр. Квитка - Основьяненко, Драматическія сочиненія. Изданіе музикальнаго магазина Э. Островскаго. Одесса 1902.

Косарь на Дону. Украинська дума. П. П. Парпура. Киевъ, 1902. Лито-типографія Т-ва И. Н. Кушперевъ и К-о. Ст. 32, 8°. Ціна 10 коп.

Переклади українських творів. Оповідання д. Яновської „Смерть Макарихи“ в перекладі на російську мову надрукував „Орловскій Вѣстникъ“, але чомусь автором його назвав відому артистку нашу Марію Заньковецьку. Російські часописі, як „Одесскій Листокъ“, „Югъ“ та „Донская Рѣчь“ почали були передруковувати оповідання ніби то популярної артистки, але обличили після листа д. Заньковецької, що виявила імя справжнього автора. З сього приводу „С.-Петербургскія Вѣдомости“ (ч. 327) завважують, що „невеличкому літературному трудовникови, хоча й з чималим талантом, але без імени стає чим раз труднійше жити“, бо пресса й читачі шукають відомих імен.

С. Є.

Slovanský Přehled помістив у кн. 4 за сей рік дальшу низку перекладів „Z poesie maloguské“, а власне переклад чотирьох поезій Ів. Франка, доконалий звісною чеською письменницею і перекладницею Шевченка, Руженою Єсенскою.

Газета „Русскія Вѣдомости“

чч. 337 та 341, 1902 р. надрукували отсі три переклади творів Василя Стефаника: „Осінь“, „Лист“, „Підпис“. „Очерки Василя Стефаника (Изъ современной галицкой литературы). Переводъ съ малорусскаго Л. Д.“ До перекладів додано в примітці короткі біографічні відомости про нашого письменника, кілька слів критичних на його твори якогось видавця „одного изъ произведений С - ка“ та звістку, що деякі речі перекладено вже було на мову російську, польську та німецьку. Авторкою перекладу є, як зачуваємо, пані Л. Драгоманова.

Г. Ков. Кол.

„Общество распространения полезных книг“ у Москві видало оповідання Дніпрової Чайки Хрестонос, переклад В. Строейка п. н. Д. Ч., Крестоносъ. Пер. с малор. В. Строейко. Изд. Общества распр. полезныхъ книгъ. Москва, 1902, ц. 5 коп.

С. Дремцов у Вятці видав 1-ий випуск своїх перекладів з Шевченка „Мотивы поэзи“. Книжка ілюстрована, коштує 45 коп.

В. Дор—ко.

Популярні статі з української історії. Д. Яворницький надрукував у місячнику для дітей „Дѣтское Чтеніе“ 1902 р. ряд статей популярних з нашої історії під заг. „Очерки по исторіи малорусскаго и запорожскаго козачества“: 1) Князь Дмитрій Ів. Вишневецкій (ч. 1), 2) Свирговскій, Ружинскій и Подкова (ч. 4) і 3) Гетман Самоил Зборовскій (чч. 7 і 8).

Д—ко.

Рецензії на українські книжки помістили часописі: „Южный Край“ (ч. 7559) на другий том „Новного збірника творів“ М.

Кропивницького і „Вѣстникъ Юга“ (ч. 287) на „Українські пісні з потоми“ д. Конощенка. Рецензії на обидві книжки прихильні.

С. Є.

Україніса по російських часописах. В XII кн. „Русской Мысли“ з р. 1902 уміщено невеличку рецензію на рос. видане „Пальмового гилля“, А. Кримського, а в артикулі „Русскіе писатели въ ихъ перепискѣ“ надруковано невеличку записочку Т. Шевченка до М. Щепкина.

В XII кн. „Вѣстника Воспитанія“ (1902 р.) надруковано статтю Н. Коробки „Очерки начальной школы въ югозападномъ краѣ“ (ст. 128—155).

В VIII-ій кн. „Русскаго Богатства“ надруковано цікаву статтю М. Гельбота „Изъ народно-хозяйственной жизни Полтавской губерніи“ (ч. 8, 1902 р., ст. 114—129).

В. Д—ко.

„Научное Обзорѣніе“ у 12 книжці 1902 р. помістило статтю д. І. Стешенка „Новѣйшая украинская поэзія“. Чому „новѣйшая“? не розуміємо, бо змістом статті є — „Вік“ — себто українська поезія від Котляревського до останніх часів. Д. Стешенко, подаючи критичний огляд української поезії, цілком справедливо завважує, що Котляревський „Енеїдою“ перший дає зразок реалізму в українській поезії, що російська література не мала ще тоді творів реалістичних, і з сього боку українська поезія навіть більше оригінальна й самостійна ніж російська. Далі на підставі тих авторів, яких найкращі твори складають „Вік“, д. Стешенко скрізь підкреслює оригінальність і самостійність української поезії. Зви-

чайно, що се зробити на підставі творів „Віку“ можна і д. Стешенко здебільшого виконує завдання, особливо де він каже про перші кроки поезії до 70-их років. Дійшов автор до 70-их років і тут зупинив ся досить довго на двох фігурах, яко поетах — Франкови і Старицькому. Попередні думки, його погляд на Франка підкуплюють власною тверезістю, і свідчать подекуди про літературний смак. Д. Старицький по думці д. Стешенка „найбільша фігура української поезії 70-их років“, у нього „серйозний напрям музи“, „надзвичайна сила виразу власних поетичних замірів“ і загалом великий поетичний талант; надто Старицький „автор художніх перекладів західніх і славянських клясиків“. Загалом скажемо, що стаття д. Стешенка дуже вже традиційно-патріотично-українська. Критичний твір складаєть ся з двох рис — суб'єктивної й об'єктивної; у д. Стешенка занадто панує перша... Критика повинна бути все-таки критикою і коли вона не тримаєть ся власного критичного базису, то робить ся або лайкою, або піснею „хвалебною“, якою зробила ся стаття д. Стешенка.

І. Л.

Про М. Кропивницького надруковано чималу статтю в часописі „Одесскія Новости“ (ч. 5830) з поводу бенефісу (труна Кропивницького грає в Одесі) „найстарішого, найталановитішого (sic!) артиста української сцени, організатора українського театру і відомого українського драматурга“. Часопись подала докладні біографічні відомости про д. Кропивницького, а також навела історичний розвиток українського театру

та яких перешкод зазнала ся справа від російського уряду. Та ж таки часопись подала у ч. 5829 докладну рецензію на нову песу, що йшла в Одесі, того-ж таки Кропивницького „Ковон Блискавиченко“. Нам не доводилось бачити ані читати сієї песи і тому мусимо вірити рецензентови Г. П. Кречетову, що каже, ніби то песа ідейна, що в ній порушені кардинальні питання „здоровлення села на підставі повороту з города „до ґрунту“ інтелігентних її синів“.

„Сей новий твір старого українського драматурґа — каже рецензент — показує в йому силу ідеалізма, віру в духове здоровле і творчу силу молодого покоління“.

Г. Ков. Кол.

„**Энциклопедическій словарь Брокгауза и Ефрона**“. Томъ XXXVI, кн. 71. Книжка ся вишла в надолісті; в ній знаходимо докладну статью проф. А. Кримського про „головного із сучасних репрезентантів української літератури, белетриста, поета, ученого, публіциста і проводиря демократичної партії Українців Австрії“ Івана Франка. Опріч біографічних відомостей та критичних заміток на твори, автор наводить також де-що з громадської діяльності д-ра Франка і, між иньшим, яко організатора вкупі з Павликом „русько-української радикальної партії“. Згадуючи про видавництво „Народа“ проф. Кримський каже: „У полеміці „Народа“ проти вузько-націоналістичної „Правди“ найгострійші статі належали Франку; виданий ним том політичних віршів („Німеччина“, „Ослячі вибори“ т. и) ще більш роздратував націоналістів. Горячу публіцистичну діяльність та

провід радикальною партією вів Франко цілком без плати; засоби на життя доводилось здобувати йому важкою працею за плату по польських газетах“.

У тій-же книжці подибуємо ще дві цікаві статі про Фінляндію та фінську літературу. В першій статі А. В. Ігельстром розповідає історію сеї нової жертви російського уряду, а у другій д. П. Морозов наводить розвиток фінської літератури (на сю-ж таки тему той сам автор подав також докладну статью в місячнику „Русская Мысль“ за рік 1902). Як багато спільного між умовами розвитку літератур фінської та української!... Чи давно-ж то там залишили дивитись (хоч ще не всі!) з призирством на фінську мову як на мову „мужичу“, як ще й доси дивлять ся в Росії деякі „об'єднітелі“ на мову українську? Але 40 років, тільки 40 років вільного розвитку народньої літератури, і вона стала в рівень з літературою панською — на мові шведській. Але-ж і там було лихоліття, як і тепер на Україні, і там у році 1850 видано наказ анальоґічний до наказу з р. 1876 для літератури української. Читаючи отакі статі як „література фінська“ або „література норвежська“, душею й серцем віриш, що настане нарешті час, коли „згинуть наші вороженьки, як роса на сонці!“ А коли вони згинуть, то й наше рідне слово вільно розвивати-меть ся на цілому обширі України-Руси, а разом з ним і література. *Г. Ков. Кол.*

Праці Українців у чужих мовах. Zur Laplace'schen Theorie der Saturnringe. Von Vladimir Lewicki in Tarno-

pol. (Separat-Abdruck] aus „Monatshefte für Mathematik und Physik, XIV Jahrg. Beitrag zur Theorie der Modulgruppe (Zweiter Aufsatz) von Vladimir Lewicki in Berlin. (Separat-Abdruck aus „Monatshefte für Mathematik und Physik“ XIV Jahrg.)

Slovanský Přehled помітив у кн. 3 і 4 свого 5 го річника інтересну статю д. В. Гнатюка про долю української книжки під тиском російської цензури. Збірка фактів дивоглядного та ніяким законом і ніякою логікою неоправданого поведження рос. цензури з українськими рукописами мусить заімпонувати всьому славянському світові. *І. Ф.*

III. Театр і штука.

Український театр. Товариство під управою дд. Саксаганського й Садовського грає в Одесі. З нових пєс виставлено драму д. Кропивницького „Конон Блискавиченко“. Трупа д. Василенка дає вистави в Барановичах (повітове місто в Минській губернії). Про аматорські вистави маємо звістки з Алешок („Пошились у дурні“), Катеринослава („Розумний і дурень“), Квіва („Бурлака“, „Безталанна“, „Повернув ся із Сибіру“), Люботина („Безталанна“), Одеси („Сватанце на Гончарівці“) й Херсона („Наймичка“). *С. Є.*

Премії за українські пєси. Українські артисти дд. Карпенко-Карий, Саксаганський та Садовський призначили необмежене число премій за добрі українські драматичні твори. За кожну пєсу, яку вони визнають вартою, платять ся премії 150 рублів, не ра-

хуючи звичайного гонорара за виставу. Умови для одержання премії такі: 1) пєса повинна бути написана мовою українською, 2) мати не менш 4 дій і 3) змістом своїм — з сучасного життя. Пєси, що за них автор дістав премію, на рік стають власністю дд. Саксаганського й Садовського. *С. Є.*

Товариство для розвою руської штуки з нагоди різдвяних свят урядило в своїм льокалі виставу шкціїв своїх членів. Виставлено було понад сто шкціїв дд. Куриласа, Монастирського, Панкевича, Пастернака, Турбацького й ин., а статями в часописях і листами управа товариства постарала ся розбудити заінтерованне суспільности до сеї вистави. Гадка, розумієть ся, дуже добра, але переведенне дуже лихе. Поруч кільканацяти образків і шкціїв, яким дійсно не можна відмовити права на місце на виставі, виставлено десятки річей без найменших претензій на артизм, простих мазанин. Коли хто б схотів судити з них про руську штуку й руську культуру, набрав би дуже дивного і додамо — дуже несправедливого понятя. А хоч сї мазанини познаходили навіть похвальні відзиви в руських часописях, то тим гірше для нашої культурности. На будуще Товариство повинно ставити певну артистичну міру, хоч би як не високу, для експонатів, а заразом повинно постарати ся мати більший круг учасників, ніж сей раз. *М. Г.*

Український вечір у Петербурзі. У „Воляни“ ч. 250 д. С. Средній подає звістку з Петербурга про українську вечірку, що спорудив там відомий співак Г. А. Морський на користь убогих

студентів-Волинців. Вечір, каже дописувач, вийшов дуже добрий. Почався він „Наталкою Полтавкою“ Котляревського, яку відіграла трупа Л. К. Квітки, потім ішов концерт, у якому взяли участь Д. И. Григорович — співав „Рева та стогне Дніпр широкий“, А. В. Бежова декламувала чудесно Шевченкову „Лілею“, Г. А. Морський „батько Волинців“ чарував публіку „Думами“. „Коли Морський скінчив, каже дописувач, грім оплесків та крики: „батьку! ще раз“, „добре!“ „гарно!“ залунали і потрясли мури „благородного собранія“, і мабуть ні один ще вечір не зазнав таких оплесків“. Після Морського чаруючо співала Е. В. Слатіна „Ой одна я одна, як билиночка в полі“. На кінці співав хор на 200 чоловіка: „Гей не дивуйте добрії люди“ та „Слава нашим козаченькам“. Після співів були танці. Взагалі дописувач в великому захваті з тієї вечірки.

Г. Ков. Кол.

IV. З громадського життя.

Поступ. Давнійше чуда констатували духовні влади певним канонічним процесом, тепер се належить до професорів медицини. Таке принаймні переконане має редакція „Галичанина“, судячи з новинки в ч. 5 (с. 2) де читаємо: „Дѣйствительно, лишь молитвы русского народа, лишь Божье чудо спасло владыку отъ катастрофы, что впрочемъ констатовалъ и проф. Дръ Найсеръ.“

Міжнародна вистава історичного і сучасного убрання. В падолисті в Петербурзі. в Тавричеському палаці відслонено між-

народню виставу історичного і сучасного убрання за участю Росії, Франції, Німеччини, Швеції, Японії, Китаю, Персії, Абіссинії і славянських земель. На виставі досить „богатий“ відділ українських, давньої й сучасної одіжи. Доси відомо, що те „богатство“ в тім, що зроблено манекена Богдана Хмельницького в його убранню в справжньою булавою і зброєю, а поруч з ним стоїть 15 манекенів — „Малороссов“ в сучаснім убранню. З приватних жерел довідуємося, що комісар вистави повів ся з українським відділом не вельми гречно: лиш за місяць до отворення він кинув ся шукати українських експонатів! Був між иньшим складений підкомітет, який і почав вишукувати матеріяли для вистави. Сподіваються ся, що хіба на кінець вистави буде зібрано досить матеріялу. Найгірше, що Чернигівське земство відмовило прислати експонати з музея Тарновського.

В. Д.

Лекції для дорослих у Росії.

В міністерстві нар. освіти, як оповіщає газ. „С.-Петербурзькія Вѣдомости“, обговорюють ся тепер питання про заведення і організацію лекцій для дорослих — окремо від учених закладів, призначених для дітей; на меті вони мають дати або загальну освіту, або спеціальну, або ту й другу разом. Заведення таких лекцій має бути поручено земству, міським і сільським товариствам, інституціям, приватним товариствам і учебному відомству.

До речі про земство. Численні сільсько-господарські повітові комітети, які при кінці минулого року скрізь обсужували

питання про піддвиження і поліпшення сільської господарки і народнього добробуту, мусіли як не як окрім иньших пекучих питань, поставити й се: хто-ж буде здійснювати вироблені комітетами проекти і начеркнені способи до поліпшення? на яку суспільну силу в данім разі можна покласти найбільші надії? Як окремі члени, так і цілі комітети в величезній більшості висловили ся за те, що ся величезна робота, повинна бути в руках самого суспільства. Між иньшим і багато комітетів у Правоберіжі висловили ся за заведенне земства.

В. Д.

„Общество грамотности“ в Києві. Згадане товариство при кінці падолиста сьвяткувало отворенне Народного Дому в Києві. В сім грандіознім будинку (на Троїцькім пляцу) єсть саля для народних вистав, читальня, бібліотека, помешкання для недільних шкіл („воскресныхъ школь“) і т. и. З 2 грудня і по 1 квітня в сім Народнім Домі з участю професорів політехнічного інституту й університета і иньших осіб почали ся загальнодоступні наукові виклади. З 1 по 8 грудня назначені виклади: по історії — „Первні старинности Південної Руси в звязку з історією первісної культури“ — директора київського музея старинностей і штуки М. Ф. Біляшевського; по вітчизнознавству: „Малороссія в ХІХ віці“ — Т. И. Осадчого. Платня за вступ 10 коп. Се ж саме Товариство грамотности, відколи воно перейшло в нове помешканне (в Народний Дім), значно поширило й поповнило кращими народніми виданнями і книжками

для самоосвіти існуючу в ній з 1899 року бібліотеку. *В. Д.*

„Комитеты о нуждахъ сельско-хозяйственной промышленности“. З початку минулого року засновано в Петербурзі з ініціативи міністра фінансів Вітте „особое совѣщаніе о нуждахъ сельско-хозяйственной промышленности“, що має на меті розглянути справу поліпшення в Росії хліборобства та иньших промислів, до його близьких. Тоді-ж таки порішено позакладати і скрізь по губерніях та повітах філії сьєї інституції, так звані „комитеты особаго совѣщанія“ з людей практично обзнайомлених зі справою. Повітові комітети повинні передати здобутки своєї роботи губерніяльним, а ті — в центральну інституцію в Петербург. В сей час майже скрізь уже повітові й губерніяльні комітети скінчили свою діяльність і по часописях знаходимо цікаві звістки про ті заходи, які сї комітети уважають неминуче потрібними для поліпшення господарства і взагалі економічного добробуту народного. Не вважаючи на гострі накази з Петербурга, щоб місцеві комітети держали ся в межах технічних питань і відповідно справу поліпшення добробуту й розглядали, величезна більшість їх зрозуміла, що сям зарадити лихови й досягти поліпшення народнього добробуту не можна і що для сього потрібно цілого ряду реформ не тільки економічних, а й культурних та суспільно-юридичних. Більшість комітетів звернула увагу на ненормальне становище усього державного механізму (річ певна — в межах дозволених) і виставила багато домагань в напрямі поліпшення того стано-

вища. Питання культурні (народна освіта), суспільні (зрівняння в правах „мужика“ з иньшими станами), юридичні (поліпшення суду), економічні, широко розуміючи се слово, — скрізь мали перевагу над вузько-технічними. Між иньшим багато комітетів (в Ананєві, Бердянському, Лубнях, Новомосковському, Полтаві, Хоролі, Хотині та и.) згадали й про національну кривду, що діється українському народові, й виставили домагання, аби скасовано заборону українського слова в Росії (хотинський комітет) і дозволено вживати української мови принаймні в народних школах. Взагалі діяльність комітетів виявила, що серед усіх станів суспільних в Росії існує незадоволення сучасним ладом і починається рух до його реформи. Що сим разом домагання суспільства будуть виконані центральним урядом, на се мало хто надії покладає, але вже одно те, що само суспільство зрозуміло справу й голосно домагається реформ — може бути добрим знаком на будучі часи. С. Є.

„Глас вопіючого“ на з'їзді учителів у Катеринодарі. Подано цю звістку — хоть трохи й запізно, з огляду на безумовну її вартість. У вересні відбувся з'їзд учителів Кубанської області, скликаних за для обговорення різних педагогічних питань. На зборах один із присутніх учителів, д. Шевель, звернув між иньшим увагу на те, що підручники, котрі вживаються в школах з огляду на те, що вони написані російською мовою, — незрозумілі для дітей, більшість котрих по всій Кубанщині — принаймні в так зва-

ному Чорномор'ю, говорить по українському. Безперечно, що єдиним логічним наслідком цього повинно було бути прохання з'їзду — завести в школах викладову мову українську, — тим більше, що всі присутні вчителі згодні з тим фактом, аномалію котрого порушив д. Шевель. Але з огляду на несвідомість що до українства і брак знання справжніх педагогічних вимогів піднесене питання не мало ніяких практичних наслідків крім того, щоб на разі не надто вимагати „чистоти“ мови. Прикро робить ся, коли почуєш про такі факти. Прикріть побільшує ся тим, що на з'їзді між урядовцями міністерства просвіти, котрі керували зборами, був один і такий („із землячків“), що по його власним словам не відкидає значіння „народности і національности“ в справах народньої просвіти. Але, як і більшість із „землячків“, цей урядовець — „філ“ — видно, гарно прийняв до відомости наказ „держі, Іване, язик за зубами; бо як скажеш прилюдно те, що дома кажеш тихо, буде тобі велике лихо!“ **Н. Н.**

Гурток націоналістів. Газети доносять, що на київському університеті засновано студентський гурток задля студій над славянознавством. Проводить гуртком проф. Т. Фльоринський, отже який буде склад та напрям його, можна сказати уперед. **Д.**

У. Персоналія.

Впов. Леся Українка просить нас зазначити, що висловлений у попередній книжці ЛНВ (хроніка, стор. 68) нашим кореспондентом докір редакторам „Вику“ за те,

що вони не розкрили її псевдоніма та не подали її біографії, не торкаєть ся їх, бо се стало ся власне за її бажанєм.

М. Качинський (некрольоґ). Д. 10 грудня помер у Києві актор і російсько-український письменник Качинський. Народив ся він р. 1858 в Кам'янці і до самої смерти служив актором по різних провінціальних трупах. Він написав чимало пес російською й українською мовою, але всі вони не мають ніякої вартости. С. Є.

Іля Салов, один із визначних російських белетристів, умер перед святами. Він був незвичайно добрим знавцем провінціального життя центральної Росії й не раз удавали ся йому дуже добрі образки його. Свою белетристичну кар'єру почав у 60-х рр., був постійним співробітником Отечественних Записок, пізнійше Русскої Мислі. Кілька драматичних пес його йшли з успіхом на сцені.

Своjakам Венеліна-Гуци на користь послужили відомости про них, подані д. Гнатюком у XLVII т. Записок: для його бідного брата Івана зібрали Болгари й Українці в Одесі й переслали перед святами на руки проф. М. Грушевського 287 кор. 50 сот. Гроші сі доручені Ів. Гуці за посередництвом звісного угорсько-руського патріота о. Ю. Жатковича. Ми чули, що болгарське правительство мало щось зробити для родини Венеліна, але о скільки правдиві сі поголоски, не знаємо.

„Іванів гай“ у Полтаві. Д. Василенко пропонує в „Полтавскихъ губ. Вѣдомостяхъ“ (ч. 258), аби зібрати жертви на закупино гори проти дома Котляревського й завести там сад, який і назвати

„Івановим гаем“ в честь Івана Котляревського. С. Є.

Некрольоґи. На початку надоліста минулого року помер у моравськїм Бернї німецький поет Ернст Льорн (псевдонім, правдиве імя Гайнріх Ляндесман). Він уродив ся в Нікольсбургї на Моравії 1821 р. До шкіл із деякими перервами ходив у Відні, але втративши в 15 році життя слух, а по части й зір, мусїв покинути їх. Пізнійше отемнів Льорн цілковито і порозумівав ся з людьми тільки при помочи видуманого собою метода розмови на пальці. В серпні 1901 обходив він 80-літню річвицю уродин. Льорн був незвичайно плодовитим письменником; він був лірик, новелїст, романїст, драматурґ і філософ в одній особі. Його літературна спадщина дуже значна, та ми зазначимо тут лише кілька найважнійших його творів. До них належать: „Philosophisch - kritische Streifzüge“ (1873), „Geflügelte Stunden. Leben, Kritik, Dichtung“ (1875), „Neue Gedichte“ (1877), „Natur und Geist im Verhältniss zu den Kulturepochen“ (1884), і „Der grundlose Optimismus“ (1894). В.

Д. 13 (26) грудня в Києві помер на 57 році життя Федір Яковлевич Фортинський, професор і ректор університета майже до останнього часу (дімисував ся від ректорства за кілька місяців до смерти). Небіжчик походив з родини сільського попа Рязанської губернії; середню освіту одбирав в Рязанській духовній семінарії, якої не скінчив через „ліберальні свої погляди“; потім вступив до петербурського університету, до відділу історично-

філософічного. По скінченню курсу в р. 1869 небіжчик віддав студіюванню історії середніх віків і в р. 1872 боронив на магістра дисертацію „Титмар Мерзебурській і його хроніка“. Тоді-ж його закликано до київського університету доцентом на катедру всесвітньої („всеобщей“) історії. Незабаром (в р. 1874) його відряжено за кордон, де він в протязі двох літ студіював у семінаріях Гетингського університету і в парижських Ecole des chartes і Ecole des hautes études. Повернувшись в р. 1877 до Росії — боронив дисертацію „Приморські вендські міста і їх вплив на сформованне ганзейського союзу“. Отримавши ступінь доктора історії, був затверджений професором університету в Києві і з того часу не розлучався з ним, виконуючи довгі літа обовязки секретаря і декана історично-філософічного відділу, а в р. 1890 і по 1902 ректора університету. Небіжчик читав спеціальні курси з історії середніх віків і направляв практичними заняттями студентів історичного відділу, а коли в Києві існували вищі жіночі курси, то викладав і там, а також був їх завідателем. Окрім вище наведених двох більших праць йому належить багато дрібних, які він містив у „Журналі мініст. народного просвіщення“, в „Кієвскихъ Университетскихъ Извѣстіяхъ“ і окремо. Більш відомі з них: „Причини розкладу монархії Карла Великого“, „Про стан міських ре-

месників у Германії в середні віки“, „Проба систематичного оброблення історичної критики“, „Боротьба жєбручих монахів з парижським університетом в половині XIII століття“. Яко лектор небіжчик був одним з ліпших на київському університеті: виклади його визначались науковим змістом, і разом з тим простотою, без усяких ефектів. Небіжчик приймав живу діяльність і в товаристві Нестора-літописця, де був спочатку бібліотекарем, а опісля і до смерти скарбником. В суспільній opinіi небіжчик останніми часами значно позбувся попередньої поваги і пошани, почасти після відомої акції його в справі української мови на XI київським археологічним з'їзді, де він виступав поруч з д. Флорінським e tutti quanti, а ще більш завдяки відносинам його до студентства підчас острих забурень на університеті в останні 4—5 літ. В сій справі небіжчик цілком був на боці уряду, не йшов з студентством на жадні компроміси, і наслідком сього, розуміється, з'явилась антипатія й ненависть до ректора. Відомий добре д. Флорінський в некрольої Фортинського, уміщенім у газ. „Кієвлянинъ“, досить недвозначно навіть причину хвороби і смерти кладе на студентство, яке його загнало, мовляв, в могилу. Але нехай се обвинуваченне лишить ся на бездоганній совісти д. Флорінського!
В. Д.

